БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ НАУЧЕН ЦЕНТЪР

СЛАВИЯ БЪРЛИЕВА

КИРИЛОМЕТОДИЕВСКИ МОТИВИ В ЛАТИНСКАТА И ГРЪЦКАТА КНИЖНИНА

СОФИЯ 2021

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Бойка Мирчева
Александър Наумов

НАУЧЕН РЕДАКТОР: Ана Стойкова

Част от този текст е резултат от извършено изследване в рамките на проект „Кирилометодикон“ на Кирило-Методиевския научен център при БАН с финансиране по проекта BG05M2OP001-1.001-0001 за изграждане и развитие на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“.

© Славия Георгиева Бърлиева
© Кирило-Методиевски научен център при БАН
2021
Редактор: Мария Дерменджиева
Корица и предпечатна подготовка: Анита Борисова
Формат 70x100/16 Печатни коли 11
Печатница „Симолини-94 СД“

ISBN 978-954-9787-43-6

За колажа върху корицата са използвани фрагменти от платната на Алфонс Муха „Въвеждане на славянската литургия във Велика Моравия“ (1912) и „Апотеоз на славянството“ (1926).

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ПРЕДГОВОР 5

II. КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ МОТИВИ В ПЕРСПЕКТИВАТА НА СЛАВЯНСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ 7
1. Мотиви на народностната идентичност 8
1.1. Мотивът за общославянския характер на Кирило-Методиевото дело: Мартин от Опава, Псевдо-Петрарка 8
1.2. Българизация на мотива – старобългарски и византийски паметници 10
1.2.1. Гръцкото житие на Наум Охридски 11
1.3. Мотивът за архиерейското достойнство на Кирил и Методий 14
1.3.1. Списък на Българските архиепископи 14
1.3.2. Списъкът на Моравските архиепископи 21
1.3.3. Списък на Оломоуцките епископи 24
1.4. Мотивът за покръстването в перспективата на национални доктрини 25
1.4.1. Солунската легенда и Мюнхенската служба на св. Кирил на фона на западнославянските митове за покръстването 26
1.4.2. Мотивът за покръстването на Моравия в рамката на легендата *Quemadmodum ex histories* 28
1.5. Мотивът за Кириловите мощи и мощите на архиепископ Методий 29
1.5.1. Мотивът за мощите на св. Кирил в латинските агиографски четива 29
1.5.2. Мощите на Кирил и Методий в инвентарните списъци на храмовата съкровищница на митрополитската катедрала „Св. Вит“ в Прага 31
1.6. Кирилометодиевски мотиви в хомилетиката на Късното средновековие и Барока 33
1.6.1. Проповедта за Кирил и Методий на магистър Ян Шчекна 34
1.6.2. Кирилометодиевските проповеди от Клостернойбург 41
1.6.3. Мотивът за княз Борис и художника Методий 46
2. Мотиви в латински и гръцки богослужебни текстове за св. Кирил и Методий 49
2.1. Латинската традиция 49
2.1.1. Оломоуцкият мисал от 1499 г. 58
2.1.2. Службата от изследователския препис на отец Иван Мартинов 65
2.1.3. Пражкият мисал от 1507 г. 71
2.2. Километодиевски мотиви в гръкоезичната литургична традиция 73
2.2.1. Мотивите у Теофилакт Охридски 74

2.2.2. Димитър Хоматиан, Константин Кавасила, Козма Дрички, Григорий Охридски 76
2.2.3. Св. Седмочисленици – „*просветители на България и Далмация*“ 77
2.2.4. Атонски мотиви 78

III. МОТИВЪТ ЗА ПАПА КЛИМЕНТ РИМСКИ 80
3.1. Хрониката на манастира Казаурия 81
3.2. Мотивът за пренасянето на Климентовите мощи в славянските източници 91

IV. МОТИВЪТ ЗА ЕЗИКА И БОГОСЛУЖЕНИЕТО 96
4.1.Сакралният език на християнството 96
4.2. Отфрид от Вайсенбург 99
4.3. Възраженията срещу Методий и славянските букви 101
4.3.1. Залцбургски меморандум 101
4.3.2. Папските писма 104
4.3.3. Сплитските събори, архидякон Тома и епископ Гелерт 105
4.4. Паметта за Кирил и Методий в кралството на Карл IV 106
4.5. Славянските букви и богослужението на народен език в представите на ренесансовите хуманисти 107

V. ПРИЛОЖЕНИЯ 111
1. ПРОСТРАННОТО ГРЪЦКО ЖИТИЕ НА НАУМ ОХРИДСКИ 111
1.1. Διήγησισ μερικὴ τοῦ βίου και πολιτείασ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ναοὺμ 111
1.2. ПОДРОБЕН РАЗКАЗ ЗА ЖИВОТА И ДЕЯНИЯТА НА СВЕТИЯ ОТЕЦ НАШ НАУМ 120
2. ПРОПОВЕД ЗА ПРАЗНИКА НА СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ ВЪВ ВИЕНА, 10 МАРТ 1720 Г. 130
2.1. Съобщение за празника е публикувано във в-к Wienerisches Diarium, № 1733, Wien / vom 9. Bis 12 März / 1720, S. 1: 130
2.2. Grosse zwey Weiße | Auβ | Morgen=Land | Cyrillus, | Und | Methudius (ранноновисоконемски текст) 131

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: 151
ЦИТИРАНИ РЪКОПИСИ 169
ПОКАЗАЛЕЦ 172

I. ПРЕДГОВОР

Настоящата монография е посветена на основни мотиви, появяващи се в латински и гръцки кирилометодиевски извори. Между тях, от една страна, са най-стари и документални източници за живота и делото на Славянските апостоли, а от друга – пространни и богати на информация свидетелства за тяхната мисия. В този смисъл гръко- и латиноезичните извори и свързаните с тях текстове на народностни езици са реален фундамент на европейската кирилометодиевска традиция и са онази основа, която би могла донякъде да ограничи митологемите, възникващи около този изключителен феномен в европейското културно развитие.

Учители, равноапостоли, покръстители, създатели на първата славянска азбука, отци на славянската книжовност – така традицията представя Светите братя. Почитта към тях е едно от най-значимите явления в културата на Централна и Източна Европа, официално обявено за общоевропейско през 1980 г., когато папа Йоан – Павел II ги прогласява, заедно с основателя на западното монашество св. Бенедикт Нурсийски, за съпокровители на Европа . Папата като че ли напомня на света, че е дошло време Кирило-Методиевото наследство да бъде възприето като феномен с общоевропейска стойност, насърчаващ религиозната толерантност, културната равнопоставеност и осъзнатото разбиране на европейската културна история. За да стигнем дотам – sine ira et studio – трябва да се върнем към първичните извори и да проследим мотивите, развити в тях в перспективата на народностно съзнание и идентичност.

Кодекс XII.E.17 от Пражката народна библиотека – Парижки фрагмент от т.нар. Хроника на Далимил с изображения на архиепископ Методий

II. КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИ МОТИВИ В ПЕРСПЕКТИВАТА НА СЛАВЯНСКАТА ИДЕНТИЧНОСТ

Европейските изследвания от областта на хуманитарните и обществените науки през последните две десетилетия са силно доминирани от темата за националната идентичност – както в социално-икономически, така и в културно-исторически аспект. Националната идентичност се разглежда като важен елемент в генерирането на нагласи по отношение на Европейския съюз, който влияе върху политическото и социалното поведение на европейските граждани и обяснява много от поведенческите им модели (срв. Carey 2002; Kennedy 2010). В този смисъл проучването на сложната плетеница от идентичности и общо историческо наследство дават обяснение за проявата на различни наднационални обединения или обратното – противопоставяния, и са обект от първостепенно значение в европейското изследователско пространство.

Що се отнася до фигурите на славянските първоучители, те – традиционно един от основните символи на националната идентичност на славянските народи, се превръщат в белег не само за принадлежност към европейската цивилизация, но и към политическото обединение на европейските народи. Наблюдаваме проявата на един феномен, който може да бъде проследен през повече от хилядолетие в европейската история – използването на Кирило-Методиевата традиция и нейните елементи като аргумент при утвърждаването на нещо ново и напредничаво, при осъществяването на революционни промени, налагането на идентичност или отстояването на независимост. Патетични моменти в историята на много европейски народи и общности са били свързвани, макар понякога изкуствено, с кирило-методиевската идея: от християнизацията на голяма част от континента и утвърждаването на християнски държавни образувания и тяхната независимост през IX и X в. до създаването на новите посткомунистически демокрации в наше време; от хуситската Реформация и стремленията ѝ за демократизиране на религиозната практика до контрареформаторските усилия за доближаване на Църквата до нейното паство; от борбите за църковна и политическа независимост до икуменическите движения и европейската интеграция.

1. Мотиви на народностната идентичност

Националните идеологии на всички славянски народи в различни епохи и в различна степен са се възползвали от кирило-методиевската традиция – в по-ограничения контекст на този термин, който се отнася не до традицията на славянското богослужение и славянската книжовност от най-ранния ѝ период, а само до онези феномени, свързани с почитта към славянските апостоли и тяхната прослава като инструмент на „национални“ доктрини. Много е интересно наблюдението как в хода на времето фигурите на славянските апостоли стават обект на повече или по-малко интензивна „национализация“, която върви успоредно с развитието на култа и всъщност маркира негови върхови моменти в различни ареали на европейското културно пространство.

1.1. Мотивът за общославянския характер на Кирило-Методиевото дело: Мартин от Опава, Псевдо-Петрарка

Най-старите кирило-методиевски източници показват една наднационална позиция както по отношение на етническия произход, така и по отношение на книжовната дейност на Солунските братя[1]. В създадените за тяхна памет и прослава житийни и литургични творби единственият[2] срещан етнически етикет е „славянски“ – „славянски род“, „славянски народ“, „славянски език“. Както се вижда от оглавленията на отделните паметници, те са посветени на „първия наставник и учител

[1] Срв. Стойкова 2008. Авторката ми предостави своя материал преди неговото отпечатване, за което ѝ благодаря сърдечно. Цитираният текст е включен в раздел на тома, озаглавен Problematyczne dziedzictwo – резултат от съвместен проект на Кирило-Методиевския научен център и на Института по славистика в рамките на двустранното споразумение между Полската и Българската академия на науките “Cultural, religious and philosophic aspects of Slavic medieval literatures and their modern projections”. Освен статията на А. Стойкова, там са поместени и следните материали, използвани в настоящото изследване: студията на Ян Страдомски (Stradomski 2008) J. Z historii literacko-kulturowych związków państwa polsko-litewskiego z południową Słowiańszczyzną, 255–296) и статиите на Славия Бърлиева (Barlieva 2008), Гражина Шват-Гълъбова (Szwat-Gyłybowa 2008) и Лила Мороз-Гржелак (Moroz-Grzelak 2008).

[2] С изключение на архиеп҃па моравьска от Пространното житие на Методий, където все пак „моравски“ е епитет, отнасящ се към архиепископско седалище, а не етническо определение.

на славянското племе Константин Философ“[3] и на „преподобния Методий, учителя на славянския народ“. Тяхното дело – „славянските букви“, „книгите на славянски език“, се възприема като божия милост за целия славянския род в творбите на старобългарските писатели Константин Преславски и Черноризец Храбър. В Канона за Кирил и Методий светците са натоварени дори с вселенска значимост, тъй като са спечелили за Господа целия свят; славяните са получили своите букви от „свят човек“ (Стойкова 2008: 314–315) и това им дава преимущество пред гръцкото писмо.

През следващата епоха този наднационален характер на паметниците, описващи делото на славянските апостоли, се запазва главно в кирило-методиевските извори, свързани с Рим и папската курия. Той се наблюдава например в новооткритата поема от XII в., вписана в кодекса на известната *Казаурийска хроника*, която съдържа римувано славословие за Константин Философ.Там той е наречен философ, който „отмива древния грях от диви народи“ („Indomitos lavit populos erore vetusto“)[4].

Най-разпространената средновековна хроника – *Хрониката на папския пенитенциарий Мартин от Опава* (наричан още Martinus Polonus – поради принадлежността си към полската провинция на Доминиканския орден) и всички нейни преработки го наричат „апостол на всички славяни“ (Martinus 1877). Мотивът за общославянския характер на Кирилово-то апостолско дело се запазва и в преводите на Мартиновата хроника на някои преднационални езици – каталонски, тоскански, старовисоконемски, както и в преработките на други автори от епохата, използващи я за свой източник (Бърлиева 1998а, 38–52). Намира се и в една *тосканска преработка, съществуваща под името на големия хуманист Петрарка*, запазена в седем преписа и издадена по ръкопис от XIV в. на Националната централна библиотека във Флоренция, Cod. Magliabechiano XXII. 28, fol. 24r и 74r (Belotto, A. 2015/2016). Под A.D. 100 е поместен разказът за пренасянето на мощите на св. Климент Римски от Константин Философ (вж. по-долу), а този за славянския апостолат е придобил следния вид:

---

[3] Пространно житие на Константин-Кирил Философ: М҃сца февр҃ꙋарıа, въ Д҃І житие и жизнь, и подвизи, иже въ с҃тъıх о҃ца нашего Константина Философа. пръваго наставника и оучителa словѣньску ıазъıку (Жития 1986: 132).

[4] Ръкопис от Парижката национална библиотека Cod. Lat.5411, ff. 32v,b–33r,a. Вж. Бърлиева 1998б.

fol. 73v (Belotto 2015/2016, 144):
A.D. 100

Nicholaio primo, nato di Roma, figliuolo di Teodoro, sedette papa anni .viiij°. e mesi .ij. e dì .xx. Questi fue santissimo huomo e dopo il grande Gregorio papa apena ne la sedia apostolicha fu neuno ch'a costui si potesse aparechiare. E tutte le ordinazioni che fecie Lodovicho inperadore, esendo e' presente tutte l'afermò. Nel costui tenpo in Cologne ne la chiesa di San Piero venne una folghore di fu[74r]ocho ch'era fatta com'uno draghone; e ricise la chiesa per mezzo, e tre huomini ucise in diversi luoghi e .vj. ne fece tramortire. In questo tenpo santo Cirillo quasi un apostolo era tenuto in Ischiavonia, fu chiaro; e il corpo di santo Clemente papa da Ciersona, là ov'elli fu gittato in mare Pontico, nel quale luogo per disechamento del mare fue ritrovato, ivi sì fue rechato a Roma per lui; il quale per lo popolo di Roma e per lo papa fue riposto nella chiesa di San Chimento, nel quale luogho il detto Cirillo non dopo molti tenpi morìo e fue sopelito. Il detto Niccholaio papa, dopo molti beni che fecie, morìo e fue sopelito a San Piero.

Тук е очевидно смесването на понятията за областите, населени със славяни, и Скявония/Искиявония, както се е наричал северния бряг на Адриатика през IX–X в., намиращ се под властта на Византия и на дожда на Венеция. Все пак донякъде първоначалното значение е запазено, особено ако се има предвид славянското население на тези земи през Средновековието.

1.2. Българизация на мотива – старобългарски и византийски паметници

За разлика от споменатите дотук извори, българските източници постепенно присвояват за българите образите на двамата славянски апостоли. Така например *Успение Кирилово* съобщава недвусмислено за неговия български произход: „българин по род... от благоверни и благочестиви родители“[5]. От друга страна, *Второто славянско житие на св. Наум Охридски* (Иванов 1930: 311–313) твърди, че Кирил и Методий са учители на мизийския и далматинския народ, които, пристигайки в Рим, получили разрешение да изнасят литургията на български език. В Синодика на цар Борил (1207–1218), един от най-значимите догматич-

[5] Кратко житие на Константин-Кирил (Успение Кирилово). – В: Българската литература и книжнина през XIII в. Под редакцията на И. Божилов и Ст. Кожухаров. София, 1987, 58–59.

ни текстове на българското средновековно богословие, съществуват три „кирило-методиевски“ бележки, поместени измежду паметите, споменавани в първата неделя от Великия пост – за Кирил Философ, за брат му Методий и за техните ученици. Първата от тях изрично свързва с българите творчеството на Константин-Кирил: „[На] Кирил Философ, който преведе божественото писание от гръцки език на български и просвети българския род, новия втори апостол, през царуването на Михаил и православната царица Теодора, неговата майка, които украсиха божествената църква със свети икони и утвърдиха православието, вечна памет“[6].

Епохата на XI и XII в. така преплита образите на Кирил и Методий с идеята за българското национално достойнство, че те се използват като аргументи за независимост дори от гръцките предстоятели на Българската архиепископия в Охрид след падането на Първата българска държава под византийска власт. Охридската архиепископия, създадена от Василий II Българоубиец през 1080 г. и призната като автокефална българска църква с център Охрид, включва в диоцеза си по-голямата част от завоюваните от него български земи. След смъртта на императора нейната самостоятелност, както и обхватът на диоцеза ѝ, са застрашени от посегателствата на Цариградската патриаршия. Един от важните лостове за защита срещу това става отстояването и развитието на кирило-методиевската традиция. Подчертавайки българската насоченост на Кирило-Методиевото дело, гръцките епископи на Охрид аргументират своята независимост от Константинопол.

1.2.1. Гръцкото житие на Наум Охридски

Авторът на *Пространното гръцко житие на Наум Охридски* – един от най-изтъкнатите Кирило-Методиеви ученици, напомня многократно българския характер на дейността на двамата апостоли. Тази творба, измежду онези, създадени за църковен помен и прослава на Кирил и Методий и техните ученици, има своите корени в първите произведения на средновековната българска литература (Иванова 1985)[7]. Известно е в един единствен препис, открит през 1938 г. от Иван Дуйчев (Dujčev 1938) в ръкопис от 1646 г. на Атинската национална библиотека –

[6] Вж. Попруженко 1928: 77. Подробно на въпроса за славословието за св. Кирил и Методий се спира Чешмеджиев 2001: 92–98.

[7] В по-нови изследвания се доказва една по-ограничена традиция на почитта към учениците на Кирил и Методий. Вж. Чешмеджиев 2018.

Cod. Atheniensis 827, л. 25–27. Атинският препис е издаден през 1974 г. от Е. Трап (Trapp 1974).

Трап отразява ортографското състояние на паметника в критически апарат. Там са посочени и някои неясноти (поради лошото състояние на текста в преписа, очевидно невинаги разбиран от кописта), които са поправени в съответствие с краткото гръцко житие от мосхополските издания. Поради огромния им брой не са отбелязани по-обикновените правописни грешки, каквито са например итацизмите. Въпреки лошата ортография текстът дава представа за стилистично-риторическата висота на творбата, изградена по класическите норми на византийската агиография. Изискани словесни обрати, богата реч, свободно боравене с библейския текст – всичко това убедително сочи като автор високообразован гръцки книжовник, вероятно някой от Охридските архиепископи от XIII–XIV в., намиращ се в изгнание (Дуйчев 1969). Както Ив. Дуйчев, така също Д. Глумац (Глумац 1968) и Е. Трап приемат авторството на Константин Кавасила, от когото са запазени и два канона в службата за Наум (Trapp 1982).

Сравнителното проучване на отделните жития на Наум е определило със значителна сигурност мястото на *Пространното гръцко житие* сред известните агиографски творби, посветени на светеца. Протографът на преписа от 1646 г. представлява първоизточника, по който чрез съкращаване и вулгаризиране е съставено *Второто гръцко житие*, а така също и църковнославянският превод. Този протограф показва ясно влияние на Пространното житие на Климент от Теофилакт, с което е свързан двустранно: веднъж пряко, втори път чрез другия си източник – *Второто българско житие на Наум.* То, от своя страна, също стои в тясна връзка с Теофилактовата творба, но носи следите и на една устна народна традиция или на епиграфски паметник. Като оставим настрана някои сведения, отнасящи се до автора му, Пространното гръцко житие на Наум Охридски не може да бъде смятано за първостепенен исторически извор, тъй като съдържа множество неверни сведения и фалшификации. Освен с безспорната си литературна стойност, то е ценно преди всичко като свидетелство за култа към Седмочислениците през Средновековието, както и за съществуването на една силна балканска традиция, безусловно свързваща тяхната дейност с българския народ. Освен това, то дава възможност да се проследят взаимовръзките между отделните житийни текстове за Наум, както и да се уточнят някои неясноти в тях. Съдържанието му разширява базата за сравнение, с помощта на която може да се степенува значимостта на някои български и византийски литературни творби като кирило-методиевски извори.

Ето някои основни елементи на мотива за народностната идентичност, в случая на българската, на делото на Първоучителите (български превод Бърлиева 1987); гръцкия текст и целия превод със съответните редове вж. в Приложение 1):

р. 38–42 „…Блаженият Наум разумно смяташе за нечисти всички земни неща и с одобрението на благопротегналия закриляща десница Бог се предаде в ръцете на Кирил и Методий – люде, отдали душите си под Христовото име, радващи се да докажат своята любов към земята на българите и на съседите им.“

р. 54–73 „… Като вършеше това за учителите си, не изостана, докато не доведоха докрай в България своето голямо начинание – плод на Божия промисъл и богонравно. То бе най-напред упражняването и отличното разбиране на народния говор, а сетне и забележителното изнамиране на писмените знаци и най-точното познаване на думите, чрез които да направят за тукашните племена превода на Светото писание от гръцки на български и разпространявайки Новия и Стария завет, да проправят пътя на спасението за тези, които преди бяха тласкани от неверието. Действително това правеха и той вървеше заедно с тях. Понеже всепроникващата Божия мъдрост им помогна и укрепи словото със знаци, които състави чрез тях, те можаха да се отличат и в едното, и в другото. Изнамериха букви, подходящи за езика на българите, както бяха решили, и им съставиха книги, равни по брой на нашите, от старата и новата благодат. Смятаха, че преди да предадат нещо от преведеното на българските чада, трябва да споделят с вселенската църква резултата на своите усилия. И знаейки това, не е за чудене, че взеха съставените книги и както беше угодно на водещия ги ангел, поеха без лутане към духовния предстоятел на града Рим и към подчинените му по това време първосвещеници, управляващи по-голямата част от света като отколе принадлежаща им отеческа област.“

р. 116–122 „[В Рим], като сравниха чрез съпоставяне преведеното на български с гръцките преводи на Светото писание (и на Стария, и на Новия завет) и се възхитиха при проверката на богоносните отци както заради точността, така и заради верността на работата им – богонравна и богобоязлива, установиха, че старанието им има резултат, и сметнаха, че вдъхва вяра и е благонадежден, та да го предадат на младия български народ за учение и да го завещаят на идните поколения като истинско познание на благочестието“.

Византийският автор последователно подчертава българския характер на Кирило-Методиевото дело, предназначено за българите, на техния език, за техни книги. Разбира се, не е пропуснат и българският владетел, приел Климент и Наум в своите земи „богоравно и великолепно“ и ги разпределил, „както сами поискаха, за учители и на Божието учение, и на писмеността на техния език, създадена и довършена от тях… Нареди на подчинените си да се подчиняват на заповедите на светците не по-малко, отколкото на неговите собствени, и на желанията им относно образованието на хората и съграждането на свети храмове за благочестиво събрание“ (р. 202–206).

1.3. Мотивът за архиерейското достойнство на Кирил и Методий

На Кирило-Методиевия авторитет се позовава и още един гръцки паметник, съставен, за да изравни архиепископското достойнство на Охрид с това на апостолските църкви. По подобие на списъците на римските, антиохийските, александрийските и йерусалимските йерарси е съставен *Списък на Българските архиепископи* от Протоген Сердикийски до архиепископ Йоан Комнин (до 1178 г.) – Οἱ ἀρχιεπίσκοποι Βουλγαρίας, известен още като Du Cange Catalogue или Дюканжов списък[8]. Той поставя „Методий, рожден брат на свети Кирил Философ“, начело не само на „Моравия Панонска“, но и на Охридската архиепископия. Тук е представен неговият текст по ръкопис на Държавния исторически музей, Москва – Син. гр. 286 (Владимир 324), л. 5а–5б, 2а[9]:

Οἱ ἀρχιεπίσκοποι Βουλγαρίας	Архиепископи на България
[α΄][10]. Π ρ ω τ ο γ ε ν ὴ ς ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σαρδικῆς δι᾽ οὗ ἀνταπεκρίθησαν οἱ ἅγιοι πατέρες τῷ Φιλοσόφῳ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος βλασφημούντι, καθὼς ἐν τῷ πρακτακῷ τῆς αὐτῆς πρώτης	1. Протоген, архиепископът на Сердика, чрез когото светите отци възразявали на Философа, който хулил Светия дух, както може да се види в дневниците на самия първи събор.

[8] Дюканжовият списък е известен в три преписа: cod. 880 от Парижката национална библиотека, л. 407б-408а – вж. Иванов 1930: 564–569; ръкопис от Държавния исторически музей в Москва, Син. гр.286, л. 5а, 5б и 2а – вж. Тъпкова-Заимова 2000; Бърлиева 2000; ръкопис 18 от Търнаво, Гърция – вж. Evangelou 2007; обобщаващо изследване Божилов 2011.

[9] Вж. Бърлиева 2000.

[10] Поредността на архиепископите е отбелязана с цифри в парижкия препис на паметника, но и там, доколкото може да се съди по копието, с което разполагам, те са нанесени допълнително.

συνόδου εὑρεῖν ἔστιν[11].

[β΄]. Μ ε θ ό δ ι ο ς ὁ αὐτάδελφος τοῦ ἁγίου Κυρίλλου τοῦ φιλοσόφου, χειροτονηθεὶς παρὰ Νικολάου πάπα τοῦ μετὰ Ανδριανὸν ἐν τῇ Ῥώμῃ, Μοράβου τῆς Παννονίας ἀρχιεπίσκοπος.

2. Методий, рожден брат на свети Кирил Философ, ръкоположен за архиепископ на Моравия Панонска от папа Николай, който бил [папа] след Адриан в Рим.

[γ΄]. Γ ο ρ ά σ δ ο ς χειροτονηθεὶς παρὰ Μεθοδίου, εἶθ᾽ ὕστερον ἐκδιωχθεὶς παρὰ τῶν πνευματομάχων.

3. Горазд, ръкоположен от Методий, а после изгонен от духоборците.

[δ΄]. Κ λ ή μ η ς, ἐπίσκοπος γενόμενος[12] Τιβεριουπόλεως ἤτοι Βελίκας, ὕστερον δὲ ἐπιτραπεὶς παρὰ Βορίσου βασιλέως Βουλγάρων ἐφορᾶν καὶ τὸ τρίτον μέρος τῆς Βουλγαρικῆς Βασιλείας, ἤγουν ἀπὸ Θεσαλουνίκης ἄχρις Ἰεριχὼ καί Καννίνων ἤτοι Τασηπιάτου.

4. Климент, като станал епископ на Тивериупол, или Велика, сетне бил натоварен от българския цар Борис да надзирава и третия дял на Българското царство, т. е. от Солун до Йерихо и Канина, или Тасипиат.

[ε΄]. [Δ] α μ ι α ν ὸ ς ἐν Δοροστόλῳ[13], τι νυν Δρήστα, ἐφ᾽ οὗ καὶ ἡ Βουλγαρία τετίμητοι αὐτοκέφαλος, οὗτος πατριάρχης ἀνηγορείθν παρὰ τῆς βασιλικῆς συγκλήτου κέλευσει τοῦ βασιλέως Ῥωμανοῦ τοῦ Λακαπηνοῦ· ὕστερον δὲ καθηρέθη παρὰ Ιωάννου Τζιμισχῆ.

5. Дамян [светителствал] в Доростол, сега[наричан] Дристра. При него и България била почетена за автокефална. Той по заповед на император Роман Лакапин бил провъзгласен за патриарх от императорския съвет, а после бил свален от Йоан Цимисхи.

[ς΄]. Γ ε ρ μ α ν ό ς ὁ καὶ Γαβρήλ ἐν Βοδινοὶς καὶ ἐν τῇ Πρέσπα.

6. Герман, наричан Гаврил [светителствал] във Воден и Преспа.

---

[11] Συνόδου ἔστιν εὑρεῖν в Par. gr. 880.

[12] γενόμενος ἐπίσκοπος в Par. gr. 880.

[13] В парижкия ръкопис Δωροστόλῳ τῇ νυν Δρήστα.

[ζ΄]. Φ ί λ ι π π ὸ ς ἐν Λυχνίδη, τῇ πάλαι μὲν Σασσαρίπῃ προσαγορευμένη νῦν δὲ ᾽Αχρίδη.
[η΄]. ᾽Ι ω ά ν ν η ς καὶ αὐτὸς ἐν ᾽Αχρίδῃ. οὗτος ἦν ἐκ Δεύρης. χωρίου ᾽Αγνοανδνίκης ἡγούμενος χρηματίσας τῆς ἐκεῖσε[14] μονῆς τῆς θεομήτρος.
[θ΄]. Λ έ ω ν πρῶτος ἐκ Ρωμαίων χαρτοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὁ κτίσας τὴν κάτω ἐκκλησίαν ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς ἁγίας τοῦ θεοῦ Σοφίας.

[ι΄]. Θ ε ό δ ο υ λ ο ς ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Μωκίου, ὁ κτίσας τὴν ἄνωθεν μεγάλην ἐκκλησίαν διὰ συνδρομῆς ᾽Ιωάννου τοῦ ᾽Αντζᾶ.
[ια΄]. ᾽Ι ω ά ν ν η ς ὁ Λαμπηνὸς μοναχὸς τοῦ ὄρους τοῦ ᾽Ολύμπου.
[ιβ΄]. ᾽Ι ω ά ν ν η ς ὁ ῎Αοινος ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ ᾽Αριτζίου.
[ιγ΄]. Θ ε ο φ ύ λ α κ τ ο ς ὁ ἐξ Εὐρίπου, ῥήτωρ ὢν καὶ διάκονος τῆς Μεγάλης ἐκκλησίας.
[ιδ΄]. Λ έ ω ν ὁ Μουγγὸς, ἐξ ᾽Ιουδαίων ὤν, ἐκ προγόνων χρηματίσας δνδάσκαλος τῶν ἐθνῶν.

7. Филип [светителствал] в Лихнида, в древността наричана Сасарипа, а сега Ахрида.
8. Йоан, и той [светителствал] в Ахрида. Той бил от Дебър, от село Агноандники, игумен на тамошния манастир „Света Богородица“.
9. Лъв, пръв от ромеите, [бивш] хартофилакс на Великата църква [в Цариград]. Той съградил долната църква [в Охрид] на името на светата божия Мъдрост.
10. Теодул, игумен[15] на „Свети Мокий“. Той съградил горната голяма църква [в Охрид] с помощта на Йоан Анца.

11. Йоан Ламбин, монах от Олимпийската планина.

12. Янис Айн, игумен[16] на Арицийския манастир.

13. Теофилакт, родом от Еврип, ритор[17] и дякон на Великата църква.
14. Лъв Мунг, от еврейски произход, бил по-рано, както и неговите деди, равин в [своето] племе[18].

[14] В московския ръкопис ἐκεῖσαι.
[15] У Й. Иванов „(бивш) игумен“.
[16] У Й. Иванов „(бивш) игумен“.
[17] У Й. Иванов „ритор (проповедник)“.
[18] У Й. Иванов „мисионер у езичниците“, но думата διδάσκαλος, употребена в такава връзка, означава именно „равин“. Вж. Войнов 1943: 191.

[ιε΄]. Μ η χ α ὴ λ ὁ[19] ἐπίκλην Μάξιμος, ὀστιάριος ὢν καὶ ἐν τοῖς πατριαρχικοῖς ἄρχουσι καὶ διάκονος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, εὐνοῦχος.

15. Михаил, по прозвище Максим, евнух, бил остиарий от патриаршеските служители и дякон на Великата църква.

[ις΄]. Ι ω ά ν ν η ς μοναχὸς ὁ Κομνηνὸς, ὁ ἐν τοῖς κοσμικοῖς ‘Αδριανὸς[20] πανσέβαστος Σεβαστὸς καὶ υἱὸς τοῦ ἀοιδίμου δεσπότου τοῦ πανευτυχεστάτου πρώτου σεβαστοκράτορος κυροῦ ’Ισαακίου τοῦ Κομνηνοῦ, τοῦ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος ’Ιοάννου μετονομασθέντος τοῦ αὐταδέλφου τοῦ βασιλέως, κυροῦ ’Αλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τῆς ἀοιδίμου δεσποίνης τῆς πανευτυχεστάτης πρώτης σεβαστοκρατορίσσης κυρᾶς Εἰρήνης τῆς διὰ τοῦ [θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος][22] Ξένης μετονομασθείσης τῆς θυγατρὸς τοῦ πανευγενεστάτου ἐξουσιουκράτορος πάσης ’Αλανίας καὶ πρώτης ἐξαδέλφης τῆς δεσποίνης κυρᾶς Μαρίας τῆς ’Αλανίσσης, τῆς χρηματισάσης συμβίου τοῦ βασιλέως κυροῦ Μιχαὴλ τοῦ Δούκα καὶ τοῦ βασιλέως κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Βοτανειάτου.

16. Йоан Комнин, монах, като светско лице Адриан. пансеваст[21], севаст и син на приснопаметния деспот, всечестнейшия пръв севастократор на господаря Исак Комнин, преименуван в божествен и ангелски образ Йоан, брата на господаря Алексий Комнин и на приснопаметната господарка всечестнейшата първа севастократорка госпожа Ирина, в божествен и ангелски образ преименувана Ксения, дъщеря на всеблагороднейшия властодържец на цяла Алания и на първата братовчедка на господарката госпожа Мария Аланска, съпруга на господаря император Михаил Дука и [сетне] на господаря император Никифор Вотаниат.

---

[19] В парижкия ръкопис е употребена формата ω, а в московския ώ.

[20] В московския ръкопис ’Ανδριανὸς.

[21] У Й. Иванов „всечестен“; в ГИБИ, т. 7. 109–111 – „пансеваст севаст“. За въвеждането на титлата в това издание В. Тъпкова-Заимова се позовава на Брейе.

[22] Текстът е почти заличен в московския препис.

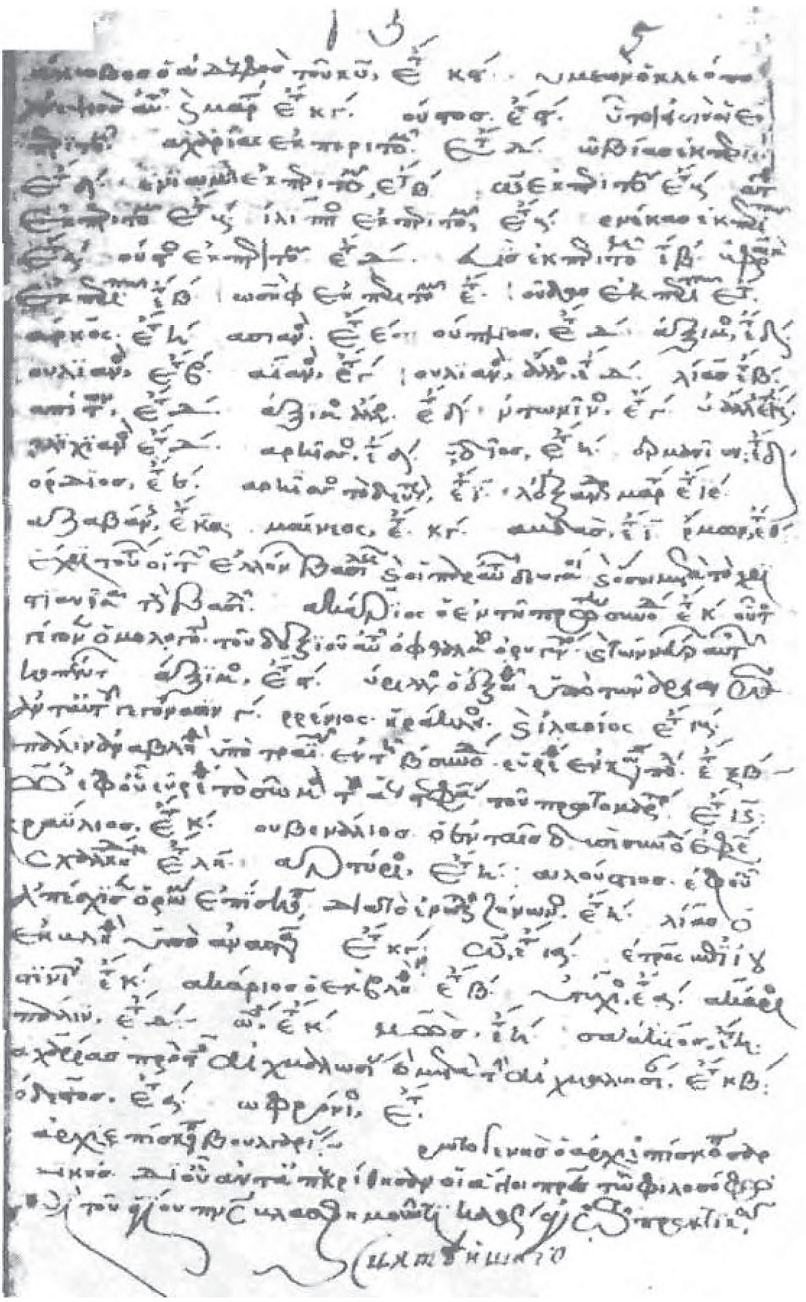

Държавен исторически музей в Москва, Син. гр. 286, л. 5а

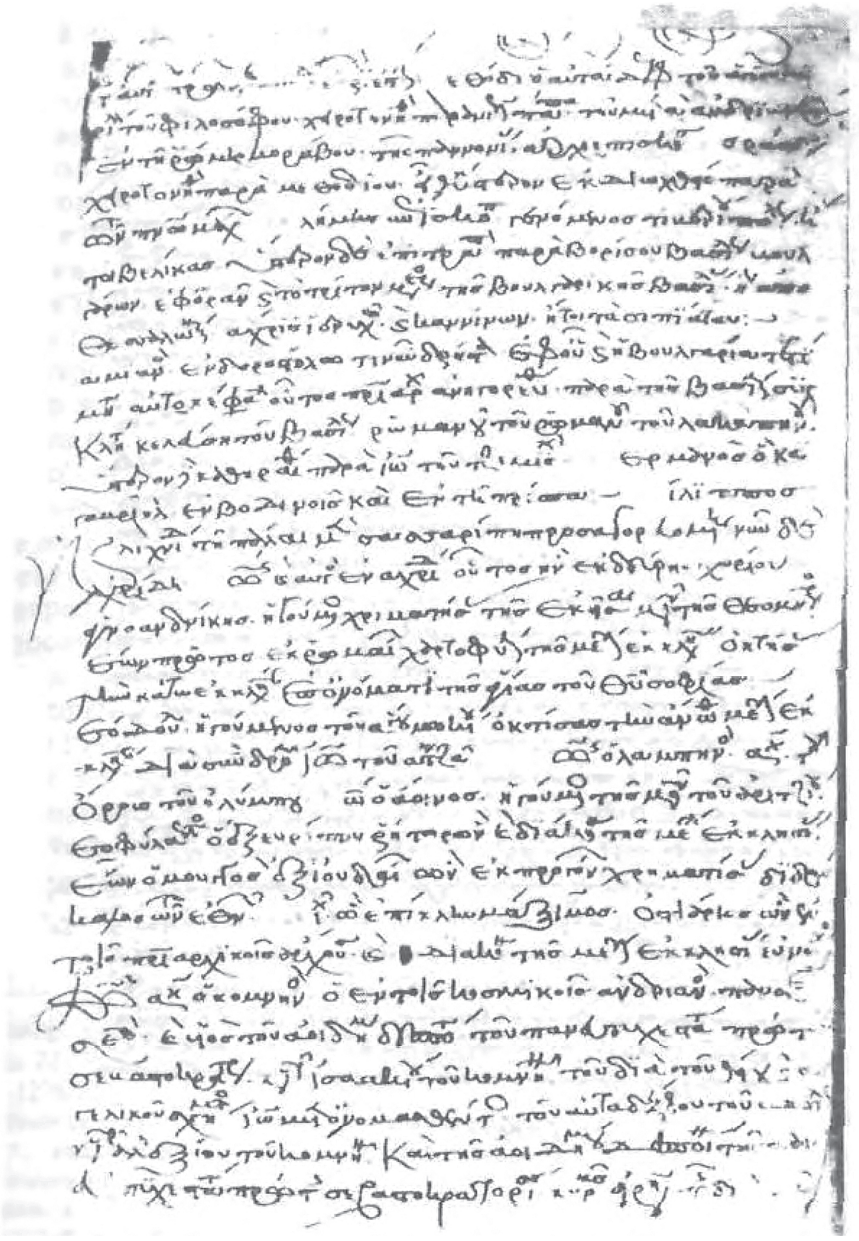

Държавен исторически музей в Москва, Син. гр. 286, л. 5б

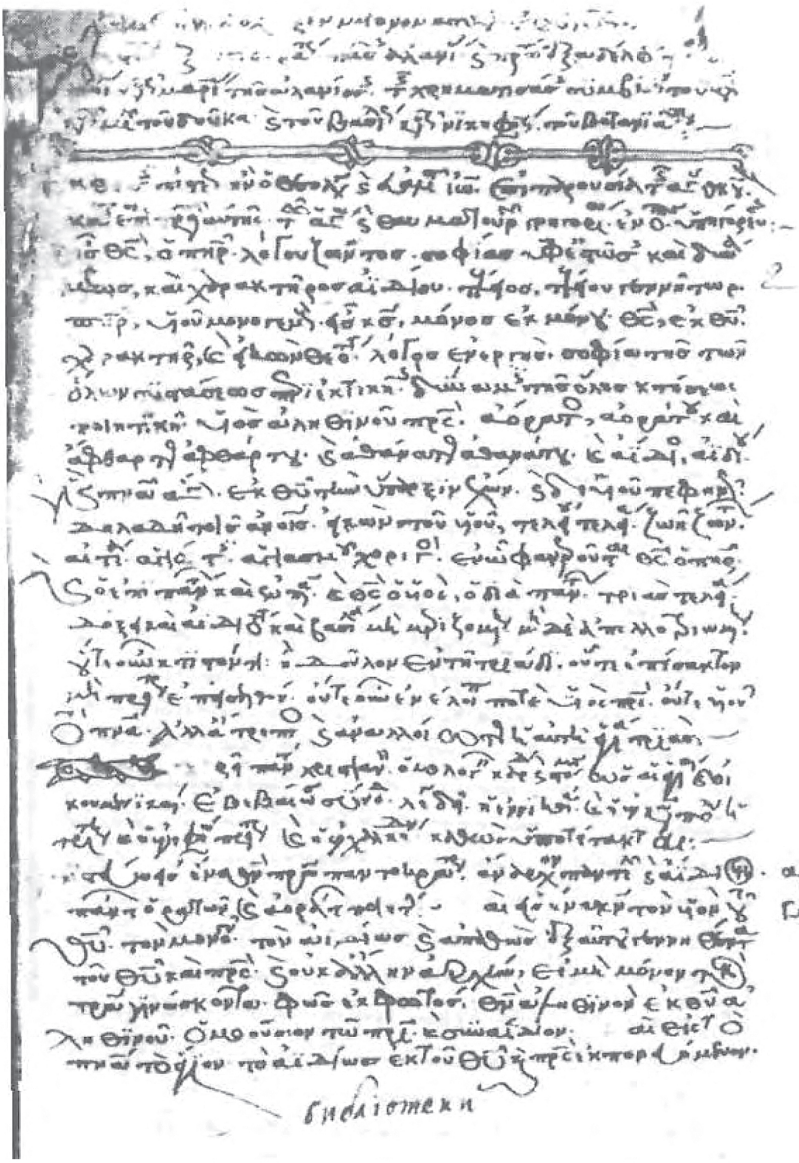

Държавен исторически музей в Москва, Син. гр. 286, л. 2а

1.3.2. Списъкът на Моравските архиепископи

Списък на Моравските епископи (Granum catalogi praesulum Moraviae) е един от западнославянските аналози на Дюканжовия списък. Това е кратка митрополитска хроника за времето 886–1416 г., от началото на Оломоуцката епископия до инвеститурата на епископ Павол от Миличин[23]. Съставеният през 1420 г. списък свързва анахронично епохата 886–912 г. с дейността на Кирил и Методий, вменявайки архиепископско достойнство и на Константин-Кирил, който през 887 г. покръстил княз Светополк, бил въздигнат за архиепископ на Велехрад през 887 г., а св. Методий го наследил през 892 г. и две години по-късно покръстил чешкия княз Борживой:

Granum cathalogi presulum Moravie (по Loserth 1892)

Anno Domini 886 Swatopluk senior rex Moravie a beato Cirillo est baptizatus.

887[24] idem rex procuravit beatum Cirillum in archiepiscopum Welegradensem sublimari.

891 beatus Cirillus corpus sancti Clementis pape et martyris de ecclesia sua Welegradensi [in] curiam Romanam deportavit.

892 beatus Cirillus resignavit archiepiscopatum Welegradensem et ad eundem substituit beatum Metudium.

894 beatus Metudius Borziwoy ducem Boemie maritum sancte Ludmille baptizavit.

900 beatus Cirillus Rome in basilica beati Clementis migravit ad Christum et sepultus iuxta corpus beati Clementis.

Eodem anno Deo devotus rex Swatopluk senior vita est functus. Cui successit in regnum iuvenis Swatopluk, princeps doli et cupidus vane glorie. Hic contumaciter aspernabatur legem Domini ipsumque beatum Metudium et sacerdotes Dei plurimis iniuriis affecit. Quapropter in ipsum regem et sathalites [sic!] eius et in omnes gades ipsius excommunicacionis sentenciam fulminavit.

---

[23] Хрониката е издадена от Loserth 1892. По това издание е и препечатката в Magna Moraviae Fontes Historici. 1. Annales et chronicae, Praha–Brunae, 1966, 314–316. Нова трактовка вж. у Kalhous 2007, обобщение у Krafl 2016.

[24] Тук срещу името Кирил има маргинална бележка с червено мастило "archiepiscopus primus" (Loserth 1892, http://www.clavmon.cz/clavis/FRRB/chronica/Granum.htm#_edn4)

Eodem anno beatus Metudius Romam abiit, beatum Cirillum secum reducere volens ad sedandum seviciam Swatopluk principis frontosi.

901 beatus Metudius a Johanne papa VIII ad vocacionem ipsius regis Swatopluk ad ecclesiam suam Welegradensem remittitur, papali benediccione fulcitus.

907 Arnolphus imperator ob rebellionem regis Swatopluk regnum Moravie ferro et igne devastavit.

Anno Domini eodem beatus Metudius flens et eiulans desolacionem sui gregis et destruccionem regni Moravie a sede sua Romam ad basilicam beati Clementis profectus est.

912 beatus Metudius ibidem defunctus est et iuxta corpus fraternum beati Cyrilli honorifice est sepultus. Post cuius decessum sedes episcopalis Moravie fere per quinquennium vacavit.

915 regnum Moravie per Arnolphum imperatorem una cum uxore Swatopluk regi restitutum fuit.[19]

916 terra Moravie aliqualiter reformata. Joannes episcopus Moraviensis primus beato Metudio in episcopatum successit et apud Welegrad quondam sedem metropolitanam in ecclesia sancti Petri annis viginti quinque resedit ibidemque obdormivit in pace…

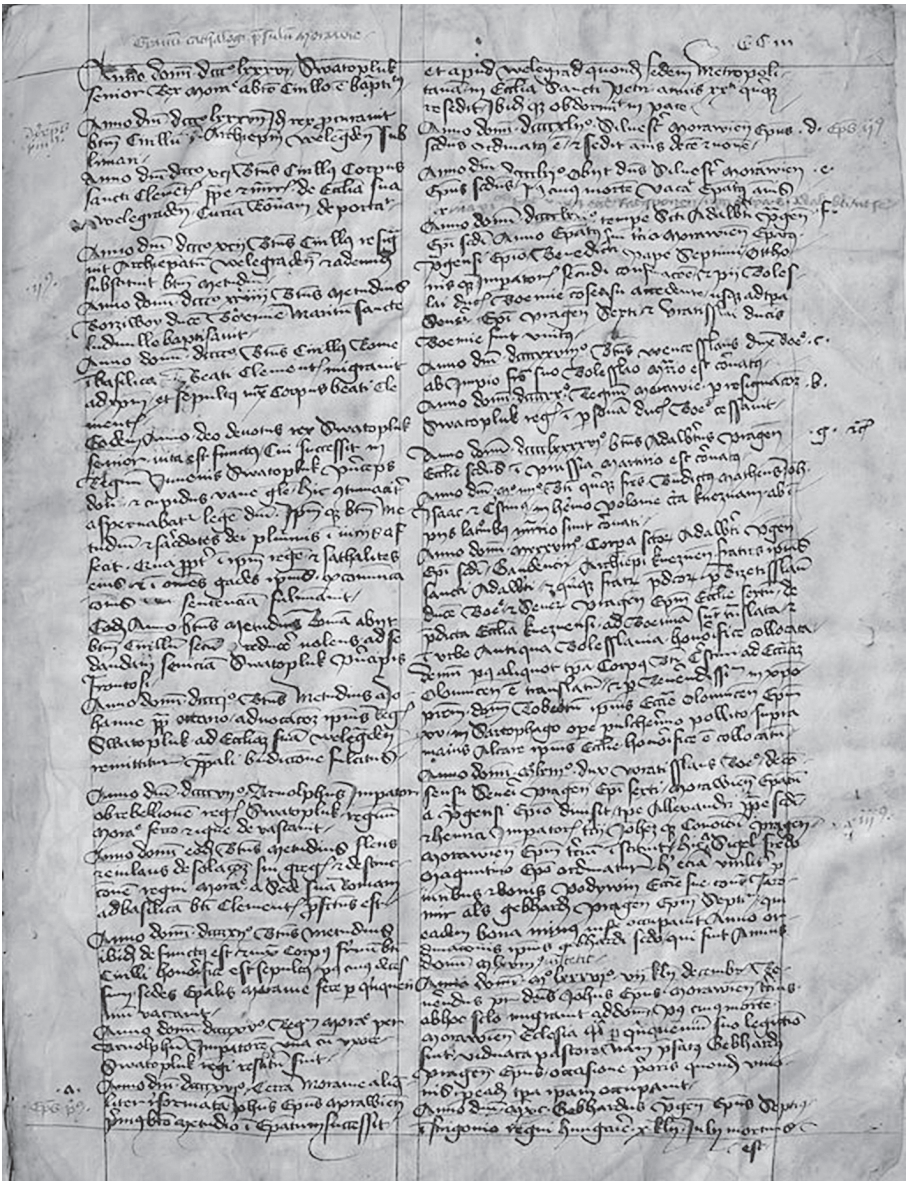

Granum Cathalogi praesulum Moraviae, препис от Провинциалния архив в Опава, Cod. CO.205, f. 203’

1.3.3. Списък на Оломоуцките епископи

Друг пример е *Списъкът на Оломоуцките епископи (Catalogus episcoporum Olomucensium)*, издаден през 1511 г.[25], който удължава епохата на славянските апостоли с няколко десетилетия, защитавайки древното достойнство на Оломоуцкия митрополитски престол. За пръв предстоятел на Моравия той посочва „Кирил, родом грък, първоначално наричан Константин Философ“. През 887 г. папа Николай I го въздигнал в архиепископ на Велехрад. След трибалите[26], тук той най-напред покръстил краля на моравците Светоплук заедно с целия му народ, живеещ му реките Висла, Дунав и Вах[27]. Оглавявал църквата почти пет години и се оттеглил, оставяйки архиепископията си, със съгласието на папа Адриан, на брат си Методий. Той, след като понесъл заедно с клира си много неправди и обиди от младия Светоплук, наложил интердикт[28] на неговата църква и се отправил към Рим. Повикан бил наскоро обратно, когато с нищо непредизвикан, кралят, кръвожаден човек, възбудил всякакви престъпления и преследване срещу клира, пламтейки в омраза. Блаженият Методий, нямайки сили да понесе погубването на своето паство, отново се върнал в Рим, където по-късно бил погребан в църквата на св. Климент:

Йоан пръв от Моравските епископи наследил епископата от блаженния Методий и в продължение на почти шестнадесет години управявал епископското седалище в крепостта Полешовиц, в църката на светите апостоли Петър и Павел…:[29]

---

[25] Bayerische Staatsbibliothek, Digitale Bibliothek: VD16 K 8. A u g u s t i n u s <Olomucensis>. Catalogus episcoporum Olomucensium. Vienna Pannonia [1511] 4 H.eccl. 170, p. 8.

[26] По маниера на писателите хуманисти Августин използва античното наименование на жителите на Северозападните Балкани – тракийското племе трибали. Средновековните историографи понякога означават така жителите на Горна Мизия.

[27] Вах (Vagus, Waha, словашки Váh) е ляв приток на Дунава, най- дългата река в днешна Словакия.

[28] В римското канонично право интердиктът е възбрана за извършване на богослужение и може да бъде наложена както на отделни лица, така и на цели диоцези, епархии или области. Вж. Scheuermann 1986.

[29] Превод мой, С.Б.

Catalogus episcoporum olomucensium[30]

....Primus Archiepiscopus Moraviæ Cirillus, natione Græcus, prius Constantinus philosophus dictus, a Nicolao primo pontifice maximo anno Christi iniciarat (sic) octogesimo septimo supra octingentesimum sedem Velegradensem suscepit. Postquam Triballos, primum inde Swatoplukum Morauorum regem cum universa gente (quæ Vistula, Danubio ac Vago fluvio terminabat) in fide Chrifti fuere hii Marcomanni veterum quondam hystoriis celebratissimi, hic quum ecclesiæ quinque ferme annis præsedisset, archiepiscopatui cessit. Adrianisque pontificis nutu Methodim fratrem Ecclefiæ Velegradensi præfecit. Qui cum a iuniore Syatopluko multis iniuriis ac contumeliis cum clero suo afficeret, ecclsiae huic sacris interdixit Romamque concessit. Revocatusque non multo post quam nihilo remissius rex in clerum seviret omnibusque sceleribus & viciis homo sanguinarius flagraret, beatus Methodius gregis sui perditionem ferre non valens Romam iterum rediit atque illic anno Christi noningētesimo septimo ex hac luce migrauit inecclesia divi Clementis (cuius corpus Cirillus ex Chersona Ponti Romam attulerat) sepultus, post cuius obitum sedes Episcopalis quinquenniumn fere uacauit.

Ioannes ex Moraviae episcopus primus beato Methodio in pontificatu suscessit episcopalemque sedem in opido Polesowicz, in ecclesia sanctorum Petri et Pauli apostolorum, annis sexdecim fere rexit…

1.4. Мотивът за покръстването в перспективата на национални доктрини

Неисторични сведения за славянските апостоли от епохата на Късното средновековие, които подчертават връзката на един или друг славянски народ с тях и се „възползват“ от техния авторитет, целейки подпомагането на някаква национална доктрина, много често се съсредоточават в мотива за покръстването. Такива са сведенията от редица славянски, гръцки и латински паметници, които определено говорят, макар и твърде лаконично и невинаги еднакво, за Константин-Кирил и Методий като за непосредствени учители и разпространители на християнството сред българите, моравците, чехите, поляците.

[30] Текстът е възпроизведен по изданието от 1511 г., с незначително осъвременяване на пунктуацията и правописа.

1.4.1. Солунската легенда и Мюнхенската служба на св. Кирил на фона на западнославянските митове за покръстването

Евангелизаторският аспект на Кирило-Методиевото дело е особено често интерпретиран в славянските кирило-методиевски извори, една значителна поредица от които свидетелства за мисионерска дейност на Кирил и Методий сред българските славяни. *Краткото житие на Кирил (Успение Кирилово)*[31] например разказва за отиването му в областта Брегалница[32], по това време в пределите на Българската държава, където покръства 54 000 славяни (или 51 000, или 4050 според различните преписи на житието). Според *Проложното житие на Кирил*, светецът проповядвал сред българите, след като покръстил Моравия, а проложното житие на неговия брат нарича Методий „учител и наставник на българите“. Идеята за предопределението на Константин Философ като просветител на българите, допълвана от внушението, че те са богоизбран народ (Грашева 1985: 238), е основна за един апокрифно-легендарен разказ, озаглавен *„Слово на Кирил Философ [за това] как покръсти българите“,* известен като *Солунска легенда.* Според *Солунската легенда* (Добрев 2003) Константин-Кирил, родом от Кападокия, чул в църквата на Великата патриаршия в Александрия глас от олтара, който го подканил да отиде при славянския народ, сиреч при българите (вь ѥзъıкь словѣнскъı рекше вльгаре) – за да ги научи на вярата и да им даде закон. Търсейки българите, Кирил стигнал до Солун, където митрополит Йоан го предупредил: „Българите са човекоядци и ще те изядат“. Затова, когато най-сетне чул българи да говорят на тържището, Кирил се изплашил, но седейки пред църквата, видял грачещ гарван, носещ снопче „съчици“. Гарванът ги хвърлил в скута на Кирил, който ги преброил, видял, че са 32, а след това те се скрили в тялото му и той забравил гръцки език (фразата със съчиците остава неясна за нас, но по-късните преписвачи на творбата внасят допълнителна интерпретация: според един от преписите това е сноп „куки и ъгли“ – т.е. книжовникът визира начертанията на буквите, а според друг снопът е с чнсли вльгарскими – т.е. набляга се на българския произход на азбуката). Българите чули за Кирил, събрали се всички български князе начело с Десимир Моравски и Радивой Преславски и три години воювали срещу Солун, за да им го предадат. Когато го получили,

---

[31] Вж. бележка 5.

[32] Сведенията за т.нар. Брегалнишка мисия са систематизирани и подробно коментирани у Грашева 1985.

с голяма радост го завели в град Ревен на река Брегалница, а той им написал 32 слова. Малко учил българите, но те много придобивали, защото, както е рекъл Господ, те ще предадат Богу правата Христова вяра (срв. текста у Ангелов 1984: 12–13).

Този разказ, изпълнен с неясноти и мистицизъм, все още е загадка за славистиката. Интерпретирана по най-различен начин – от автентична автобиография на Кирил (Бильбасов 1871: 301–306) до апокрифно откровение, внушаващо, че делото му е предназначено за богоизбрания български народ, за Солунската легенда се водят спорове кога и по какъв повод е съставена. Според едни хипотези тя е продукт на епохата на византийското владичество и вероятно е съставена между края на XI и края на XII в. (Добрев 2003: 711), а според други антивизантийската идея в творбата е плод на укрепналото народностно съзнание по времето на цар Иван Асен II (1218–1241) и особено по времето на цар Иван Александър (1331–1371) (Ангелов 1984: 9–20). Така или иначе, авторът на Солунската легенда, обхванат от мистицизъм, на границата между православие и еретизъм, се стреми да докаже, че Кирил е изпратен при българския народ свише и че славянската писменост възниква без византийско участие (Добрев 2003: 710). Очевидно легендата е резултат от преосмислянето на исторически сведения, почерпани от по-стари източници, в духа на митологическото мислене и библейската образност. Върху спомена за покръстителски мисии в Брегалнишкия край, свързвани с образа на Константин-Кирил Философ, са се насложили легендарни сведения и анахронизми, споени с патриотични тенденции и антивизантийски настроения. Така например имената на легендарните славянски князе, воювали пред Солун за Константин-Кирил – Десимир (‘търсещ мир’) Моравски и Радивой (‘военолюбив’) Преславски, са отгласи от Моравската мисия и от спомена за Преслав като столица на Първото българско царство, но всичко е доминирано от идеята за първенството на българите сред православните народи, въплътена в образа на славянския апостол.

Силният патриотичен заряд на Солунската легенда е повлиял и върху литургичната прослава на св. Кирил. Ако първите служби за светеца го величаят като всеславянски учител, то в служба за него от XVI в.[33] делата му са „присвоени“ от българи и сърби. Без съмнение сръбският автор на службата е използвал апокрифната легенда и създава един образ, обърнат към българи и сърби, техен покръстител и учител, и небесен покровител,

[33] Ръкопис от Баварската държавна библиотека в Мюнхен Cod.Slav.32, л. 193а-204а. Вж. Иванова 1992.

и борец за православието, който води богоизбраните народи – българския и сръбския.

1.4.2. Мотивът за покръстването на Моравия в рамката на легендата *Quemadmodum ex histories*

В подобен патриотичен контекст се явяват фигурите на Константин-Кирил и на Методий като покръстители в множество агиографски творби от чешки произход, а така също в техните полски преработки. В перспективата на настоящата тема най-показателна е легендата *Quemadmodum ex histories* – бревиарно четиво за службата на св. Кирил и Методий, съставена след средата на XIV в., преведена и включена в края на XV столетие в състава на старочешкия Пасионал. Тази творба е изпълнена с патриотични мотиви и до известна степен е отглас от политиката на последните чешки крале от династията на Пшемисловците и стремежа Оломоуц да стане архиепископски център (Начева 1995). Тази претенция е намерила своята обосновка в мотива за провъзгласяването на Кирил за архиепископ като глава на Велеградската църква, начело на която след смъртта му остава св. Методий. Мотивът за покръстването е рамка на цялото повествование – началото разказва как Кирил покръства великоморавците и техния княз (Светополк), а последната глава е посветена на покръстването на княз Борживой от Методий и приемането на християнството от неговата съпруга Людмила и от целия чешки народ. Финалът възхвалява пророчеството на Методий, че Борживой и неговите наследници ще станат най-могъщи владетели – „което вярно се е сбъднало и до ден днешен“.

Интересно допълнение съдържа една *кратка полска преработка* на легендата. Това е препис от първата половина на XV в.[34], който засилва авторитета на двамата апостоли с древността на тяхната дейност – „и се върнаха при Господа Иисуса Христа през 384 г.“.

Латинските служби за св. Кирил и Методий, каквито съществуват от средата на XIV в., също като житийните текстове съдържат известна регионално-патриотична окраска. Основните мотиви в тях са епископското достойнство на Кирил като предстоятел на Велехрадската катедра и неговия принос за „доверието в християнската вяра“. Полските бревиарии и мисали внасят в съзвучие с времето на Контрареформацията една промяна – фразата *ad credulitatem fidei Chistian*е е заменена с *ad unitatem fidei*

[34] Ръкопис D 52 библиотеката в Курник, л. 367б–368.

Christianae (за единството на християнската вяра). Големият познавач на полската кирило-методиевска традиция Игнац Полковски проследява тази промяна до 1628 г., когато се появяват *Missae propriae Patronorum Regni Poloniae ad normam Missalis accomodatae*[35]. В тях вече между патроните на полското кралство са добавени и славянските апостоли. Един сравнително скоро открит препис от служба за Кирил и Методий от Гнезненския диоцез отмества тази хронологическа граница с половин столетие назад, фиксирайки крайния резултат от развитието на литургичния култ към св. Кирил и Методий, упражняван от полската църква по латински обред. Именно този текст, озаглавен *In diocesi Gneznensi SS. Confessorum et Pontificorum Cyrilli et Metudii*, е свидетелство за последния отглас на средновековната крило-методиевска традиция в земите на западните славяни (Бърлиева 1992). От края на XV в. до 1880 г.[36] култът, угаснал в чешките земи, все още се тачи в Полша, а двамата апостоли се почитат като полски светци и покровители. Като такива те са включени и в знаменития мартиролог на кардинал Бароний (Baronius 1606: 145). Този полски период в развитието на култа е последен етап преди превръщането му в универсален за католическата църква.

1.5. Мотивът за Кириловите мощи и мощите на архиепископ Методий

1.5.1. Мотивът за мощите на св. Кирил в латинските агиографски четива

Освен покръстването на чехи и българи от Константин-Кирил, друг мотив с легендарен характер, който утвърждава връзката с апостола и има за цел да утвърди народностно самосъзнание, е свързан с почитта към неговите мощи и стремежът те да станат достояние на собствения народ. Тук не става въпрос за проблематиката около наличието на тези мощи и творбите, които ги прославят или описват тяхната съдба (Бърлиева, Наумов 2005), а за това как мотивът с мощите е превърнат в един от опорните елементи на култовете на чешките светци, инициирани и поддържани от Карл IV и следващите чешки владетели. В този смисъл почти програмно звучат легендите *Quemadmodum*[37] и *Tempore Michaelis*

---

[35] Missae propriae patronorum et festorum regni Poloniae: Ad normam missalis Romani accomodatae. Venetiis, 1627.

[36] Тогава папа Лъв XIII въвежда техния празник в общия римски календар.

[37] Legenda Quemadmodum. – In: Magna Moravia Fontes Historici. T. 2. Brno, 1967 (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis.118), 289–296.

imperatoris (т.нар. Моравска легенда)[38], които описват как св. Методий, отправяйки се към своя диоцез, моли папата за братовите останки „*pro augenda devocione gentis Moraviae et fidei Christianae per eos suscepte confirmacione*“ (за да се увеличи религиозната преданост на Моравското племе и да се затвърди приетата чрез тях Христова вяра). Множество свидетелства, възхождащи към периода след средата на XIV в., показват нагледно осъществяването на тази „програма“.

Латинските агиографски четива за светите братя, възникнали в чешките земи, съдържат мотива с мощите, обособен като подробен разказ, обясняващ липсата на тези мощи в чешките земи: разказва се за това, как св. Методий изнесъл от Сан Клементе тялото на своя брат тайно, въпреки несъгласието на папата (*clam…corpus sancti Cyrilli oculte recepit et secum illud versus Moraviam deportavit*[39]), но след почивката светите мощи не могли да бъдат повдигнати; в отговор на молитвите на своя брат да открие волята си св. Кирил вдигнал ръка и посочил обратно към Рим; върнат обратно, той бил посрещнат с ликуване от папата и народа на Рим. В двата паметника текстът за мощите има почти дословно съответствие.

Полската редакция на *Моравската легенда*, наричана още *Краковска легенда* (Polkowsky 1885: 64), общо взето следва съдържанието на първообраза, с тази разлика, че съобщава за съгласие на папата Кириловите мощи да бъдат изнесени от Рим (*cuius petitioni cum papa anniusset, Sanctus Metudius ingrediens ecclesiam sancti Clementis, corpus fraternum tulit et versus Moraviam deportare voluit).* В нея е отбелязано също, че в края на живота си Методий се върнал в Рим и там бил погребан при своя брат (*Postea sanctus Metudius iterum Romam visitavit, et ibidem cum suo fratre in Domino requievit*).

Този нов елемент в разглеждания мотив е в унисон с тенденцията, появила се още в края на XIV в., но особено силна през XV столетие, под влияние на общия култ да се създава представата за общ гроб на двамата светци и да се оформи цял кръг от паметници, застъпващи подобна идея. Той е свидетелство за това, как един институционално въведен култ (какъвто е латиноезичният Кирило-Методиев култ в западнославянските земи) бързо видоизменя първоначалното си съдържание, а новопоявилите се елементи в обслужващите го агиографски паметници могат да се използват като хронологични ориентири за времето на тяхното създаване. В случая с *Краковската легенда* той потвърждава предатирането ѝ

---

[38] Tempore Michaelis imperatoris. – In: Magna Moravia Fontes Historici. T. 2. Brno, 1967 (Opera Universitatis Purkynianae Brunensis.118), 255–268.

[39] Legenda Quemadmodum..., p. 294.

от XIV в XV в., направено на базата на палеографски изследвания (Бърлиева 1991: 266). В полските кирило-методиевски паметници се явяват и други елементи, допълващи мотива за мощите, които са свидетелства за известна неустойчивост през края на XV – началото на XVI в. на този култ, иницииран от чешкия крал: например датата, когато е погребан св. Кирил в „Сан Клементе“: „в осмия ден преди мартенските иди“[40], или легендарната дата, отнесена към смъртта на двамата славянски апостоли – 383 г.[41]

1.5.2. Мощите на Кирил и Методий в инвентарните списъци на храмовата съкровищница на митрополитската катедрала „Св. Вит“ в Прага

Един интересен паметник, свидетелстващ за усилията на владетеля да подсигури налаганите от него „национални“ култове с различни реликви, са и *инвентарните списъци*, описващи храмовата съкровищница на митрополитската катедрала „Св. Вит“ в Прага (за нея вж. Podlaha, Šittler 1903). Още в първите години на своето царуване Карл дарява на храма мощи и реликви, много от които изпраща в своята столица по време на пътуванията си в Германия и Италия през 1354–1355 г. Не по-малко щедри към митрополитската църква на Прага са Карловите велможи и чешките епископи. За много от мощите са се запазили документални свидетелства за даряването им на храмовата съкровищница – дарствени грамоти, съпроводителни писма и т.н. За мощите на св. Кирил няма подобни източници. Сведение за тях се явява в третия запазен инвентар[42] от съкровищницата на „Св. Вит“ (Inv. 260/3)[43], където към основния текст е добавено след номер 152: „*Item monstrantia cristallina, circumdata argento*

---

[40] В препис на легендата Quemadmodum, ръкопис No 5439 II от XV в. на Университетската библиотека във Вроцлав, л. 141. Вероятно става дума за объркване с датата на смъртта на св. Методий на 6 април – на осмия ден преди априлските иди, или погрешно предаване на датата на празника на славянските апостоли 9 март, седмия ден преди мартенските иди.

[41] В препис на същата легенда от XV в. на Библиотеката на ПАН в Курник – Cod. BK 52, f. 368a. В този случай може би става въпрос за контаминация с патриарх Кирил Йерусалимски, починал през 386 г.

[42] Инвентарите се съхраняват в архива на Канцеларията на президента на републиката в Прага (сигнатура „Inv. 260/ 1-7“. Първите два списъка са съответно от 1354 и от 1355 г.

[43] Този инвентар се състои от 7 пергаментови листа (195 x 259 мм), на първия от които има стара сигнатура “T.III.I” с надпис “Inventarium rerum ecclesiae Prag”.

deaurato cum gemmis, in qua sunt reliquiae sancti Cyrilli“ („Още кристална монстранция, обкована с позлатено сребро с геми, в която са мощите на свети Кирил“). Тази бележка е приведена в изследването върху съкровищницата на катедралата „Св. Вит“ (Podlaha, Šittler 1903: p. XXV), към което може да се добави, че тя е записана с почерк, различен от основния, на л. 5 от инвентара. В инвентара от 1368 г. е добавена след празно място на л. 7, със същия почерк като основния, но с по-светло мастило и лошо перо. Списъкът на монстранциите в инвентара от 1368 г. показва интересна промяна на съдържанието на интересуващата ни бележка. Освен че споменава за фигура на ангел като украса на реликвария, тя вече говори за реликви не само на св. Кирил, но и на Методий: (л. 2) „*Item monstrantia argentea deaurata cum XI gemmis in pede; in summitate VI gemmae, cum cristallo, continens in se reliquias sanctorum Metudii et Cyrilli cum angelo in summitate*“ (Също сребърна монстранция, позлатена, с 11 геми в основата [си], с кристал, съдържащ реликви на светите Методий и Кирил, с ангел на върха). Хронологически следващият инвентарен списък, този от 1374 г., съдържа (л. 6) горната бележка, написана със същия почерк, който я е добавил в инвентара от 1368 г., но вече с описание на липси в украсата на монстранцията: „*Monstrantia argentea deaurata cum XII [sic!] gemmis in pede; in summitate deficient V gemmae et VI lectulus deficiens gemma, continens in se reliquias sanctorum Metudii et Cyrilli cum angelo in summitate*“. Този запис се повтаря и в инвентара от 1387 г. (л. 5), където вече е в основния текст с незначителна разлика в граматичната форма. Списъкът от 1396 г. съобщава: „*Item in monstrancia habens reliquias Cyrilli et Metudii, sub corona deficiunt tres lectuli cum gemmis, supra coronam unus lapis lectulo remanente, de summitate angelorum, dominus Wenczeslaus habet*“. В по-късните инвентари и в списъците на евакуираните от Прага ценности на „Св. Вит“ през XV и XVI в. мощехранителницата не може да бъде идентифицирана точно – например в списъка на пренесените в замъка Карлщейн реликварии се споменава позлатена сребърна монстранция с ангел, но без имена на светеца, чиито реликви съдържа.

Тези инвентарни бележки са интересен пример за това, как се създават и налагат легендарни сведения за култовете на светците, които до известна степен почиват на документална основа и как после „официални“ култове, донякъде изкуствено въведени, бързо отмират или се видоизменят. Тук ние нямаме за цел да коментираме доколко действително са донесени в Чехия частици от мощите на св. Кирил по времето на Карл IV – така както се е случило с реликвите на мнозина други светци. Показателно за

нас е сливането на двамата светци в единен култ, довел до представата за свързаност дори по отношение на мощите им. Тези няколко инвентара нагледно показват развитието на тази представа и биха могли да служат за хронологически ориентир по отношение на създаването на агиографските четива за двамата светци, възникнали в чешките земи през XIV в. Неизвестно как появилото се в инвентарите на „Св. Вит“ сведение за частица от мощите и на Кирил, и на Методий през XVI в. става предмет на официална кореспонденция. Така Оломоуцкият архиепископ Станислав Павловски отправя в писмо от 20.10.1575 г. до кардинал Птоломей молба за мощите на светите братя[44]. Останало очевидно без отклик, това искане се повтаря в послание от император Рудолф II (1576–1611), до папа Григорий XIII[45], който от своя страна изпраща внимателен отказ до архиепископ Станислав, позовавайки се на смутните времена и опасността реликвите да се изложат на поругание[46]. Очевидно е, че през XVI век известното „форсиране“ на култа, осъществено в предходната епоха по инициатива на император Карл Люксембургски, постепенно затихва, но като традиция остават стремежи този култ да бъде упражняван като част националната чешка доктрина в посттридентската епоха. Когато през 1547 г. кралство Чехия заедно с маркграфство Моравия по наследство става част от земите на Австрийската корона, почитта към светите братя получава още един импулс, продуктивен почти до края на XVIII в.

1.6. Кирилометодиевски мотиви в хомилетиката на Късното средновековие и Барока

Lectio, disputatio, predicatio (четене, прение, проповед*)* – това е определението, с което Петър Коместор, знаменит представител на т. нар. историко-практическо богословие от 12 в., описва триединната практика на упражняване на християнството[47]. Последният елемент на тази практика предизвиква възникването още в периода на ранното християнство на сборници, наречени патристични хомилиари, които съдържат избрани слова на Отците на Църквата, предназначени предимно за нуждите на монашеските общности. Аналогичните сборници от каролингската епоха предлагат на духовните пастири образци за проповеди и са по-скоро

---

[44] Ватикана, Секретен архив, фонд Lett. di vescovi e prelati, vol. 10 , fol. 111.

[45] Писмо от 1580 г. – Ватикана, Секретен архив, фонд Lit. principium, vol. 35, fol. 36.

[46] Писмо от февруари 1581 г. – Ватикана, Секретен архив, Reg. Vat. 2020, Reg. Gregorii papae XIII. IX, ep. 97, fol. 382.

[47] В неговия наръчник за проповедници Verbum Abbreviatum. Вж. Evans 1991

наръчници със съвети за проповедника, отколкото истински проповеди – образци. С течение на времето те са заменени от други хомилетични компендиуми, например такива, които са изградени върху евангелски цитати. През XIII в. много често отделните проповеди биват обединявани в сборници, които показват интереса на огромен брой преподаватели в различни училища и университети в Западна Европа към проповедническа дейност.

1.6.1. Проповедта за Кирил и Методий на магистър Ян Шчекна

Към последния споменат тип принадлежи и най-ранната известна засега латинска Кирило-Методиевска проповед – всъщност агиографска творба, натоварена с функциите на хомилетична. Тя се съдържа в ръкопис на Баварската държавна библиотека в Мюнхен, в сборник проповеди за светци за целия кръг на църковната календарна година (Clm 17234) от края на XIV – началото на XV в., някога принадлежал на абатство Шефтларн, един от най-големите манастири в Горна Бавария, сега бенедиктински (Scheftl.234). На последния лист на кодекса има бележка с инициалите на преписвача “Scriptum per me K. L. de Kitzbuhel”. Авторът на сборника не е отбелязан, но съдържанието му е идентично с това на ръкопис от Виенската национална библиотека (cod. 4206, f. 2ra - 142va), който завършва с бележка „*Explicit postilla super evangelia de sanctis collecta per reverendum magistrum Sczeknam“ („Завършват проповедите на многоуважаемия магистър Шчекна“).* Ян Шчекна, член на Цистерцианския орден, е известен професор по богословие, който се подготвя в Прага за своята кариера в Ягелонския университет и още там се прочува като високоуважаван проповедник. Самият Ян Хус (1372/3–1415) го нарича “*tuba resonans”* и *“ predicator eximius“(„кънтяща тръба“* и *„изключителен проповедник“).*

Сборникът на Шчекна съдържа 100 слова за празниците от църковната календарна година, започвайки от празника на св. апостол Андрей[48] и завършвайки с празника на св. Екатерина. Словото за св. Кирил и Методий, както е обичайно в латинските агиографски сборници по календарния ред, е поместено след словата за Пренесение мощите на св. Вацлав и за св. Тома Аквински и пред словото за Григорий Велики – т. е. предвидено е за 9 март, датата за празника на светците, въведен в Оломоуц

[48] Тогава започва католическата църковна година – с Адвента, първата неделя след 30 ноември, празника на св. Апостол Андрей.

през 1349 г., а след това и в други диоцези в чешките и полските земи.[49] Сравнението на мюнхенския текст с житиеписните творби, посветени на славянските просветители, показва очевидната му близост с кирило-методиевската легенда *Quemadmodum* - агиографско четиво за св. Кирил и Методий, създадено около средата на XIV в. за нуждите на Кирило-Методиевия култ в Чехия, по времето на Карл IV Люксембургски. Проповедта на Шчекна показва най-простата форма на хомилетично преправяне – тя е съкратен вариант на агиографския разказ за светците, допълнен с минимален брои елементи от проповедническата практика.

Словото като цяло има максимално опростена структура. То започва без изрично упоменаване на светците, на които е посветено[50], а направо с библейския цитат *Beati qui custodunt vias Domini* (Притч. 8:32). Този цитат всъщност е единственият характерен за проповедта елемент, който срещаме в текста. Там липсват обичайните обръщения към вярващите и тематизирането на библейския цитат. Веднага след него идва легендата за светите братя, редуцирана до основните елементи на съдържанието си и оформена в непретенциозен стил. Тя повтаря сведенията на оригиналната легенда *Quemadmodum*, каквато тя се явява в четивата от Кирило-Методиевата служба *Adest dies gloriosa*[51] или в агиографските сборници от типа на *Legenda aurea* и *Пасионала*[52]. Разглежданият тук текст възпроизвежда най-напред контаминацията на Александрия с гръцкия град Солун и объркването между св. Кирил Александрийски и св. Кирил Философ; вместо уточнението, че двамата рождени братя са от славянски род, се казва направо, че те са славяни (*sunt sclavi)*; запазена е замяната на името на моравския княз Ростислав с името на неговия наследник Светополк, но в една доста изкривена форма – *Quatuplut*[53]. Променено е и името на архиепископското седалище, основано според легендата от Светополк: *Belograd*[54] е заменило обикновено срещаното *Velegrad*[55]. Разказът пропуска сведението за седемте суфраганни епископства, учредени в Полша и Унгария, и за ревността на св. Кирил в архиерейското му служение и преминава

---

[49]Текстът на словото е публикуван от С. Бърлиева (1998).

[50]Както е напр. в следващото слово: *Gregorii pape.*

[51]Вж.MMFH 1967, 337-345.

[52]Срв. Бърлиева 1998 а, 77-78.

[53]Обичайната форма на името е *Swetopluk, Swatoplug*

[54]Тази форма не бива да се интерпретира като ново сведение за местонахождението на епископската катедра на Методий или на самата Морава. Наличието ѝ може да се обясни с графичното изписване на буквите V и B, чиито очертания са твърде близки в някои от латинските типове писмо от XIV в., или с някаква последователна фонетична замяна - срв. например друга подобна замяна в нашия текст: формата *lingba* вм. *lingua.*

[55] Или *Welegrad, Wellegrad, Welehrad.*

на отиването му в Рим *causa devotionis (за посвещаване).* В преписите на *Quemadmodum* причината за посвещението се обяснява като *causa orationis (за поклонение).* Изключение прави един препис от сборника *Legenda aurea* от края на XIV – XVв.[56], където виждаме същата формула като в изследвания препис. Общо взето идентични с преписите на *Quemadmodum* са и поднесените пред папата от страна на св. Кирил обяснения за славянското богослужение и използваните при това библейски цитати. Повторена е и хронологичната грешка, поставяща намирането на мощите на св. Климент Римски след завръщането от Рим. В изследвания препис не се споменава Херсон като място, където са намерени мощите, а самото намиране е сведено до силно съкратен цитат от *Quemadmodum*. Същото се отнася до мотива с приемането на великата схима от св. Кирил и ръкополагането на Методий. Твърде драстично е съкратен пасажът, описващ опита на св. Методий да вземе от Рим тялото на своя брат. Тук компилаторът механично е свързал няколко израза от него, в резултат на което се е получило изречение, несвързано с предходната част на разказа и разбираемо само в контекста на кирило-методиевските латински жития. Съкращението е нарушило донякъде и смисъла на последната част на легендата *Quemadmodum*, отнасяща се до покръстването на чешкия княз Борживой. Както и останалите имена, така и неговото е силно променено – *Morsyboi,* а броят на покръстените заедно с Борживой е станал от 30 на 30 000. Дали тези несъответствия се дължат единствено на преписвача от Кицбюел, чужд на чешката традиция, може да ни покаже само изследването на останалите преписи от сборника.

Ето неговия текст, придружен с превод на български език:

Clm 17234,
f. 45va: Beati qui custodunt vias *Domini*[57]. Vere hic fuerunt in vita sua sancti germani fratres de Allexandria Grecie. *Cyrillus et Metukius* sunt sclavi, venerunt in Moraviam, quam terram ibi converterunt ad Christum. Quos rex Quantuplut benigne suscepit et reverenter, et baptismi gratiam suscepit. *Archiepiscopatus*[59] *in Belograd* ordinavit

Блажени са, които пазят моите *пътища*[58]. Наистина бяха свети в своя живот родните братя от гръцка Александрия. Кирил и Метукий са славяни, дошли в Моравската земя, която покръстваха в Христа. Крал Квантоплут ги посрещна благосклонно и с уважение и прие милостта на кръщението. Установи архиепископо-

[56] Това е ръкопис от Пражката държавна и университетска библиотека Cod. VIIIA 28, f.346^{v} – 347^{r}.

[57] Курсивираните пасажи са подчертани с червено мастило в ръкописа.

[58] Перикопата и останалите библейски цитати са предадени по: Библия 1992. Тук – Притч. 8:32.

[59] В текста: arciepiscopatus.

ibique sanctum Cyrillum pontificem constituit ordinari. *Deinde lingua*[60] *slavonica* divinam solempniam peragerunt[61]. Ut cum Romam causa devocionis venissent et delatus fuisset summo pontifice et cardinalibus, quod in lingua prohibita hoc faceret contra sanctorum patrum instituta. Quem papa cum indignatione reprehendit, dicens cur in lingua prohibita missas celebraret. *Ille humiliter versus psalmi* in metro recitavit videlicet Omnis spiritus laudet Dominum[62] et caetera. Cur hec prohibitis nam nisi hoc facerem nullo modo possem genti duri cervicis subvenire et hoc ei solum salutare inveni Deo inspirante.

Quapropter ignoscite hoc quid et *beatus Paulus dicit: loqui* diversis linguis nolite prohibere[64] ac mirantes tanti viri fidem confirmaverunt et sattuerunt auctoritate sua Sclavonico[66] divina peragere in partibus illis. Demum sanctus Cyrillus divinitus sicato[67]pede marem intravit et corpus sancti Clementis Romam honorifice deportavit; protinam in Welegrad detulit, sed videns sibi futuram destructionem Moravie corpus Romam deportavit et a clero reverenter est suscepus et ibidem est monachus effectus.

пат в Белоград и постанови свети Кирил да бъде поставен там за архиерей. После изложиха на славянски език божествената служба. Когато пристигнаха в Рим за посвещение, беше донесено на папата и на кардиналите, че [Кирил] е направил това на забранен език и противно на установеното от светите отци. Папата го прие с недоволство, питайки защо изнася служби на забранен език. Онзи смирено изпя стих от Псалтира, разбира се: „Всеки дух да хвали Господа[63] и така нататък. Защо ми забранявате тези неща – та нали ако не бях правил и така, по никакъв начин не бих могъл да подкрепя [този] твърдоглав народ и само това изнамерих за неговото спасение, вдъхновен от Бога. Поради това бъдете снизходителни, така както и блаженият Павел каза: не забранявайте да говорят различни езици“[65]. И дивейки се на вярата на този мъж, те потвърдиха и постановиха със своя авторитет в онези земи да се извършва богослужение на славянски. Едва след това свети Кирил по Божия воля влезе в морето, без да се измокри[68], и донесе с почести тялото на свети Климент в Рим. В началото го пренесе във Велеград, но предвиждайки бъдещото разорение на Моравия, пренесе тялото в Рим и беше приет с уважение от клира, и там стана монах. Неговото

[60] В текста: lingba.
[61] В текста: peragirent.
[62] Псалом 150:6.
[63] Срв. Псалом 150:6.
[64] Срв. 1 Кор. 14:39.
[65] Срв. 1 Кор. 14:39: „не забранявайте да се говорят и езици“.
[66] В текста: Sclabonica.
[67] В текста: citato.
[68] Буквално: *със сух крак*. Това е отглас от чудото с разделянето на морето в деня на св. Климент, когато морската вода се отдръпнала и открила саркофага с мощите му.

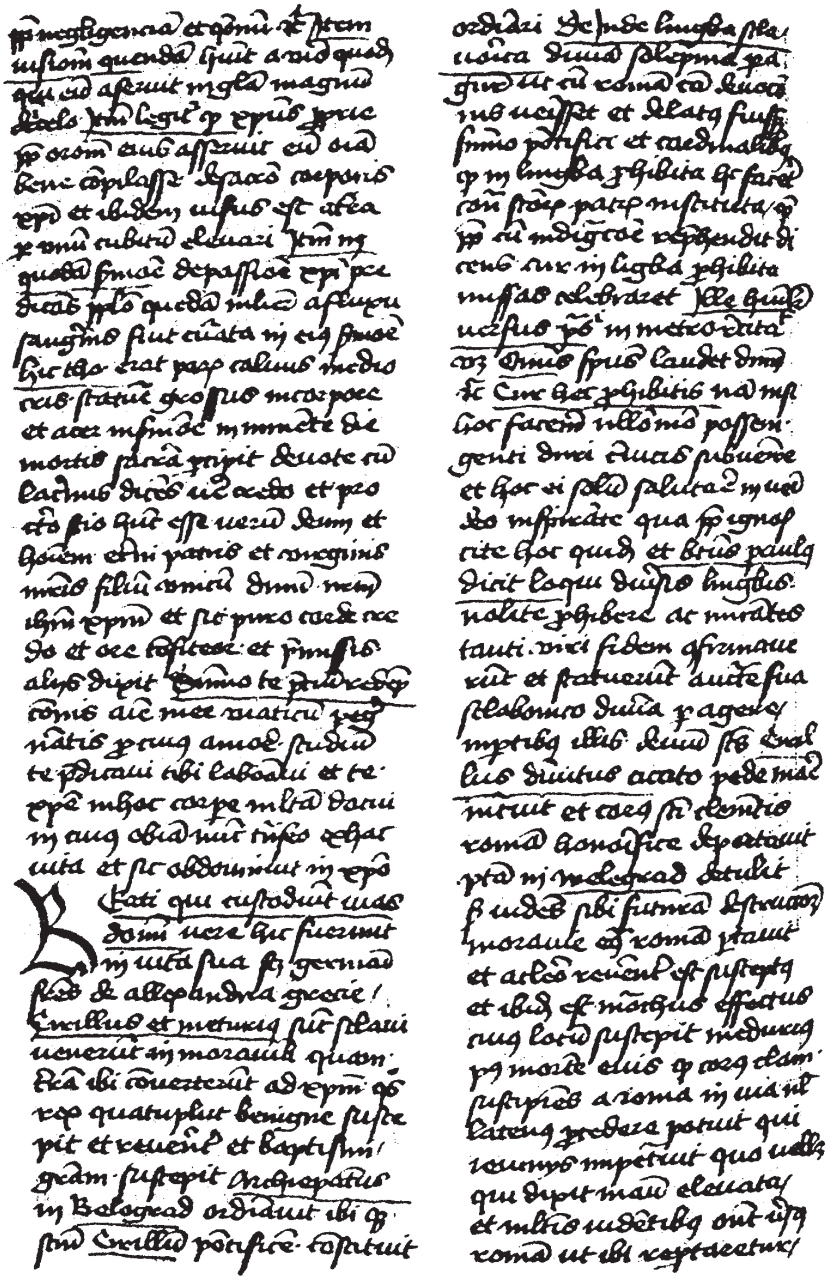

Ръкопис от Баварската държавна библиотека в Мюнхен
Clm 17234 (Scheftl.234), XV в., съдържащ хомилия за Кирил и Методий

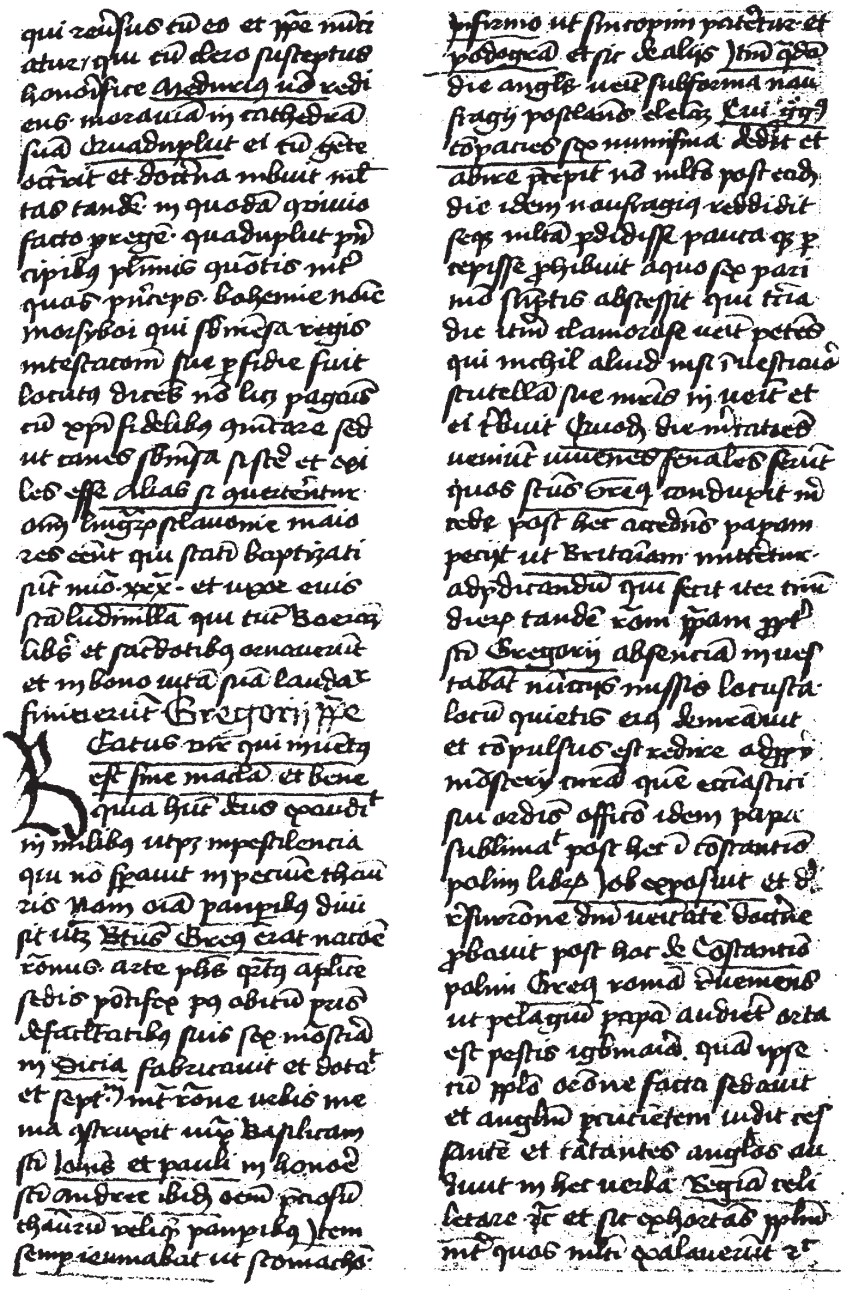

Cuius locum suscepit Metukius. Post mortem eius quod corpus clam suscipiens a Roma in via ulla tenus procedere potuit qui ieuniis[69] impetravit quo vellet qui dixit manu elevata[71] . Et multis videntibus ostendit versus Romam ut ibi reportaretur.

f. 46ra: Qui reversus cum eo et pape nuntiatur, qui cum clero susceptus honorifice. Metukius vero rediens Moraviam in cathedram suam, Quatuplut[72] ei cum gente occurrit et doctrina imbuit multas tandem. In quodam convivio facto per regem Quatuplut, principibus plurimis convocatis inter quas princeps Bohemie nomine Morziboi, qui sub mensa regis in testationem sue perfidie fuit locutus, dicens non licet paganis cum Christi fidelibus comitare, sed ut canes sub mensa suscipere et Christicoles esse *alias si converterentur.* Omnium linguarum Slavonie maiores essent, qui statim baptizati sunt numero XXXm et uxor eius sancta Ludmilla. Qui tunc Boemiam abierant et sacerdotibus ornaverunt et in bono vitam suam laudare finierunt.

място зае Метукий. След смъртта [на Кирил], тайно взимайки тялото му, успя да тръгне на път от Рим. Той попита с молитва [Кирил] какво[70] иска. Онзи каза с вдигане на ръка и както мнозина видяха, посочи към Рим, за да го занесат там.

Той се върна с него и извести папата, който заедно с клира го прие с почести. Метукий пък, връщайки се на своята катедра в Моравия, беше посрещнат от Кватоплук и народа и накрая изпълни мнозина с ученията. На някакво пиршество, подготвено от крал Кватоплук, били поканени мнозина князе, между които чешкият княз Моржибой; като знак за неговото неверие той бил поставен под масата на краля и му било казано[73], че не подобава да се свързват езичници с верните на Христа, и [трябва] да се държат като кучета под масата, а на друго място като християни, ако са се покръстили. Неговата съпруга света Людмила и предците на всички славянски племена били тези, които веднага са покръстени – на брой 30 000. Те [двамата] се върнали тогава в Чехия и като се сдобили със свещеници и завършили в добруване своя живот, славейки [Бога].

---

[69] В текста: ieunys.

[70] Буквално: *с кого.*

[71] Тук текстът е доста несръчно съкратен. В *Quemadmodum* гласи: Sanctus tamen Metudius *clam* pro tempore stetit Rome et tandem nocturno tempore ingrediens ecclesiam sancti Clementis, corpus sancti Cyrilli occulte *recepit* et secum illud versus Moraviam deportavit. Et cum aliquot dietas cum eo fecisset, tandem in loco ameno cum eo requievit. Et cum ab illo loco illud vellet deferre, nulla ope seu ratione hoc facere potuit. Nam adeo se grave illud corpus cxhibuit, quod nulla arte *potuit* abinde removerit. Et cum orationibus, vigiliis ac *ieiuniis* sanctus Metudius *insisteret,* petens qui sibi divinitus revelari, utrum vellet Moraviam vel denuo Romam deferri, *qui manu dextra elevata ostendit multis videntibus,* quod Romam debere deportari. Et cum illuc deportaretur, *pape* hoc *nuntiatur. Qui cum clero* et populo Romano ei occurrit et illo *recepto* ad ecclesiam sancti Clementis illud deferret et *honorifice...* (MMFH 2: 289–296, гл. 4–5). Курсивираните думи и изрази са използвани дословно или с малки изменения в компилацията от Шчекна.

[72] В текста: Quadnplut.

[73] Буквално: *казвайки.*

Направените наблюдения върху текста за св. Кирил и Методий от сборника с проповеди за светци на краковския магистър Шчекна от Clm 17237, f. 45 va - 46 ra и сравнението му с текста на кирило-методиевската легенда *Quemadmodum* дават основание разглежданата творба творба да бъде определена не само като нов препис на легендата, но и като нейна кратка редакция. Това заключение предлага обещаващи перспективи за издирването на неизвестни преписи на *Quemadmodum* с оглед на пълното издание на изворите за живота и делото на св. Кирил и Методий. От една страна се подсказва възможността такива преписи да бъдат открити в познатите преписите на сборника на Шчекна: cod.11, f.132va - 177vb от Капитулната библиотека в Киелце; cod. B6, p.3-285 от Библиотеката на отците паулини на Скалце в Краков; cod.IF 609, f. 1ra - 164^{vb}от Университетската библиотека във Вроцлав; cod. 4206, f. 2ra - 142^{va}от Националната библиотека във Виена. Ако текстът е засвидетелстван във всички тях, т.е. принадлежи към съчинението на Шчекна, ще разполагаме и с terminus ante quem за времето на компилирането му – 1407 г., годината на смъртта на автора. От друга страна се натъкваме на необходимостта да бъдат проучени от гледна точка на кирилометодиевистиката и други сборници със слова за светци от същата епоха и от същия регион. Очевидно е, че латинските хомилетични сборници, съставени в края на XIV – XVв., биха могли да станат източници на нови преписи на латинските извори за св. Кирил и Методий.

1.6.2. Кирилометодиевските проповеди от Клостернойбург

Друг тип западни проповеди за Кирил и Методий са засвидетелствани в хомилетичен корпус, принадлежащ на виенската барокова традиция. Той се състои от 1321 отпечатъка на отделни похвални слова, посветени на над 80 светци. Словата са произнасяни на немски език в неделята, най-близка до празника на съответния светец и всъщност формират жанра на немската барокова неделна проповед от 1652 до 1779 г. Те се съхраняват в манастира Клостернойбург до Виена, обединени в 148 тома. Най-голям брой текстове са посветени на св. Богородица, на св. Йоан Непомук и на св. Кирил и Методий.

По отношение на изворите за живота и делото на светите братя Кирил и Методий епохата на бароковата теология има неоценим принос – тя въвежда в научно обращение значителна част от изворите за живота и делото на славянските апостоли[74]. Църковноисторическите проучвания

[74] Чрез първото научно издание на тези извори в Acta Sanctorum (1668).

по това време на рекатолизация се обръщат към изследването на изворите и тяхното подробно представяне, за да докажат своята идея за ненарушимия континуитет на Църквата. Самата тя е преодоляла духовната заплаха на Реформацията, формулирала е отново чистотата на вярата и се обръща към вярващия, за да му внуши доверие към Господа, към себе си и към самия него. Бароковата проповед се явява като практическо приложение на новата доктрина и в този смисъл проповедите, свързани с църковната прослава на св. Кирил и Методий през тази епоха, са от значение за изследване на кирило-методиевската традиция в Западна Европа. Като цяло делото на славянските апостоли не е нито често срещана, нито особено интересна тема за западните религиозни полемисти – ако оставим настрана използването на кирило-методиевския мотив в полемиките около опитите да се обединят православието и католицизма, свързани главно с Полската държава и Великото литовско княжество[75]. В този смисъл споменатата виенска колекция е интересно изключение. Отделни слова от нея са въведени в кирило-методиевските проучвания от чешкия църковен историк Бохумил Зламал (1904–1984) още през 1938 г.[76], а неговите наблюдения са допълнени от Милан Копецки през 1965 г.[77] Те цитират 29 проповеди. На базата на каталога на проповедите от епохата на Барока, съставен от Валтер Велциг (Welzig 1989), бяха идентифицирани общо 56 проповеди за Кирил и Методий и бяха свързани със съобщения във виенската преса за тяхното изнасяне[78]. Понастоящем броят на тези слова се определя на над 70 (Soleiman pour Hashemi 2010).

Виена не е място, където Кирил и Методий присъстват традиционно. Те, по-точно св. Кирил, е отбелязан в житието на Климент Римски в австрийския пасионал – *Magnum legendarium Austriacum* от XIV в., споменава се по-късно в *Папската хроника* на виенския историк и богослов Томас Ебендорфер и това е всичко. Изобилието от кирило-методиевски проповеди в корпуса от Клостернойбург изглежда странно, само ако забравим, че от 1547 г. маркграфство Моравия по наследство става част от земите на Австрийската корона и остава в империята до 1918 г., така че

[75] В ожесточената полемика между застъпниците на двете конфесии Кирил и Методий в повечето случаи само бегло се споменават, но образите им се появяват в най-критични за полемиката точки като покръстването на славяните, литургията на славянски или дори като аргумент за върховенството на папата. По въпроса вж. Stradomski 2003 и Страдомски 2007.

[76] Срв.Zlámal 2008.

[77] Kopecký 1965 (non vidi).

[78] Допълненията са направени от С. Бърлиева (Бърлиева2009).

е обяснимо нейните светци-покровители да бъдат чествани във Виена през XVIII в.

Всички слова са произнесяни в Императорската дворцова енорийска църква "Св. Михаил" (S. Michaelis Congregationis Clericorum Regularium Sancti Pauli Apostoli) във Виена в периода 1708–1772 г., първоначално в най-близката до 9 март неделя от Великия пост, а от втората четвърт на XVIII в. – в една от неделите след Светлата седмица. Те са посветени на Кирил и Методий като покровители на Маркграфство Моравия и са предназначени за представители на моравското землячество във Виена, близки до дворцовите среди. През 1995 г. са публикувани вестникарски съобщения за честванията на празника на св. Кирил и Методий във Виена през XVIII в. (Panova 1995). Те са открити от С. Панова при проучвания в областта на стопанската история в архива на виенския официоз Wienerishes Diarium[79], предшественик на съвременния държавен вестник на Република Австрия Wiener Zeitung. Проследяването на датите, за които са писани проповедите, съвпада точно с датите на честванията, описани във вестника. Така вече разполагаме и с документални свидетелства за обстоятелствата, при които са произнасяни хомилиите от Клостернойбург.

Авторите на словата от Клостернойбургския корпус са известни виенски проповедници или гостуващи от източните провинции или от Рим храмови проповедници и каноници, висши прелати, доктори по теология от различни конгрегации, енорийски и манастирски предстоятели, апостолически протонотарии, ректори на религиозни колежи. Измежду членовете на различни ордени и религиозни братства най-много проповеди за св. Кирил и Методий са изнесли отците паулини, тъй като именно на Ордена на св. Павел принадлежи Виенската църква "Св. Михаил". Негови членовете са били редовни неделни проповедници там, ораторианците и йезуитите са представени с по няколко слова, августинците-еремити, доминиканците и бенедиктинците също са представени като автори. В чест на славянските апостоли са проповядвали и отци кармелити, розенкройцери, театинци.

Всички проповеди са отпечатани или в дворцови печатници, или в печатницата на Виенския университет.

---

[79] Wienerishes Diarium, преименуван по-късно във Wiener Zeitung, се появява за първи път на 8 август 1708 г. и днес се смята за най-стария излизащ в момента ежедневник в света.

Записките от Wienerisches Diarium описват една тържествена церемония с участие на хор и оркестър от тимпани и тромпети. Олтарът е бил украсяван с цветя и голяма гравюра, изобразяваща светците, спускани са кристални полилеи и щитове с моравския герб. Сведения за публиката, макар и доста клиширани, се намират в споменатите съобщения от Wienerisches Diarium. Присъстващите са представители на дворцовите кръгове във Виена, благородници от цяла Австро-Унгария, висши духовници и току-що ръкоположени свещеници.

Що се отнася до съдържанието на разглежданите слова, то те са изградени според схващането, че една хомилия като истинско божие слово трябва, от една страна, да бъде натоварена с христологични елементи, а от друга – активно да посредничи за спасението на своите читатели. В този смисъл за теорията на християнската проповед е от първостепенна важност въпросът за присъствието на Светото писание в нея, при което основен е проблемът за хомилетичната интерпретация на библейския текст. При неделните празнични проповеди се подчертава преди всичко възвестителната същност на християнския празник и намирането на неговото значение в пластовете на историята – като част от онова, което принадлежи на Спасителя и като отговор на въпроса за християнския начин на живот[80]. През епохата на ранното християнство проповедта се съсредоточава върху обяснения за същността на християнското учение и апостолските послания представляват нейни основни извори. Като цяло тя не се отклонява от принципите на античната реторика. През ранното Западно средновековие тя е насочена главно към процеса на евангелизация и се основава преди всичко на словата на св. Августин и св. Григорий Велики. Едва средновековните схоластици и мистици като Вилхелм Овернски, Хумберто де Романис и кардинал Бонавентура създават нова представа за проповедта и формулират по нов начин нейните задачи. По-късно под влияние на идеите на хуманизма започва връщане към ценностите на античната реторика. През епохата на Реформацията католическата хомилетика силно подчертава значението на проповедта за християнското спасение и нейната непосредствена и най-тясна връзка с библейския текст. Каноните на Тридентския събор (1543–1563) фиксират задачата на проповедта в оповестяването на Светото писание и на Божия закон (sacras sripturas divinamque legem annunciare) (Schurr 1986).

---

[80] Най-общо за католическата проповед вж. Shurr 1986; основна представа за неделната барокова проповед дава наръчникът на Грегориус Фриц (Fritz 1721); една съвременна културно-богословска трактовка на средновековната проповед вж. у Donavin 2004.

Бароковата проповед се опитва да усвои стила на епохата, претрупва се с антитези, хиперболи и сложни метафори, а в основата на всичко това стои библейският цитат. Създават се безбройни правила, третиращи различни проблеми на oratorchris christianus и се поставя изискването почти всяка мисъл да е облечена с фраза от библейския текст.

По този начин бароковата хомилетика издига библейския цитат като основен елемент на проповедта и, следователно, правейки опит да изследваме проповеди от тази епоха, трябва да започнем с библейските цитати. Текстовете на тези проповеди са придружени с подробно описание на темите и празника, както и мястото, където са произнесени. На титулната страница на всяка печатна проповед, са посочени темите, изразени в библейски цитати и основното определение за светеца. В името е заложена най непосредствената и изразителна възможност за похвала, лесна за разбиране и за възпроизвеждане. Ораторът назовава този, за когото говори, с едно ново име. Към познатото на аудиторията име на светеца, той прибавя друго название (nominatio), сигнализиращо за същността на честването светител и изразявано обикновено чрез библейски цитат. Тук се натъкваме на топоса за значението на името (Haubrichs 1975), който бароковата проповед нашироко използва – до степен, че назоваването вече не е стилистичен орнамент на въведението, а основна субстанция на цялото слово (Welzig 1989). В случая със словата за св. Кирил и Методий от разглеждания корпус в Клостернойбург се проявява богат набор от подобен тип назовавания, илюстриращи изграждането на образите им с метода на бароковото похвално слово.

Съставителите обикновено задават темата чрез паралели, даващи възможност за сравняването на светите братя със славни персонажи или героични моменти от библейския текст. Така например похвалното слово за 1708 г. (No 84 по Welzig 1995) задава тема по I Paralipomenon[81] (I Книга на летописите[82]): 26,31 - *„ ...quadragesimo anno regni David recensiti sunt et inventi viri fortissimi* …“ (…В четиридесетата година на Давидовото царуване те бяха прегледани, и между тях се намериха силни и храбри мъже…). Така от епитета „viri fortissimi“ (силни и храбри мъже) авторът на словото извежда хомилитичното назоваване “sancti fratres duo” (двама свети братя). Както задаващият темата библейски цитат, така и назоваването обикновено се публикуват на латински език, но и с немското им съ-

[81] Biblia sacra Vulgata, http://www.biblegateway.com

[82] Библия или Свещеното писание на Стария и Новия завет, http://www.biblia.w-bg.net

ответствие. Целият текст на проповедите, както и уводният текст , даващ информация за събитието, е на немски език.

По подобен начин са изградени корелациите между тема и хомилетично назоваване (nominatio) и в останалите слова за св. Кирил и Методий, напр. в похвалното слово от 1715 г. (No 165 по Welzig 1995). От фронтисписа разбираме, че празничното честване на двамата светци – покровители на маркграфство Моравия, се е състояло на 17 март, както обикновено в дворцовата и енорийска църква „Св. Михаил“ във Виена, а проповедта е изнесена от отец Себастиан Фелзенекер, член на ордена на премонстрантите[83], епархийски предстоятел и неделен проповедник в Моравия; означено е, че тя е отпечатана в Университетската печатница във Виена. Зададена е тема по Евангелието от Лука (24:4): „*et factum est dum mente consternate essent de isto ecce duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti“/ “И когато бяха в недоумение за това, ето застанаха пред тях двама мъже с ослепително облекло*“. Развитието на тази тема доказва назоваването „Двама знаменити мъже, отличени в добродетелта“ – така, както наблюдаваме и при много от останалите кирило-методиевски слова. При тях nominatio-то често се съсредоточава върху „двойността“, засилвайки възхваляваните добродетели на Кирил и Методий: „*Двама учители на църквата*“ (No 181 по Welzig 1995, 1716 г.); „*Две могъщи гръмотевици, почитани от своите синове на гръма от Моравия*“ (No 187 по Welzig 1995, 1717 г.); „*Благородни двама братя, двама рождени свети братя, покровители на Моравската земя*“ (No 198 по Welzig 1995, 1718 г.). „*Две големи светила на Моравското небе, двама големи апостоли на маркграфство Моравия*“ (No 208 по Welzig 1995, 1719 г.); „*Моисей и Илия, двама знаменити свидетели на благоволението към Иисус* „ (No 218 по Welzig 1995, 1721 г.); „*Двама отци вдъхновители на моравския народ*“ (No 218 по Welzig 1995, 1723 г.); „*Две крила на моравския орел*“ (No 277 по Welzig 1995, 1724 г.).

1.6.3. Мотивът за княз Борис и художника Методий

Бароковите проповеди от Клостернойбург съдържат и няколко „български“ мотива**.** В почти всички проповеди се говори за евангелизаторска дейност на Светите братя между българите, като често се споменава, че те (или един от двамата) са покръстили българския крал заедно с него-

[83] Орден на регулярните каноници-премонстранти, известен и по името на своя основател като Норбертински орден.

вите поданици, и то след като Методий е нарисувал за краля картина на Страшния съд: *„...Was verlangten die Bulgarer mit ihrem Koenig Bogor, welcher hernach vom Heil. Cyrillo die Heil. Tauff / und den Nahmen Michaël uebernommen hat“ (...[Евангелието] искаха българите с техния крал Богор, който след това прие Светото кръщение и името Михаил от св. Кирил)* (Fritz, G. 1720). Мотивите показват различни вариации, развивайки първоначалната трактовка, въведена в бароковата хомилетика през 1661 г. от Йохан Конрад Данбауер в неговата „Втора проповед за втората неделя на Адвента“ :

„Езичникът Богорус, херцог в България, пожелал изпратеният от Рим изкусен художник да изрисува в стаята му най-ужасната история, която познава. Художникът нарисувал процеса на Страшния съд, изкусно, но все пак ужасяващо, особено разделянето на овцете и козлите и въвеждането на едните на небето, а на другите – в адското възмездие, всичко според описанието на Мт. 25. Когато картината била завършена, а християнският художник стоял пред изображението и обяснил всичко, това така затрогнало езичника, че той се разтреперил и разтърсил заради своето езическо неверие и още същата нощ се покръстил. Този езичник би трябвало да научи на морал нашите хлевоусти християни.“ („*Bogorus ein Heydnischer Hertzog in der Bulgarey beschickte eins mahls einen Kunstreichen Mahler von Rom Namens Methodius begehrt von jhm er sole jhm in seinem Zimmer abmahlen die allerschroecklichste Historia die jhm bewußt. Dieser mahlet den Process deß Juengsten Gerichts, zwar kuenstlich, doch schroeklich, sonderlich den Abscheid der Boecke und Schaffe jener einfuhr in den Himmel dieser Verstossung in den Hoellischen Fewrrachen, alles nach Beschreibung Matth 25. Als das Gemaeld verfertiget und der Christliche Mahler neben der Figur alles Vmbstaendlich erklaeret, gieng es dem Heyden so tieff zu Hertzen, daß er erzitteret vnd bebet von stund an sein Heidnisch Abgoetterey verleugnet vnd sich noch bey eiteler Nacht tauffen ließ. Dieser Heyd solte vnsere heutige Maul-Christen mores lehren.*“ (Welzig, 1995, 24-25) (Вж. една от бароковите проповеди и съобщенията за честването на Кирило-Методиевия празник в Приложение 2). Очевидна е връзката на мотива с известния разказ на Продължителя на Теофан, с който има дословни съвпадения[84], както и с един от разказите за покръстването на българите в *Църковните летописи* на Цезар Бароний (Baronius 1738, 312):

[84] Гръцкият текст и български превод в ГИБИ 5, с. 117 (Стойкова 1995)

845. VII. Ex imagine divini judicii quantum profecerit Rex barbarus.

Aliud quoque accidit, quod Principem ipsum [Bogaris] in vere fidei cultu magis confir- mavit . Insatiabiliter isle venationi deditus erat , qua oblectare se studebat , non modo dum venatum se conferret , sed etiam quando otiosus esset domi , idque , per animalium pictas figuras. Constructa nova domo , Metbodium quemdam monachum arte pictorem jussit domum illam picluris ornare. Verum quasi divina quadam providentia ductus , non praescripsit definite quaenam & qualia pingeret animalia , verum quaecumque ipse vellet , jussit pingeret , terribtlia tamen essent , quae pingerentur , ut spectantibus terrorem & metum incuterent . Ille autem nihil aliud terribilius noscens secundo Cbristi adventu, hunc ibi descrtpsit . Cumque jam finita illa esset pictura , conpicatus Princeps ex altera parte justorum coetum judicii coronari , ex altera vero impios puniri , & a pictore percepta piцmypae mente , statim propriam ejurat reltgionem . Imbutusque, ut diximus , a sancto Episcopo divinis mysleriis , intempesla nocte sacrum percepit baptisma.

Изброените тук примери само маркират структурата на проповедите за св. Кирил и Методий и поставянето им в контекста на немската барокова проповед. Предстоящото публикуване на наборния им текст[85] ще даде възможност те да бъдат анализирани и като източници за развитието на кирило-методиевската традиция сред западните славяни и като един от основните параметри на славянската идентичност.

Настоящите бележки се отнасят до малка част от явленията, свидетелстващи за „присвояването“ на св. Кирил и Методий от различни народностни групи, в различни епохи от формирането на славянските нации, когато към общите културни характеристики като език, обичаи, етнически произход се прибавя и кирило-методиевската традиция – за да стане основен белег на националната характеристика на някои от народностните общности в Европа. Към едно по-широко изследване на този въпрос, без съмнение, принадлежат проучванията на огромния корпус от текстове, съставени през втората половина на XIX в., когато се засилват движенията за национална независимост. Тогава Кирил и Методий стават символи на националното самосъзнание и важен инструмент при формирането на националната идентичност на народите, стремящи се към политическа и културна самостоятелност. Систематизирането на тези текстове от всички славянски ареали[86] би представило широка панорама на този култ, използван в много от повратните моменти в съвременната история на славяните и на Европа.

---

[85] В издание, подготвяно от С. Бърлиева по проект BG05M2OP001-1.001-0001 „Изграждане и развитие на център за върхови постижения Наследство БГ“.

[86] Подобни систематизации за отделни славянски региони са вече направени, напр. у Ангелов 1969; Naumow 2000; Stradomski 2003: 94–125 и особено у Lukić 2009 (Благодаря на А. Наумов за предоставения ми текст на тази студия).

2. Мотиви в латински и гръцки богослужебни текстове за св. Кирил и Методий

2.1. Латинската традиция

В началото на латинската литургична практика, свързана с двамата светци стоят паметниците на Доминиканския орден. В доминиканските сборници с литургични четива е засвидетелствано най-ранното присъствие на Кирил и Методий – по-точно на Константин-Кирил – в западната литургична практика. Първото такова свидетелство се съдържа в архетипния доминикански лекционарий, създаден между 1246 и 1259 г. Това е кодекс образец, който е трябвало да бъде следван от всички доминикански лекционарии след ревизията на доминиканските литургични книги, предприета през 1256 г. от главния майстор на ордена Хумберто де Романис. Ръкописът, намиращ се днес в Главния архив на ордена – Санта Сабина, Рим (Cod. XIV L1), съдържа (на f. 225v) като IX четиво за празника на папа Климент Римски кратък разказ за пренасянето на мощите на светеца от Херсон в Рим от един свещеник, наричан Философ. Компилацията цитира името на Лъв Остийски и наистина представлява съкращение на пространното латинско житие на Кирил и Методий, по-точно на неговата втора редакция, съставена от епископа на Остия. В ръкописа от Санта Сабина текстът е маркиран със знака Г, с който Хумберто е означавал по собствените му думи съкратени или преработени текстове. Това може да означава, че първото латинско литургично четиво за св. Кирил е съставено от знаменития доминиканец-реформатор. По-късно този текст е поместван и в други лекционарии – например в този на доминиканците от Тулуза, написан между 1306 и 1326 г. (Boyle 1978).

Същинска служба за Кирил и Методий се появява в средата на XIV в. във връзка с политиката на крал Карл IV[87] и негова „национална доктрина“. Няма никакви доказателства за съществуването на Кирило-Методиев литургичен култ преди Карловата епоха нито в Чехия, нито в Моравия, и дори паметник от XII в. като Кристиановата легенда не доказва наличието му (Graus 1971). Аргумент в полза на това твърдение е датата на честване на светците, въведена едва в средата на XIV в. – 9 март. Това очевидно показва липса на непрекъсната кирило-методиевска тради-

[87] Карл IV (1346–1378), от 1347 г. император Карл IV Люксембург.

ция, за каквато се привеждат не особено убедителни доказателства (срв. Večerka 1964; Ludvíkovský 1965). Карл основава през 1347 г. Емаузкия манастир, сред чиито патрони са въздигнати и Кирил и Методий. Извършен със съгласието на папа Климент V (1342–1352 г.), този акт се смята за canonisatio aequipollens на славянските апостоли в Чехия (Tkadlčík 1977), а споменаването им в декрета за основаването на манастира ги изтъква като патрони на Чешкото кралство след св. Богородица и св. Йероним, но преди св. Адалберт и Прокоп. Това включва двамата светци в литургичната практика и обуславя написването на служба за празника им на 9 март. Запазен е и официалният декрет, постановяващ честването на празника на Кирил и Методий като патрони на Моравия в Оломоуцкия диоцез, издаден от архиепископ Йоан Волк през 1349 г. (най-старият му препис е запазен в Cod. 82 от XIV в. на Словашкия държавен архив в Братислава). От Прага и Оломоуц литургичният им празник навлиза в Полша, но официално е засвидетелстван в полските синодални статути едва през 1436 г. – на Краковския синод под предстоятелството на епископ Збигнев Олешницки. Тогава между празниците на светци от висок ранг, чието честване се разрешава по време на Великия пост, е споменато и честването на Кирил и Методий, „*изповедници, патрони и апостоли на кралството*“. Очевидно решението узаконява вече налагаща се практика и установява нова фаза в развитието на култа, характеризираща се с включването на служби за Солунските братя в краковските мисали и бревиари от втората половина на XV в. (Schenk 1982).

Предполага се, че най-старата латинска служба за Кирил и Методий е възникнала в Емаузкия манастир, но никоя от достигналите до нас не принадлежи към типа бенедиктински манастирски последования, каквото вероятно е било съставено за нуждите на манастира (Tkadlčík 1977). За празника на светите братя на 9 март са познати мисални формуляри и бревиарни служби с перикопи от Писмото на апостол Павел до евреите (Hebr. 7:23) и Евангелието от Лука (Lc 12:35), а също така антифони и респонзории, които се използват в общата служба за изповедници (*Commune de pluribus confessoribus*). В молитвената част имената на двамата братя се прославят като църковни предстоятели, изповедници, апостоли и покровители.

Най-ранни от достигналите до нас са „кратките“ (според формата на записването им в литургичните сборници) служби, които се състоят от традиционната молитва от общата служба за изповедници и за мъченици с имената на светите братя, и четивата – последователни текстове от техните латински легенди. В бревиари от втората половина на XIV в., пред-

назначени за нуждите на Пражкия и на Оломоуцкия диоцез, е засвидетелствана легендата *Quemadmodum* (Начева 1995): Cod. XIV E18 – Liber viaticus iuxta ordinem nove rubrice Olomucensis, Народен музей – Прага; Cod. F XLII – Notula de tempore et de sanctis secundum chorum Pragensem от библиотеката на митрополитския капитул в Прага, сега в архива на Пражката крепост; Cod. Mk 116, Университетска библиотека в Бърно; Cod. S34, Breviarium Pragense от 1393 г. в Градски архив, Бърно. Четива от легендата *Beatus Cyrillus* (Сотиров 1985) са включени в Codd. R625, Liber horarum от 1395 г., и R612, бенедиктински бревиар от първата половина на XV в. (MMFH, p. 337). От своя страна, първопечатен бревиар на Оломоуцкия диоцез и краковски ръкописен бревиар от XV столетие – Cod. 29 от библиотеката на митрополитския капитул в Краков, съдържат четива от *Моравската легенда/Tempore Michaelis* (Сотиров 1995б).

Службата, известна с наименованието *Adest dies gloriosa*, според началната фраза на въвеждащия антифон за навечерието на празника отразява един следващ етап в развитието на латинската литургична традиция за Кирил и Методий. У нас тя е наричана и Моравска служба, както я назовава А. Теодоров-Балан (Теодоров-Балан 1934: 182–202), препечатвайки първото ѝ издание – това на Б. Дудик от 1879 г., под заглавие *Historia sanctorum Cyrilli et Metudii confessorum* (Dudik 1879). Тук терминът historia не означава житие, каквато е по-честата му употреба, а е част от средновековното наименование за римувана латинска служба (historia rhymata, rimata). То се обяснява с връзката на респонзориите, а често и на антифоните, с историята на съответния светец или празник. *Adest dies gloriosa* принадлежи към часовите последования, при които химнът, антифонът и респонзорият (без псалмите, четивата и молитвата) са структурирани в ритъм и рима.

Бревиарната служба има като основни единици молитвените часове, обединени в календарни дни, от своя страна част от календарните седмици, чийто цикъл се определя от Великден. Отделният молитвен час се състои от псалмодия, четиво и молитва, предхождани от въведение и завършващи с отпус. Денонощният богослужебен кръг започва с утреня (matutina или vigilia). Единствено при големи празници часовите последования за деня се започват на вечернята на предишния ден (in primis vesperis). Така започва и въпросната служба за Кирил и Методий, което показва и високия ранг на техния литургичен празник. Както и при първия тип служби легендата *Quemadmodum* е основен източник – от нея са взети текстовете на антифоните и някои респонзории, преправени като римувана проза, а евангелските четива, псалмите, химните и верзику-

лумите са заети от общата служба за светци (commune sanctorum). *Adest dies gloriosa* с четива по *Quemadmodum* намираме например в хорален сборник от края на XIV в. – весперарий XV–10 от Народния музей в Прага, и в поредица ръкописни оломоуцки бревиарии от XV в.: Codd. N22/S30 и L261 на Градския архив в Бърно; Codd.RB–15, RB–7 и RB–8 от Силезийската научна библиотека в Опава; Cod. V на Католическата библиотека в Кремнице. Същата служба с четива по *Кристиановата легенда* (Сотиров 1995а) е засвидетелствана в Оломоуцкия бревиар от 1467 г., Cod. R–A3 на Силезийската научна библиотека в Опава, и бенедиктинския бревиар от XV в., Cod. R419 на Университетската библиотека в Бърно. Очевидно е, че ръкописната традиция на този паметник сочи като място на употреба преди всичко Оломоуцкия диоцез, макар че съдържанието на някои от респонзориите и антифоните предполага връзка с „целия чешки род“ (*tota gens Bohemorum*).

Като едно от най-важните свидетелства за текстовата традиция на службата *Adest dies gloriosa* досега се цитираше ръкописът от XIV в. на Публичната библиотека в Санкт Петербург Cod. 2.1759 (Theol., in 4o) Sign. 4. Именно по този ръкопис Беда Дудик издава въпросната служба за първи път през 1879 г., той е цитиран и в последното засега издание от 1969 г., когато е публикуван между изворите за историята на Велика Моравия (Magnae Moravia 1969: 337–345) в Magnae Moraviae Fontes historici. Във връзка със съставянето на списък на преписите на кирилометодиевските извори, част от подготовката на критическото издание на тези извори, през 1986 г. поисках да консултирам този ръкопис. Тъй като по това време току-що започвах работата си по изворите и всъщност бях в Петербург на специализация по палеография, ръководството на ръкописния отдел на Публичната библиотека се почувства свободно да ми откаже с аргумента, че ръкописът не може да бъде предоставян за дидактически занимания. Подведена от тази формулировка и със самочувствието на специалист, по-късно няколко пъти опитвах да получа копие от ръкописа, но без резултат. От известно време в Публичната библиотека, сега Руска национална библиотека в Санкт Петербург, работи бившата ръководителка на ръкописния отдел на Библиотеката на Руската академия на науките Людмила Кисельова, един от най-известните европейски специалисти по латинска палеография. Тя успя да намери следите на търсения ръкопис и обясни загадката. Най-напред се оказа, че всички ние погрешно цитираме сигнатурата на ръкописа и че нейният номер се предхожда не от цифрата 2, а от буквата Z (Cod. Chart. Sec. XV. fol. 27. Sig. 4 (Z 1759). Индексът Z всъщност е ключът за решаване на задачата,

тъй като означава, че ръкописът произхожда от фонда Zaluzski. По заповед на Екатерина II този фонд е пренесен от Вашава в новооснованата (1795 г.) библиотека в Петербург. През 1922 г. в съответствие с клаузите на Рижкия договор всички ръкописи от фонда „Залуски“ са върнати в Полша в Националната библиотека във Варшава. В края на своето писмо Людмила Илинишна съобщава следното: „А во время Второй мировой войны на площади перед Дворцом Залусских все рукописи и книги были сожжены фашистами. В 1972 г. я видела урну с пеплом этих рукописей“. Така беше сметнат за изгубен още един кирило-методиевски паметник – вторият по старинност препис на латинската служба *Adest dies gloriosa*. Междувременно обаче ръководителката на ръкописния отдел на Народната библиотека във Варшава д-р Мария Вреде откри следите на ръкописа в Петербург – оказа се, че той не е напускал хранилището на библиотеката (днес Руска национална библиотека).

Свързана повече с литургичната практика на Пражкия диоцез е втората Кирило-Методиева римувана служба, която според началото на въвеждащия антифон трябва да се нарече *Gaudet plebs Christianorum*. Тя е запазена в ръкопис от края на XIV или началото на XV в. на Пражката национална и университетска библиотека – Cod. I.E.25, но досега е останала извън полезрението на кирилометодиевистиката, с изключение на едно споменаване под линия у Ткадълчик (Tkadlčík 1977: 96). Нейната римувана част е публикувана в сборник, посветен на този тип литургична поезия, засвидетелствана в средновековни ръкописни паметници (Dreves 1889: 160–162) като образец на маниерно сложното изграждане на римуваното стихосложение през късния XIV и XV в. Посочени са и химните за вечернята и за повечерието, съответно *Festa celebria colit ecclesia* и *Gaudet mater ecclesia*. В описа на ръкописите от Пражката национална и университетска библиотека (Trulář 1905: 210–211) е отбелязано, че паметникът съдържа житийно четиво, но не се упоменава коя легенда е използвана.

Третият тип богослужебно последование за Кирил и Методий се съдържа като служебен формуляр в някои латински мисали – ръкописи и инкунабули от западнославянските земи, където освен календарни бележки понякога се срещат и служебни формуляри за празника на светците (например в ръкописните Missale velut Pragense, Cod. R 3575 от XIV/XV в., Загреб, Народна и Университетска библиотека, и Missale Cracoviense – cod. 7 от втората половина на XV в. и cod. 2 от 1410/1420 г. в библиотеката на Митрополитския капитул в Краков, и др.; в печатните Missale Olomucense от 1499 г. и 1505 г., Missale Pragense от 1507 г., Missale Cracoviense pro itinerantibus от 1545 г. и др.).

В латинския обред мисалът е литургичната книга на извършващия службата свещеник, която съдържа всички текстове на молитвите, четивата и песнопенията на църковната служба. Специалните служби за отделни светци, подредени в кръга на църковната календарна година, принадлежат към частта, наречена *Proprium de sanctis*. Именно в нея се намират служебните формуляри за празника 9 март (VII ден преди мартенските иди), обикновено означен като първостепенен празник – duplex. Както е обичайно при кратките служби, или по-точно казано – при служебните формуляри от мисала, така и тази е изградена чрез маркиране на основните структуриращи елементи на честванията празник, „облечени" в съответните библейски текстове. Западното богослужение е доминирано още от раннохристиянската епоха от римската богослужебна практика, която въвежда в месата собствен певчески хор – Scola cantorum, и оформя три основни богослужебни действия, наричани процесии, които този хор придружава с песнопения. Те се наричат *Introitus* (вход), *Offertorium* (приношение) и *Communio* (причастие) и всеки път завършват с молитва на служещия свещеник – съответно наречена *Collecta*, *Secreta* и *Postcommunio*, или *Completa* (Jungmann 1953: 57–222). Процесиите са дали името и на самите песнопения[88] и затова началното песнопение в латинската служба, което съпровожда тържественото влизане на клира, се нарича *introitus*. Интроитусът обикновено е изграден върху псалми предимно с христологично съдържание[89].

При текста, посветен на св. Кирил и Методий, функцията на интроитуса е свързана смислово със съдържанието на приведения към него стих 15 от псалом 131[90] sacerdotes eius induam salutari et sancti eius exultatione exultabunt (Biblia 1983: 936) и 131:1 Memento Domine David et omnis mansuetudinis eius. – Ще облека свещениците му със спасение и светиите му ще възклицават от радост: Помни, Господи, заради Давида[91].

Следва *Gloria*[92], един от най-знаменателните химни в латинското богослужение, който се изпълнява само на празници за съответния дио-

---

[88] Така напр. вместо *Antiphona ad Introitum* обикновено срещаме само *Introitus*.

[89] Ср. Boom 1986: col. 24. И в наше време текстовете на интроитуса в по-голямата си част (около 78%) са от Псалтира.

[90] Атрибуцията на библейските цитати е направена с помощта на електронния корпус на латинската християнска литература и неговата търсеща програма Cetedoc Library of Christian Latin Texts – 3. Louvanii Novi, 1996. За обстойните обяснения върху някои от особеностите на римската литургична практика дължа благодарност на сестра Евстохиум от бенедиктинския конвент Venio – Мюнхен.

[91] Преводите са цитати от Библия 1992.

[92] Слава. Срв. Лука 19:38.

цез, тогава, когато на утринната е изпълнен химнът *Te Deum*. Неговото присъствие показва високия ранг на празника на славянските апостоли. Маркирано е само началото Gloria in excelsis[93], а непосредствено след това идва първата молитва oratio.

Тази първа от трите молитви е отправена към Отца в името на неговите „*блажени архиереи и изповедници“ и на „нашите апостоли и закрилници Кирил и Методий*“ и съответно завършва с възгласа *Per Dominum*. Тя е интересна с това, че разгледана в сравнение с молитвите от хърватските глаголически служби за славянските апостоли[94] и с т.нар. Моравска служба *Adest dies gloriosa*, е идентична с тази от Моравската служба. Това е съвсем естествено, ако си спомним, че тя е съставена за нуждите именно на Оломоуцкия диоцез, чиято основна литургична книга е и Оломоуцкият мисал.

След молитвата е поместено първото от двете четива, обикновено откъси от апостолските послания, наречени *epistola*[95]. В нашия случай това е посланието на апостол Павел до евреите (Евр. 7:23). Отбелязано е само неговото начало, като за следващите пасажи има препратка към друго място в книгата.

Следващата съставна част на службата е едно песнопение, наречено градуал. То следва първото четиво на службата, но обикновено няма смислова връзка с него. Името му се свързва със стъпалата[96] на амвона, пред които певецът (кантор) изпълнява соловите песнопения по време на богослужението. Градуалните псалми са наследство от старозаветния ритуал. В Псалтира като такива псалми са означени 120–134[97]. В нашия

---

[93] Gloria in excelsis Deo е хвалително и молително песнопение, което се изпълнява по време на Светата литургия за неделята и празниците, а и в дните на пасхалния цикъл. Въведено е в римската литургия през VI в. от папа Симах и се е изпълнявало най-напред на Рождество Христово, по-късно обичайно само в епископската литургия, а от XII в. е разрешено и за останалите тържествени служби. Срв. Kunz 1986: col. 967.

[94] Люблянска, Новлянска и Виенска (вж. Лавров 1930: 128–146; Теодоров-Балан 1934: 182–102).

[95] Epistola – писма, послания. Посланията се произнасят само от поддякона, който държи в ръцете си книгата и чете обърнат към олтара, ако няма амвон. Това се обяснява със символичната натовареност на ритуала – алегорията на евангелист Йоан, който гледа към Христос.

[96] Gradus – стъпало (лат.)

[97] Всеки от тях е озаглавен Canticum graduum (Песен на Възкачванията. Както личи и от българския превод, теолозите не са единодушни в мнението, че този израз означава „песен на стъпалата“. Мнозина го тълкуват като „песен на възкачванията“ на завръщащите се от изгнанието във Вавилон).

случай това е отново началният псалом, последван от псалом 125:5, 6[98]: Qui seminant in lacrimis [in gaudio metent] – Ония, които сеят в сълзи, ще жънат в радост.

След евангелското четиво[99] *Sunt lumbi vestry precincti* (Лк. 12:35) се изпява т.нар. *Offertorium*[100] – песнопението, изпълнявано при приношението на светите дарове, в случая Пс. 31:11 *Letamini in Domino et exultate iusti: et gloriamini recti corde* – Веселете се в Господа и радвайте се, праведници, и викайте всички, които сте с право сърце.

След Оферториума е поместена втората молитва, която завършва приносителната част на службата. Още от VIII–IX в. тя се е произнасяла шепнешком и затова е наречена *Secreta*[101]. В този случай се измолва Божията милост в *„памет на твоите [Боже,] изповедници и архиереи и наши апостоли и закрилници Кирил и Методий*“ (*in memoria sanctorum tuorum confessorum atque pontificum, necnon apostolorum et patronorum nostrorum Cirilli et Metudii quam hodie sacrimus gloriosam*).

Тайната молитва се следва от третата основна част на службата – причестяването – communio, по-точно от антифоните *ad communionem*. Като такова песнопение, придружаващо причестяването на участниците в литургията, най-напред се е пеел псалом 33, схващан като най-подходящ за Евхаристията заради стих 9: Gustate et videte quoniam bonus Dominus – Вкусете и вижте, че Господ е благ[102]. В римския обред евхаристичният контекст отстъпва назад и текстът на комуниото се избира във връзка с честванията празник и неговото разположение в църковната година[103]. Често псалмът на комуниото се заменя с евангелското четиво за деня[104], към което се изпълнява псалмът от интроитуса или друг подходящ по съдържание псалм. При разглежданата служба е използван

---

[98] Според цитираното българско издание 126:5, 6.

[99] За литургийното Евангелие и неговото разпределяне вж. Чифлянов 1996: 228–231.

[100] По-точно *antiphona ad Offertorium*, понякога през Средновековието наричани и *Offerenda*.

[101] *Secreta – тайна*, е името на молитвата, която завършва приносителната част на службата. В по-старата римска традиция е означавана точно така – *oratio super oblata*, и е била произнасяна на висок глас като останалите молитви. Тайна е наречена под влиянието на галската литургия и схващането, че приносителната процесия е тайнство (arcanum) и трябва да бъде съпровождана от тихо произнасяна молитва. Срв. Jungmann 1953.

[102] Пс. 34:8 по цитираното българско издание (Библия 1992).

[103] Така например Пс. 1–26 се използват за празниците на Четиридесетница, а Пс. 8–118 се пеят в неделите след Петдесетница.

[104] В съвременната римска литургия в повече от 60% от случаите.

текст от Евангелието на Йоан – гл. 15:16[105]. Тази последна част на службата завършва с третата молитва, наречена *postcommunio* или *completa*, която обикновено се въвежда с приканване към молитва. В нашия случай тя е поместена под рубрика *Completa*, а обичайните формули като *oremus* (да се помолим) или *quaesumus* (да поискаме) са заместени с формула, визираща изнесената вече служба: Pasti celestibus sacramentis (заситени с небесната служба) imploramus clementiam tuam Domine Deus (призоваваме твоята милост, Господи Боже). Самото моление е искането за застъпничеството на светите Кирил и Методий. Молитвата, а и цялата служба завършва с т.нар. опосредстваща формула Per Dominum[106].

Молитвеният текст остава почти неизменен от времето на създаването му през XIV в. до края на XIX в. В полската редакция на Римския мисал след Тридентския събор от края на XVI в. се въвеждат служби на полските патрони от стари полски мисали. В Кирило-Методиевата служба в нея се явява промяната „ad unitatem fidei Christianae“, засвидетелствана в съставените през 1580 г. от Станислав Соколовски „Officia propria patronum regni Poloniae“. Като четива се използват текстовете на краковската редакция на *Моравската легенда*, част от легендата *Quemadmodum* и три други компилации (Бърлиева 1992). По това време в Чехия литургичният култ към славянските апостоли заглъхва (Nejedlý 1955: 169) и споменът за тях се съхранява преди всичко в историографските съчинения, свързващи ги с покръстването на първите чешки християнски владетели. Вероятно това е причината кардинал Бароний в коментара си към Римския мартирологий (Baronius 1606: 145) да отбележи, че службата на Кирил и Методий се съдържа в Бревиария на полската църква, а Рим да свърже техния празник с полския църковен календар. Полската редакция на службата се използва до 1880 г., когато като четива в службата за Кирил и Методий се въвеждат откъси от енцикликата на папа Лъв XIII, обявяваща светите братя за светци на цялата католическа църква с празник на 5 юли. От 1897 г. празникът се чества на 7 юли, а от 1970 г. римският календар предвижда служба за тях в деня на Успение Кирилово – 14 февруари, на която дата те се честват и след обявяването им от папа Йоан Павел II за съпокровители на Европа на 31.XII.1980 г.

---

[105] Йоан 15:16 е един от антифоните и при съвременните общи служби за апостоли извън пасхалния цикъл – срв. Graduale sacrosanctae romanae ecclesiae. Abatia S. Petri de Solesmis, 1974, 436–437.

[106] Per Dominum nostrum Iesum Christum или Per Christum Dominum nostrum са разширените формули, които тук са заместени с кратка.

Изброените дотук характеристики на латинските литургични творби за св. Кирил и Методий са засвидетелствни в множество паметници, между които и в два мисала от Народната и университетската библиотека в Братислава – инкунабула от XIV в. и един старопечаеан мисал от 1507 г. Що се отнася до музикалното съдържание на службите, то подробното изследване на съдържанието на песнопенията за св. Кирил и Методий е направено от Явор Генов (Генов, 2016, 53–83) показва висока степен на подобие с песнопенията на св. Братя Макавеи. Авторът определя повечето от тях като адаптации на средновековни примери, а репертоарът като цяло - като новосъставен. Неговото проучване на мелодиите за Кирил и Методий и върху начина на компилиране на песнопения за литургични последования за тях, показва „значението, което западното християнство отдава на Славянските просветители“ (Генов 2016, 83)

2.1.1. Оломоуцкият мисал от 1499 г.

Под сигнатура Inc. 393 в Народната и университетската библиотека в Братислава се намира един от оцелелите до наши дни екземпляри на мисала на Оломоуцката църква, отпечатан от Георг Стукс в Нюрнберг през 1499 г.: *Missale Olomucense. Norimbergae, Georgius Stuchs; III. Kal. Apr. (30.III) 1499. 2°.* Това издание е отбелязано от Ирмрих Котван в неговия репертоар на инкунабулите в Словакия. От цитираните там описи на други колекции инкунабули става ясно, че паметникът е сравнително добре засвидетелстван – в около десетина екземпляра[107].

[107] Вж. Kotvan 1979: № 852. Там са цитирани описите и на другите известни екземпляри на книгата, пазени в Южна Чехия, Унгария, Хърватска, Австрия и САЩ: Hain-Copinger, 1138 (Copinger 1926); Weale–Bohatta, 689 (Weale 1928: 120); Goff 1964: 678; Bada1ic 1952: 762; Riedl 1974: 692, 693; Louda 1956: 1257, 1258; Dokoupil 1970: 818–821; Alker 1958: 397; Sajó, Soltész 1970: 2299; Bohonos, Szandorowska 1970: 3780; Kotvan 1963: 162.

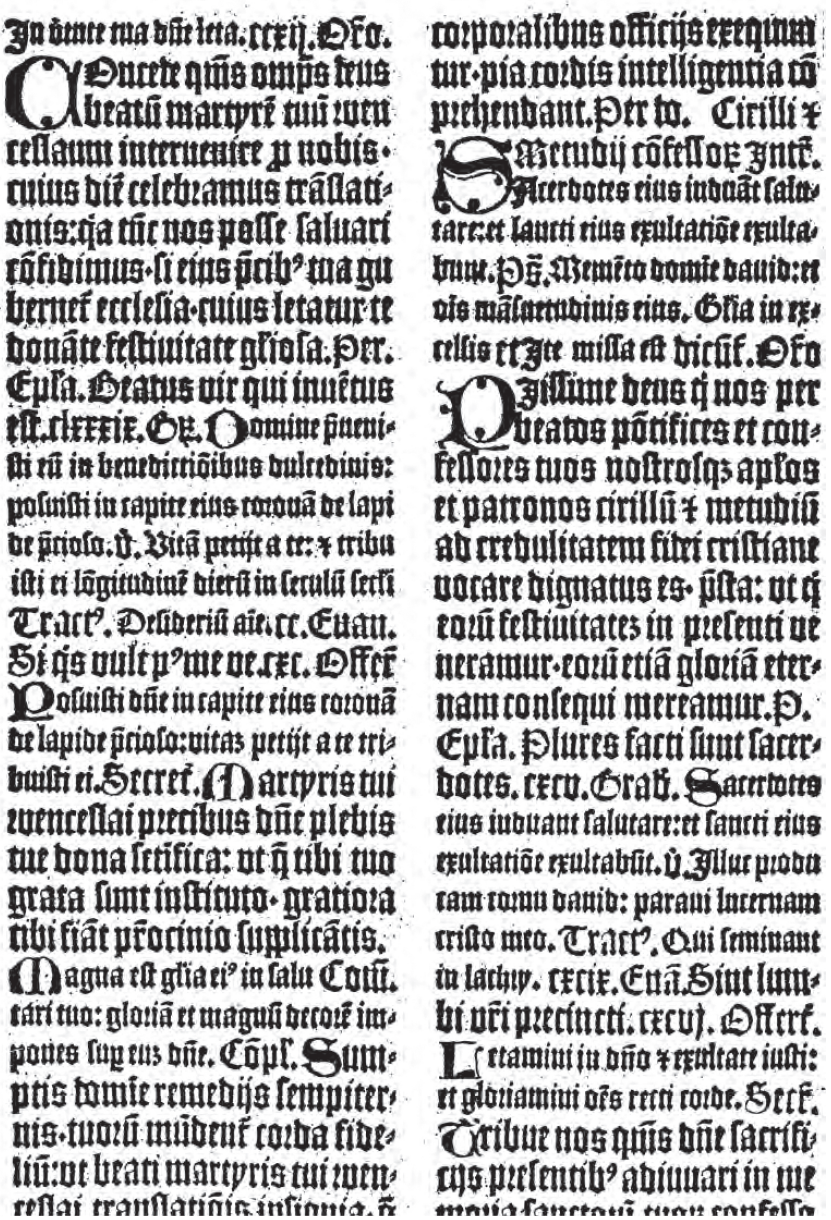

Братислава, Университетска библиотека. Inc. 393. Missale Olomucense, f. 214v

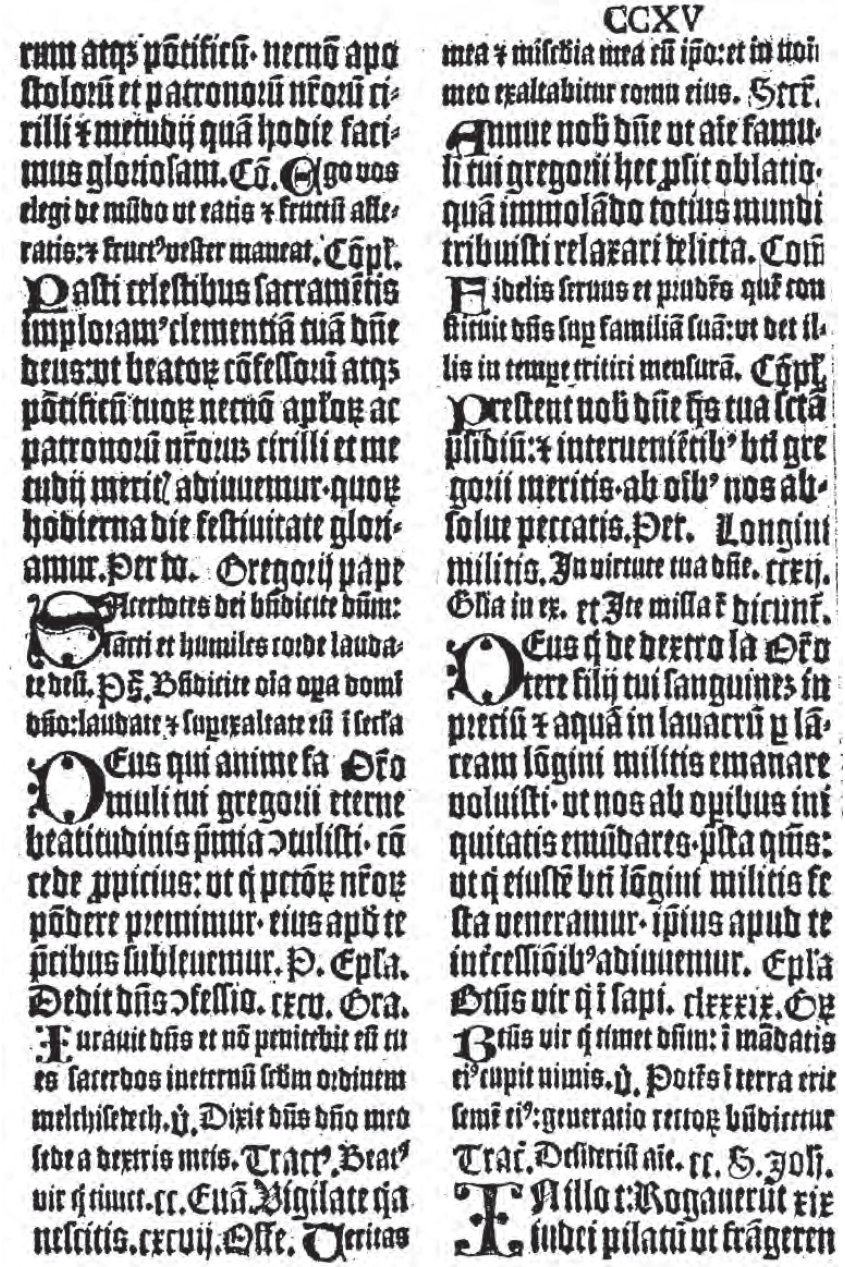

CCXV

rum atq; pōtificū· necnō apo
stolorū et patronorū nr̄orū ci-
rilli ⁊ metudij quā hodie faci-
mus gloriosam. Cō. Ego vos
elegi de mūdo vt eatis ⁊ fructū affe-
ratis: ⁊ fruct⁹ vester maneat. Cōpl.
Pasti celestibus sacramētis
imploram⁹ clementiā tuā dn̄e
deus: vt beatoꝝ cōfessorū atq;
pōtificū tuoꝝ necnō apl̄oꝝ ac
patronorū nr̄oruꝫ cirilli et me
tudij merit⁹ adiuuemur· quoꝝ
hodierna die festiuitate glori-
amur. Per do. Gregorij pape
Sacerdotes dei bn̄dicite dn̄m:
sancti et humiles corde lauda-
te deū. Ps. Bn̄dicite oīa opa domi
dn̄o: laudate ⁊ superexaltate eū ī secl̄a
Deus qui anime fa Or̄o
muli tui gregorii eterne
beatitudinis p̄mia ꝯtulisti· cō
cede ꝓpicius: vt q̄ pctōꝝ nr̄oꝝ
pōdere premimur· eius apd̄ te
p̄cibus subleuemur. P. Epl̄a.
Dedit dn̄s ꝯfessio. cxcv. Gra.
Iurauit dn̄s et nō penitebit eū tu
es sacerdos ineternū scd̄m ordinem
melchisedech. v̄. Dixit dn̄s dn̄o meo
sede a dextris meis. Tract⁹. Beat⁹
vir q̄ timet. cc. Euā. Vigilate q̄a
nescitis. cxcvij. Offe. Veritas
mea ⁊ misc̄dia mea cū ip̄o: et in nom̄
meo exaltabitur cornu eius. Secr̄.
Annue nob̄ dn̄e vt aīe famu-
li tui gregorii hec ꝓsit oblatio·
quā immolādo totius mundi
tribuisti relaxari delicta. Com̄
Fidelis seruus et prudēs quē con
stituit dn̄s sup familiā suā: vt det il-
lis in tempe tritici mensurā. Cōpl̄.
Prestent nob̄ dn̄e q̄s tua sctā
p̄sidiū: ⁊ interuenientib⁹ bt̄i gre
gorii meritis· ab oīb⁹ nos ab-
solue peccatis. Per. Longini
militis. In virtute tua dn̄e. ccxij.
Gl̄ia in ex. et Ite missa ꝛ dicunt̄.
Deus q̄ de dextro la Or̄o
tere filij tui sanguinez in
preciū ⁊ aquā in lauacrū p lā-
ceam lōgini militis emanare
voluisti· vt nos ab opibus ini
quitatis emūdares· p̄sta qm̄s:
vt q̄ eiusd̄e bt̄i lōgini militis fe
sta veneramur· ip̄ius apud te
intercessiōib⁹ adiuuemur. Epl̄a
Btūs vir q̄ ī sapi. clxxxix. Gr̄
Btūs vir q̄ timet dn̄m: ī mādatis
ei⁹ cupit nimis. v̄. Potēs ī terra erit
semē ei⁹: generatio rectoꝝ bn̄dicetur
Trac̄. Desideriū aīe. cc. S. Joh̄.
In illo t: Rogauerūt xix
iudei pilatū vt frāgeren

Братислава, Университетска библиотека. Inc. 393. Missale Olomucense, f. 215r

Мисалът от Братиславската университетска библиотека е непълен – липсват осем листа между означените като CLXXXVI и CLXXXVII, както и трите последни листа. Книгата е подвързана с дъски, облечени с кафява кожа, особено силно протрита на гърба. Липсват и двете закопчалки. Украсата на инкунабула не е особено богата. Встъпителните инициали A–D са ръчно изпълнени в сиво-бяло със зелен и златен пълнеж и имат размер 50 x 50 мм, а при началата на следващите текстове са отпечатани в червено (Kotvan 1979: 273).

На първия форзац има записка от ръката на някой си Georgio Celeo, в която се съобщава, че на 26 юни 1615 г. Йоан Конупка, каноник на катедралния храм в Оломоуц, е изпратил и дарил на църквата в Галгошч (Хлоховец) този мисал по обреда на Оломоуцкия диоцез: *Anno Millesimo Sexcentesimo Decimoquinto. 20 die Mensis Junii Admodum Reverendus et Clarissimus Dominus Joannes Konupka. Cathedralis Ecciesiae Olomucensis et Collegiate Cremsir [...] Canonicus. Nec non Archidiaconus Znogmensis et Parochiae Eccles [...] Gdaussoviensis Collator et Patronus. Missale hoc secundum ritum Dia'cesis Olomucensis ordinatum pro Ecclesia gdaussoviense misit et donavit...*

На титулната страница се чете ръкописният екслибрис – т.е. книгата е била притежание на францисканския манастир „Св. Яков“ в Търнава. На гърба ѝ върху цяла страница е поставен печат – гравюра с инсигниите на Оломоуцкия епископ – тиарата с жезъла и герб с коронован лъвове и флорални елементи.

Съдържанието на Оломоуцкия мисал следва обичайната структура на тези литургически паметници. Както е известно, в латинския обред мисалът е литургичната книга на извършващия службата свещеник, която съдържа всички текстове на молитвите, четивата и песнопенията на църковната служба и е възникнала чрез обединяването на отделните литургични книги. Наименованието му произлиза от понятието *missa*[108] – меса, богослужение, литургия. Разглежданият тук инкунабул е интересен с това, че с две свои основни части се явява източник на текстове, свързани с кирило-методиевските извори. Той ни предлага една неотбелязана в кирилометодиевистиката календарна бележка за славянските просветители и една посветена на тях служба. В началото му (на лист 3^{r}–8^{v}) е

[108] Още през V в. е доказано значението на думата *missa* в смисъл на литургичен акт, богослужение, с визиране на неговия край, „отпуса“. Едва от VI в. започва да означава евхаристичното богослужение.

публикуван календар, в който за седмия ден на мартенските иди[109] (т.е. за 9 март) е отбелязан празникът на св. Кирил и Методий, а пък в частта, наричана *commune sanctorum,* е публикувана служба за двамата апостоли (f. CCXIV^{V}–CCXV^{r}).

За календарната бележка може да се каже само, че тя е единствената *rubrica*[110] измежду празниците за март, т.е. празникът за св. Кирил и Методий надвишава по ранг другите първостепенни празници в месеца, между които е и например такъв важен за региона празник като пренасянето на мощите на св. Вацлав. Към означението *Cirilli et Metudii CCXIIII*[111] е добавена бележката *IX le[ctionum]* – т.е. пълната служба за него има 9 четива[112]. Славянските апостоли се споменават и в календарите на други латински литургични книги, между които и в два ръкописни мисала от Библиотека „Сечени“ в Будапеща (Szécheni Könyvtar): *Missale Olomucense* (cod. l. m. ae 92) от XIV в. и т.нар. Братиславски мисал (*Missale Possoniense*) (cod. 1. m. ae 218) от XV в. В тези мисали обаче не са отбелязани служби за св. Кирил и Методий (срв. Radó 1973: 90, 162).

Що се отнася до разглеждания първопечатен Оломоуцки мисал, в него службата е попаднала при общите служби – в частта *Commune sanctorum,* след апостолските служби *(in vigilia apostolorum)*. *Commune*

---

[109] Календи, нони и иди са трите основни дати във всеки месец от римския календар, първоначално свързани с лунните фази и служещи като изходна точка за определяне на другите дни. Идите са тринадесетият или петнадесетият ден от месеца и съвпадат с пълнолунието. През месец март идите са били на 15-ия ден. За да се пресметне датата, указаното число (в нашия случай 7) трябва да се извади от цифрата на основната дата (тук 15), увеличена с единица (защото и самата тя влиза в пресмятането): 15 + 1 – 7= 9.

[110] Изписването с червено мастило на инициалите, заглавията, първите редове на текста или на важни части от него се е означавало в средновековния латински с глагола *rubricare.* Оттам идва и терминът *rubrica* – думи или букви, изписани с червено, за да се подчертае тяхното значение.

[111] Т.е. службата се намира на л. 214 от книгата.

[112] Четивата (lectiones) се четат на утринната след произнасянето на псалмите на вечернята с антифоните и стиха от Псалтира, който ги следва, също отпуса и благослова (Psalmes Nocturnorum cum Antifonis, Versibus, Absolutionibus quoque, et Benedictionibus). Девет четива се четат в службата, наричана *duplica,* както и в т.нар. *semiduplica.* Duplica се отслужва на множество празници, между които патронният празник на дадена църква, празниците на светци, които по традиция се честват в дадена област, църква или манастир. Semiduplica освен в други случаи се изнася и в дадени области и общности, при които празникът традиционно се чества по-тържествено, въпреки че по принцип неговият ранг е по-малък в останалия католически свят. Срв. Rubricae Generales Missalis 1914: XXIV–XXV; Breviarium 1929: XXXIX, IVII.

sanctorum обаче е сбирка от литургични и молитвени формуляри[113] за последованията от денонощния кръг за празниците на онези светци, за които няма специални текстове или има само части (Stulber 1986: col. 24). Тук се публикуват различните по тип служби – за апостоли, за мъченици, за изповедници и йерарси, за девици-мъченици и т.н. Службата за двамата апостоли е „лична“ и не може да бъде отнесена към тази част на мисала. Ако обаче си спомним, че липсват 8 листа тъкмо при л. 187 – там където започват общите служби, обяснението е, че са се загубили началните текстове и оглавлението на частта, наречена *Proprium de sanctis*[114]. Към нея именно принадлежат службите на отделните светци, подредени според църковната календарна година. Календарът показва, че службата за св. Кирил и Методий е предназначена за датата 9 март. Озаглавена е *Cirili et Metudii confessores* (За Кирил и Методий изповедници).

Както е обичайно при кратките служби, или по-точно казано при служебните формуляри от мисала, така и тази е изградена чрез маркиране на основните структуриращи елементи на честването празник, „облечени“ в съответните библейски текстове. При нея функцията на интроитуса е свързана смислово със съдържанието на приведения към него стих 15 от псалом 131[115]: *sacerdotes eius induam salutari et sancti eius exultatione exultabunt* (Biblia 1983: 936) и 131:1: *Memento Domine David et omnis mansuetudinis eius* – свещениците му ще облека в спасение, и светиите му с радост ще се зарадват (Пс. 131:16); Спомни си, Господи, Давида и всичката му тъга (Пс. 131:1)[116].

Следва *Gloria*[117], един от най-знаменателните химни в латинското богослужение, който се изпълнява само на празници за съответния диоцез, тогава когато на утринната е изпълнен химнът *Te Deum.* Неговото присъствие показва високия ранг на празника на славянските апостоли.

---

[113] Тези „формуляри“ се състоят от основните структурни елементи на службата, към които са посочени използваните за съответния празник изменяеми песнопения.

[11411] Специалните служби за светци.

[115] Атрибуцията на библейските цитати е направена с помощта на електронния корпус на латинската християнска литература и неговата търсеща програма Cetedoc Library of Christian Latin Texts – 3. Louvanii Noui, 1996, за което благодаря на института Monumenta Germaniae Historica в Мюнхен. За обстойните обяснения върху някои от особеностите на римската литургична практика дължа благодарност на сестра Евстохиум от бенедиктинския конвент „Венио“ – Мюнхен.

[116] Преводът е цитат от Библия 1992.

[117] Gloria – слава (лат.).

Маркирано е само началото *Gloria in excelsis*[118]*,* а непосредствено след това идва първата молитва – *oratio.*

Тази първа от трите молитви е отправена към Отца в името на неговите „*блажени архиереи и изповедници*“ и на „*нашите апостоли и закрилници Кирил и Методи*й“ и съответно завършва с възгласа *Per Dominum.* Тя е интересна с това, че разгледана в сравнение с молитвите от хърватските глаголически служби за славянските апостоли[119] и с т.нар. Моравска служба – *Adest dies gloriosa*[120], е идентична с тази от Моравската служба. Това е съвсем естествено, ако си спомним, че тя е съставена за нуждите именно на Оломоуцкия диоцез, чиято основна литургична книга е и Оломоуцкият мисал.

След молитвата е поместено първото от двете четива, наречени *epistola.* В нашия случай това е посланието на апостол Павел до евреите (Евр. 7:23). Отбелязано е само неговото начало, като за следващите пасажи има препратка към друго място в книгата.

Следващата съставна част на службата, *градуалът.* отново е началният псалом, последван от псалом 125: 5, 6*: Qui seminant in lacrimis[, in gaudio metent*] – Които са сели със сълзи, ще жънат с радост.

След евангелското четиво[121] *Sunt lumbi vestri precincti* (Лук. 12:35) се изпява т.нар. *offertorium* – песнопението, изпълнявано при приношението на светите дарове, в случая Пс. 31:11: *Letamini in Domino et exultate iusti: et gloriamini recti corde* – Веселете се в Господа и радвайте се, праведници; тържествувайте, всички прави по сърце.

След офертория е поместена втората молитва, *Secreta.* В този случай се измолва Божията милост в „*светлата памет на твоите [Боже,] изповедници и архиереи и наши апостоли и закрилници Кирил и Методий, която днес славим*“ *(in memoria sanctorum tuorum confessorum atque*

---

[118] *Gloria in excelsis Deo* е хвалително и молително песнопение, което се изпълнява по време на Светата литургия за неделята и празниците, а и в дните на Пасхалния цикъл. Въведено е в римската литургия през VI в. от папа Симах и се е изпълнявало най-напред на Рождество Христово, по-късно обичайно само в епископската литургия, а от XII в. е разрешено и за останалите тържествени служби. – Срв. Kunz 1986: col. 967.

[119] Люблянска, Новлянска и Виенска (вж. Лавров 1930:128–146; Теодоров-Балан 1934: 82–102).

[120] Службата с начало *Adest dies gloriosa,* създадена във връзка с постановеното през 1349 г. честване на св. Кирил и Методий в Оломоуцкия диоцез. Вж. Magnae Moraviae 1969: 337–345.

[121] За литургийното Евангелие и неговото разпределяне вж. Чифлянов 1996: 228–231.

pontificum, necnon apostolorum et patronorum nostrorum Cirilli et Metudii quam hodie sacrimus gloriosam).

Тайната молитва се следва от третата основна част на службата – причестяването – *communio,* по-точно от антифоните *ad. communionem.* При разглежданата служба е използван текст от Евангелието на Йоан – глава 15, стих 16[122]. Тази последна част на службата завършва с третата молитва, наречена *postcommunio*, или *completa,* която обикновено се въвежда с приканване към молитва. В нашия случай тя е поместена под рубрика *completa,* а обичайните формули като *oremus* (да се помолим) или *quaesumus* (да поискаме) са заместени с формула, визираща отслужената вече служба: *Pasti celestibus sacramentis* (заситени с небесната служба) *imploramus clementiam tuam Domine Deus* (призоваваме твоята милост, Господи Боже). Самото моление е искането за застъпничеството на светите Кирил и Методий. Молитвата, а и цялата служба, завършва с т. нар. опосредстваща формула *Per Dominum*[123].

2.1.2. Службата от изследователския препис на отец Иван Мартинов

Разглежданата служба за св. Кирил и Методий представя още един латински извор за славянските апостоли, тя обяснява и един отдавна познат, но останал необяснен, славянски богослужебен текст за тях. Този текст е публикуван от А. Александров през 1895 г. по препис, намерен в архива на отец И. М. Мартинов (1821–1894, срв. Заимова 1995), но неизвестно по какъв ръкопис е направен (Памятники 1895: 29–31). П. Лавров го споменава като сръбски, вероятно транслитериран от глаголически ръкопис (Лавров 1928: 120). По-късно А. Теодоров-Балан препечатва текста като „добавка“ към западните славянски служби, но без допълнителен коментар (Теодоров-Балан 1934: 103–104: Кратка служба Кирилу и Методию).

Ако сравним тази „Кратка служба Кирилу и Методию“, както я представя А. Теодоров-Балан, със службата от Оломоуцкия мисал, то веднага проличава еднаквата структура на двата текста и това, че рубриките на едната са буквален превод на другата. За разлика от хърватските глаголи-

---

[122] Йо. 15:16 е един от антифоните и при съвременните общи служби за апостоли извън пасхалния цикъл. Срв. Graduate sacrosanctae romanae ecclesiae, Abatia S. Petri de Solesmis, 1974, 436–437.

[123] *Per Dominum nostrum Iesum Christum* или *Per Christum Dominum nodtrum* са разширените формули, които тук са заместени с кратка.

чески служби, където оглавленията на отделните части са пославянчени латински формули[124], тук се натъкваме на техните точни преводи. Такива са например *introitus – приступ; graduale – степенное; offertorium – приносъ; secreta – тайная*, и т.н. Освен „рамката“ на двете служби, почти напълно съвпада и съдържанието на отделните рубрики. Така и в двата случая началният псалом е 131, а химнът е *Gloria / Слава*; като апостолско послание се чете Посланието на апостол Павел до евреите (Евр. 7:23); песнопението след първото четиво и в латинския, и в славянския вариант е началният псалом 131, но в първия случай той е последван от псалом 125, а във втория – от псалом 109. Различни псалми се изпълняват и при приноса и причестяването. Това е лесно обясним вариант в състава на службата, тъй като според Оломоуцкия мисал тя се е извършвала на 9 март, а славянската според наслова у Балан „в дьнь 5. июлия“. Така единият празник попада в празниците в периода на св. Четиридесетница, а другият – в празниците след св. Петдесетница, т.е. в периоди, за които се пеят различни псалми[125].

Различието в датите на честване обуславя и още една разлика – в славянската служба са вписани и три указания за реда на службата, които липсват в латинския текст. По принцип в мисалите има обща част, която описва богослужението в отделните му части[126]. Като указание за четенето на Светото Евангелие в Римския мисал стои: „*Finito Evangelium ...incipit, si dicendum sit, Credo*“[127] (Като свърши [четенето на] Евангелието, започва Верую, ако [то] трябва да бъде казано). Това обяснява и бележката „Рьци вѣрую осмице ради светую апостолу †“ от славянската служба, с която завършва евангелското последование. В латинската служба Символът на вярата се е казвал при редица конкретно указани случаи, между които „*In festis duodecim Apostolorum, et per Octavas*“[128] (и на празниците на Дванадесетте апостоли и на [техните] октави[129]). В слу-

[124] Единственият подобен случай тук е съкратената форма *Вр.* – очевидно съответстваща на латинското *versus*.

[125] Вж. и бел. 25.

[126] Този Ritus celebrandi missam дава указания за ритуала при всяка от частите на службата.

[127] Missale Romanum, XXXIII.

[128] Пак там, XXVI–XXVII.

[129] Октавата е попразненство, отдание на празник по източната традиция, на осмия ден от празника. Най-старата октава (IV в.) е Великденската, след това е засвидетелствана октавата на Богоявление. Към края на Средновековието този следпразник се мултиплицира до такава степен, че папа Пий V (1566–1572) започва да го ограничава, докато папа Пий XII го редуцира до попразненствата на Рождество, Великден и Петдесетница – срв. Lovenberg 1986: col. 1127.

чая трите бележки се отнасят до празника на св. апостоли Петър и Павел (29 юни), чиято октава съвпада с празника на славянските апостоли 5 юли.

Другите две бележки от славянската служба също са свързани с октавата на празника на светите апостоли. Едната се отнася до т.нар. *praefatio* (предисловие): „Прѣдьсловие о апостолѣхь осмице ради“. Префациото е преди всичко благодарствена молитва, чиято главна тема е историята на Спасението чрез Христа. В римската литургия този основен мотив постепенно се накъсва и се явяват огромен брой формули, отнасящи се до отделните празници на църковния календар. Тук се натъкваме на указание за префацио за апостолски празник. Последната бележка: „По томь всьпомни осм, св. апостолу“, визира практиката на *commemoratio* – възпоменанието за вторичен по отношение на деня празник, какъвто е октавата на св. апостоли Петър и Павел по отношение на празника на св. Кирил и Методий.

Ето и двата сравнявани текста:

Братислава, Университетска библиотека – Inc. 393, f. 214^{v} –215^{r}
Cyrilli et Metudi Confessorum
Introitus. [Ps. 13:16] Sacerdotes eius induam salutare et sancti eius exultationem exultabunt.

Psalmus. [Ps. 131:1] Memento domine David et omnis mansuetudinis eius.
Gloria in excelsis et *Ite* missa est dicuntur.
Oratio: Piisime deus qui nos per beatos pontifices et confessores tuos nostrosque apostolos et patronos Cirillum et Metudium ad credulitatem fidei cristiane vocare dignitatus es. Presta ut qui eorum festivitatem in presenti veneramur, eorum festivitatem in presenti veneramur. Per Dominum.
Epistola [Hebr. 7:23] Plures facti sunt sacerdotes CXCV[131].

Graduate [Hebr. 7:23] Sacerdotes eius induam salutare; et sancti eius exulta-

А. Теодоров-Балан. Кирил и Методи[130]
Кратка служба Кирилу и Методию
Приступъ. [Пс. 131] Иерѣи твои, господа, да облѣкуть се вь правьду и прѣподобнии твои да вьзрадують се. Давида ради, раба своего, не отьврати лица Хрьста своего.
Пс. тъжд. [Пс. 131] Помени господи Давида, и вьсю кротость его.
Вр.: Слава отьцу.

Молитва. Вьсемоги вѣковѣчьни боже, иже чрѣзь блаженая исповѣдьника своя и архиерѣя Курила и Метода словѣньскимь ѥзикомь кь познанию имене твоето прити даль еси, подаждь, да еюже праздьникомь славимь се вь тою съдружение съединимь се Господемь.
Чьтение епистолие бл. Павла апостола кь Еврѣомь [Евр. 7] Братие! Множаиши бѣше иерѣи, зане яко смьртию вьзбранаеми суть...
Степеньно(е). Пс.131: Иерѣи его облѣкуть се вь съпасение, и прѣподоб-

[130] Текстът се привежда така, както е у Теодоров-Балан 1934: 103–104, като се запазва и старият правопис на изданието.

[131] Цифрата 195 препраща към страницата в книгата, където текстът е цитиран изцяло.

tione exultabit
V[ersus] Illuc producam cornu David; paravi lucernam Christo meo.

T[ractus] [Ps. 125:5, 6] Qui seminant in lacrimis CXCIX[132].
Evangelium: [Lc. 12:35] Sint lumbi vestri precincti CXCVI[133].

Offerta [Ps. 31:11]: Letamini in Domino et exultate iusti: et gloriamini omnes recti corde.
Secreta. Tribue nos quaesumus Domines sacrifices presentibus adiuvari in memoria sanctorum tuorum confessorum atque pontificum nec non apostolorum et patronorum nostrorum Cirilli et Metudii quam hodie sacrimus gloriosam.

Communio [Io. 15:16]. Ego vos elegi de mundo, ut eatis et fructum afferatis: et fructus vester maneat.
Completa. Pasti celestibus imploramus clementiam tuam Domine Deus: ut beatorum confessorum atque pontificum tuorum necnon apostolorum ac patronorum nostrorum Cirilli et Metudii meriter adiuvemur, quorum hodiema die festivitatem gloriamur. Per Dominum.

нии ето радостю вьзрадують се.
Вр.: Тамо вьзращу рогъ Давидовь, уготовахь свѣтильникь Хрьсту моему. Аллел., аллел.
Вр.: Пс. 109: Клеть се Господь... Аллел.
*† Последование св. еваньгелия отъ Луки. – Лук. 10. – В оно време назна-*мена господь...
Ръци вѣрую осмице ради светую апостолу †
Принось. – Пс. 67. Дивень богъ вь светихь своихь...

Тайная. – На моление наше просимь господи, и на своихь вѣрьнихь приношения призри, да тебѣ будуть угодьни вь праздьникь твоихь светихь, и намь прибаветь помощь твоего помилования.
По томь вьспомни осм. св. апостолу. Прѣдьсловие о апостолѣхь осмице ради.
Причещение. – Мат. 10. Еже глаголю вамь вь тьмѣ...

По причещение. – [а.Молитва]. Просимь вьсемоги боже, да иже намь рачиши подати дари небеские, ходатающема светима твоима Куриломь и Методомь, подаси преѣзрѣти земьная Господемь.
По томь вьспомни осм. св. апостолу.
[б. *Друга молитва во име на Кирила и Методия].* Вьсемоги вѣковѣчьни боже, иже чрѣзь блаженая Курила и Метода исповѣдьника своя и архиерѣя, ни кь единьству хрьстияньские вѣри милостиво призвати изволиль еси, подаждь молимь те, да иже о настоещемь ею праздьницѣ право веселимь се, тою благими молитвами кь вѣчьнѣи славѣ прити утегнемь Господемь нашимь Ису-Хрьстомь.

[132] Препратка към с. 199 на мисала.
[133] Препратка към с. 196.

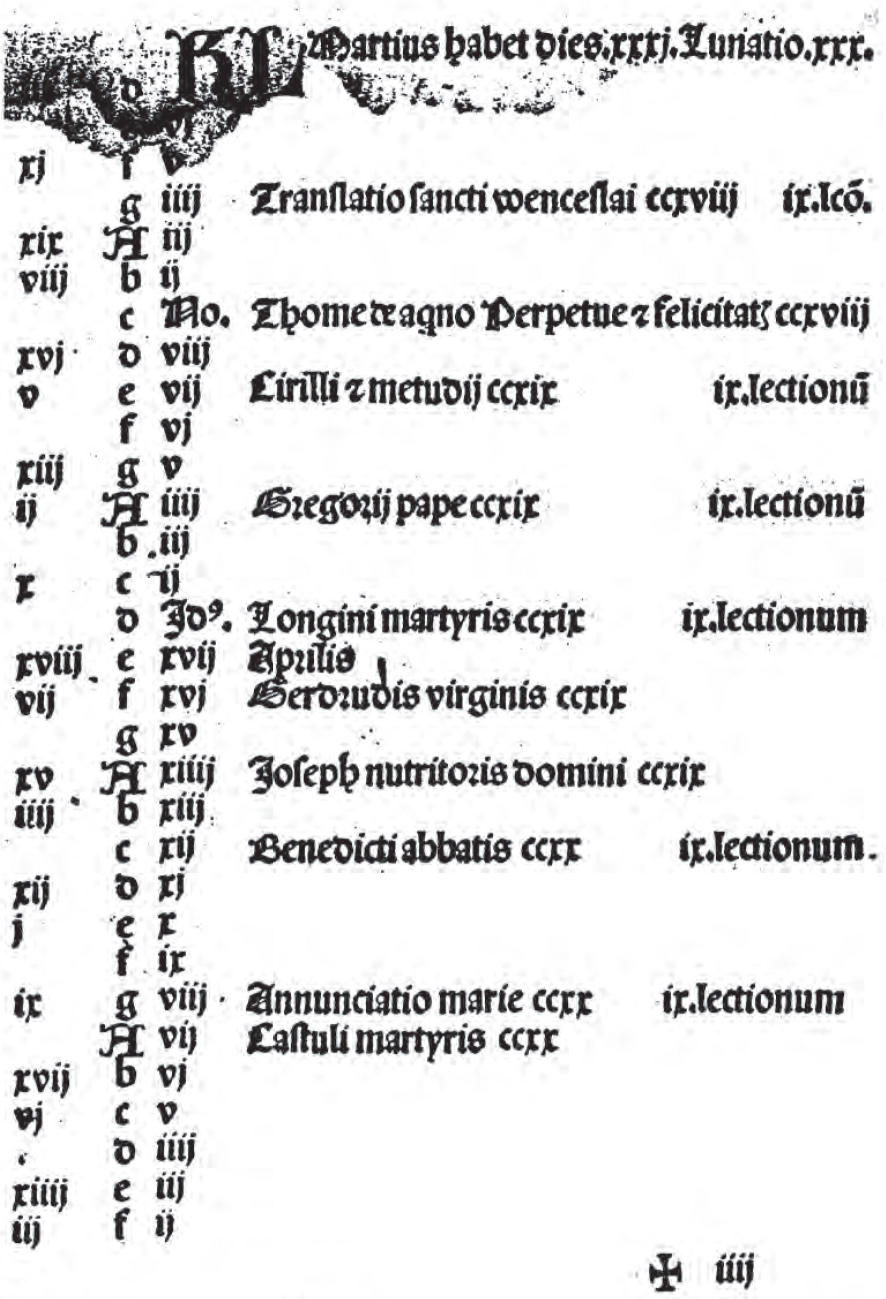

Братислава, Университетска библиотека. Сигн. 22B, 62902. Missale Pragense, f .4r

Cirilli ⁊ metudij

vt det illis in tpe tritici mēsuram. Cōpl. Hec nos dñe q̄s communio sctā letificet: q̄ bti thome cōfessoris tui suffraganti bus meritis: ⁊ virtute robore mur iteri⁹. ⁊ exteri⁹ pie deuotionis actus excrescant. Per. ¶ Sāctoꝝ cirilli ⁊ metudij.

Acerdotes dei bñdicite dño: sancti ⁊ hūiles corde laudate deū. ps. Benedicite oīa opera dñi dño: laudate ⁊ superexaltate eū in secula. Kyriel. sūmū qd placet. Glia i ex. Credo. Ite mis. ē. dicūt. Oro

O Mp̄s pijssime deus. qui nos p btōs pōtifices ac ɔfessores tuos. nr̄osq3 apl̄os ⁊ patronos cirillū ⁊ metudium ad credulitatē fidei xp̄iane vocare dignat⁹ es. p̄sta: vt q eoꝝ festiuitate i p̄senti gl̄iamur. eoꝝ gl̄iam ɔseq merea mur eternā. Per. aliā oro di ei. iij. q̄ placet. Epl̄a. Plures facti sūt. cxcv. Gra. Sacerdotes. cxciij. Tractus. Qui semi. clxxxj. Euā. Sint lūbi. cxcvj. Offer. Gloriabūt. cxcij. Sec.

Gregorij pape ccxix

Preces nr̄as q̄s dñe ⁊ tuoꝝ respice oblatiōes fideliū: vt tibi grate sint in tuoꝝ festiuitate sctōꝝ metudij ⁊ cirilli confessoꝝ ⁊ pōtificū: ⁊ nob cōferāt tue ꝓpitiatiōis auxilium. p̄fatio cōis. Com̄. Ego vos elegi de mūdo: vt eatis ⁊ fructū afferatis: ⁊ fruct⁹ vr̄ maneat. Cōpl. Repleti sacramēto repationis hūane. p̄sta q̄s dñe: vt p q̄ nob munera dignaris p̄bere celestia. itercedētibus sctis tuis metudio ⁊ cirillo ɔfessorib⁹ ⁊ pōtificib⁹. p hec eadem tribuas nob iherere donis celestib⁹. P. ¶ Gregorij pape

Acerdotes dei bñdicite dño: sci ⁊ humiles corde. laudate deū. ps. Bñdicite oīa opa domini domio laudate ⁊ superexaltate eū i scl̄a. Gl̄a i ex. Credo. Ite mis. nō dicunt.

Deus q aīe famuli Oro. tui gregorij eterne btitudinis p̄mia ɔtulisti. ɔcede ꝓpitius: vt q pctōꝝ nr̄oꝝ pōdere p̄mimur: ei⁹ apud te p̄cibus subleuemur. Per. Epl̄a. Dedit dominus confessionē cxcv. Gra. Iurauit dñs ⁊ non

Братислава, Университетска библиотека. Сигн. 22B, 62902. Missale Pragense, f. 219r

Съпоставянето на двата текста установява аналогията, но за съжаление не позволява никакви категорични изводи, тъй като от лаконичните бележки на А. Александров, П. Лавров и Ал. Теодоров-Балан дори не става съвсем ясно дали славянският текст е препис от славянски ръкопис, или пък е превод, направен от самия отец И. М. Мартинов[134]. В това отношение проучването на архива на Мартинов би било твърде плодотворно, както и сравняването на службата на Светите братя от други преписи на мисала, свързани с регионите, където традиционно се чества паметта им.

2.1.3. Пражкият мисал от 1507 г.

База за такова сравнение може да бъде още един ръкопис от Университетската библиотека в Братислава. Там се съхранява още един мисал[135] – под сигнатура 22 B, 62902, който съдържа служба за св. Кирил и Методий. Това е *Missale Pragensis ecclesiae*[136], отпечатан във Венеция през 1507 г. за нуждите на Пражкия диоцез. Празникът на славянските апостоли в него също е предназначен за 7-ия ден на мартенските иди, т.е. за 9 март. Той е отбелязан в календара като първостепенен празник с 9 четива (f. 4). Формулярът за службата е публикуван на лист 219 между службите за светци (*Proprium de sanctis)*. Той е по-кратък от Оломоуцкия, но пък е придружен с миниатюра на двамата светци – те са изобразени като църковни йерарси с епископски жезли в ръце и държат помежду си Божи храм. Съдържанието на рубриките в тази служба не съвпада напълно с описаните по-горе. Формулярът изглежда по следния начин:

Sanctorum Cyrilli et Methudii. Sacerdotes Dei benedicite Dno: sancti et humiles corde laudate Deum. *Ps.* [Ps. 102:22][137] Benedicite omnia opera Domini Domino laudate et superexaltate eum in saecula. *Kyriel'.* Summum

---

[134] Повод за такова предположение дават двете молитви, с които завършва славянският служебен формуляр. Може би отец Мартинов е издирил повече от един препис и е преписал молитвите, които обикновено *са* вариращият елемент в различните преписи на една кратка служба.

[135] Тази старопечатна книга е придобита от библиотеката през 1987 г. Тя ми бе показана от д-р Месарошова, завеждащ ръкописния отдел, за което ѝ благодаря сърдечно.

[136] Този мисал е различеност първопечатния Пражки мисал от 1479 г., който не съдържа в календара си чешки светци. Срв. Tobo1ka 1931. За справката относно този инкунабул, запазен в 4 фрагментарни екземпляра, съм задължена на уважаемите колеги Е. Коцева и Е. Блахова.

[137] Пс. 102:22, или по-точно Дан. 3:57 – benedicite omnia opera Domini Domino laudate et superexaltate eum in saecula – вж. Biblia 1983: 1350.

quod placet. *Gloria* in excelsis. *Credo.* Ite missa est dicuntur. *Oratio:* Omnipotens Piisime deus qui nos per beatos pontifices ac confessores tuos nostrosque apostolos et patronos Cirillum et Metudium ad credulitatem fidei cristiane vocare dignatus es, presta, ut qui eorum festivitate in presenti gloriamur, eorum gloriam consequi mereamur eternam. Per [Dominum]. *Alia oratio* diei III. Qui placet. *Epistola* [Hebr. 7:23] Plures facti sunt. *Graduate* [Hebr. 7:23] Sacerdotes. *Tractus* [Ps. 125:5, 6] Qui seminant. *Evangelium* [Lc. 12:35] Sint lumbi. *Offerta* Gloriabuntur *Secreta.* Preces nostras quesimus Domine et tuorum respice oblationes fidelium: ut tibi grati sint in tuorum festivitate sanctorum Metudii et Cyriili confessorum et pontificum; et nobis conferant tue propitiationis auxilium. *Prefatio communionis. Communio* Ego vos elegi de mundo, ut eatis et fructum afferatis et fructus vester maneat. *Completa* [Io. 15:16] Repleti sacramento reparationis humane presta quesimus Domine: ut per quod nobis munera dignaris prebere celestia. Intercedentibus sanctis tuis Metudio et Cyrillo confessoribus et pontificibus, per hec eadem tribuas nobis inherere donis celestibus. Per [Dominum],

Сравнението между Кирило-Методиевите служби в двата мисала показва някои незначителни различия в състава им, които са свидетелство за относително стабилна и единна текстова традиция на разглеждания литургически паметник. Пражкият мисал има различен въвеждащ псалом, и то по-скоро библейски цитат (Дан. 3:57), свързван обикновено с Пс. 102:22. Първата молитва е идентична с тази от Оломоуцкия мисал, с единствената стилистична добавка *omnipotens* към молитвеното обръщение *piisime Deus*. Еднакви са епистолиите, градуалният псалом, псалмът на трактуса[138] и евангелското четиво, а така също и причастното четиво (communio). Тайната молитва (secreta) и третата молитва (completa) са различни в двата формуляра и биха могли да бъдат по-точно атрибуирани след допълнително изследване на всички известни „западни“ служби, посветени на светите братя Кирил и Методий.

[138] Tractus – от лат. tractim (в една стъпка). Песнопение, което първоначално е било част от градуала и се изпълнява при служби, отслужвани по време на Великия пост и на Великден. Понякога понятието се тълкува като превод на гръцкото εἱρμος. Текстовете на трактуса са главно от Псалтира.

2.2. Кирилометодиевски мотиви в гръкоезичната литургична традиция

Паметниците на кирило-методиевската традиция документират ролята на гръцкия език като наднационален в сферата на културното влияние на Византия на Балканите през Средновековието, а и в по-късни епохи – като отглас и подражание на по-ранния феномен (*Снегаров* 1972). Те намират израз във вече представения по-горе Дюканжов списък, 18 химнографски и 6 житийни творби, създадени в периода от XI в. до наше време (две *служби за свети Седмочисленици* и две за Кирил и Методий, които съдържат 11 канона и две жития; две *служби за Климент Охридски* с шест канона и две жития и *Служба за Наум Охридски* с четири канона и две жития (Νιχωρίτης 2000: 75–77). Първият етап (XI–XIV в.) от развитието на тази култово-литературна традиция е свързан с *Охрид,* а през следващите столетия се засилва значението на други центрове на балканското православие: Берат и Мосхопол – дн. в Албания, и Света гора. В наши дни гръцката кирило-методиевска традиция се обогатява най-активно в Солун.

Не са известни гръцки *извори* за Кирил и Методий и учениците им от тяхното съвремие, въпреки че са изказани предположения за съществуването на такива паметници (Vaillant 1963; Vaillant 1969). Както вече беше казано, появата на творби, посветени на тези първи български светци, е резултат от дейността на гръцките архиепископи на Охрид след падането на Първото българско царство под византийска власт, от усилията им старобългарският език да бъде заместен като сакрален и държавен от гръцкия, както и от стремежа им да се утвърди апостолското достойнство на Охридската архиепископска катедра чрез засилване на култа към охридския първосветител Климент Охридски и неговите съратници. *Охридската архиепископия,* създадена от император Василий II Българоубиец (976–1025) през 1080 г. и призната за автокефална Българска църква с център Охрид, включва в диоцеза си по-голямата част от завоюваните от Византия български земи[139]. След смъртта на императора нейната

[139] Василий II издава 3 грамоти (1019 г., 1020 г. и една преди 1925 г.), запазени в късни преписи: ръкопис от Синайския манастир „Св. Екатерина“, Cod. Sinaiticus 508 (976), XVI–XVII в. и ръкопис от метоха на Йерусалимската патриаршия (т.нар. Божигробски метох) в Цариград – XVI в., неизвестна сигнатура (Иванов 1931: 547–562). Тези грамоти, потвърждавани и от императорите Михаил Палеолог през 1272 г. и Михаил Комнин

самостоятелност, както и обхватът ѝ са застрашени от посегателствата на Цариградската патриаршия. Едно от важните средства за защита на самостоятелността ѝ става отстояването и развитието на кирило-методиевската традиция. В един от най-старите гръцки кирило-методиевски извори – Списъка на българските архиепископи от XII в., известен и като *Дюканжов списък,* идеята за независимост на Охридската архиепископия се подкрепя от създаването на каталог на нейните предстоятели, аналогичен на листите на петте основни независими църкви – Римската, Константинополската, Ерусалимската, Антиохийската и Александрийската. В него са включени не само действително свързаният с Охрид Кирило-Методиев ученик Климент, но и самият Методий (Μεθόδιος ὁ αὐτάδελφος τοῦ αγίο Κυρίλλου τοῦ φιλοσόφου, χειροτονηθείς παρά Νικολάου πάπα τοῦ μετά ’Ανδριάνον ἐν ‘Ρώμη, τής Πανοννίας ἀρχιεπίσκοπος) и *Горазд,* неговият наследник на архиепископския трон на „Морава Панонска“. Анонимният гръцки книжовник неслучайно поставя бележката за ръкополагането на Методий от папата в Рим – очевидна е идеята за независимост на архиепископията от Константинопол. Със същата цел е поставена бележка за светителството на Климент, *„епископ на* Тивериупол или Велика“ – подчертава се, че подопечната му област принадлежи към царството на българите и му е възложена от българския цар.

2.2.1. Мотивите у Теофилакт Охридски

Архиепископ Теофилакт Охридски, убеден, че българската народност на неговото паство е каноническата основа за автокефалност на престола му, увековечава спомените за първите български просветители (Снегаров 1924: 222). Въз основа на незапазено старобългарско житие на Климент Охридски и по Метафрастовия модел той създава *Пространно житие на Климент Охридски* и *служба за него*. Времето, когато Теофилакт става архиепископ на Охрид (ок. 1089), начинът на излагането на догматични аргументи по въпроса за произхода на Св. Дух и показаната толерантност към римските папи насочват към предположението, че творбата е създадена в самия край на XI в. Молитвата за помощ срещу обления в българска кръв „скитски меч“ уточнява възникването на Житието между есента на 1089 и пролетта на 1091 г.[140] Всъщност около

(1143–1180) (Иванов 1931: 549) определят обхвата на Охридската архиепископия и правата на нейните йерарси.

[140] Епохата на най-ожесточените нападения на печенеги и кумани в българските земи, вече част от Византия.

една трета от него е посветена на Кирил и Методий. За Теофилакт Светите братя и техните ученици са блажени отци, просветили „страната на българите“ и превели „свещените книги за българския народ“. Разказът за покръстването на българите у Теофилакт показва съпричастността към този акт на моравския архиепископ Методий, който „непрекъснато дарявал с благодеянията си и българския княз Борис“ (*Милев* 1966: 88–89). Житийният текст, макар и посветен на Климент, всъщност поставя началото на гръцкия култово-литературен цикъл за *Седмочислениците,* обвързвайки пряко делото на седмината просветители с българите и българския език (*Станчев* 1989: 155). Този мотив става основен елемент за гръцките кирило-методиевски паметници, възпроизвеждан последователно в продължение на повече от седем столетия. Теофилакт съставя и двуделна Служба за Климент Охридски от студийски тип за празника му на 25 ноември, с която започва развитието на византийския химнографски цикъл за светеца (Нихоритис 1990: 142–181). Съставът и композицията на Службата са засвидетелствани в текста, издаден в Мосхопол през 1742 г. и посветен на родения там охридски архиепископ Йоасаф (ок. 1718/1719 – ок. 1745/1747).

Константин Кавасила. Стенопис в църквата „Св. Богородица Перивлепта“ в Охрид, 1295 г.

2.2.2. Димитър Хоматиан, Константин Кавасила, Козма Дрички, Григорий Охридски

Гръкоезичната кирило-методиевска традиция в Охридския диоцез е продължена от архиепископ *Димитър Хоматиан* (1216–1235), който написва *Кратко житие на Климент Охридски* (Дуйчев 1966) и служба за светеца за 27 юли, а същевременно обогатява другата гръцка служба за 25 ноември с канон и удвояване на стихирите. В тези творби е въведен нов мотив – *възхвалата на мощите на светеца*. Това дава основание да се смята, че те са пренесени в специален саркофаг от гроба на Климент в църквата на неговия манастир „Св. Пантелеймон“, обновена по времето на император Теодор Комнин (1215–1230), и че тогава е въведена и богослужебната прослава на това събитие (Снегаров 1924: 269).

Архиепископ *Константин Кавасила* (ок. 1255–1260) също съставя молебен канон за честването на Климент на 25 ноември. Нему се приписват и литийни стихири, които са свидетелство за започналото преправяне на службата по Ерусалимския типик. Окончателното ѝ оформяне като триделна композиция е направено от архиепископ Григорий (ок. 1317), а един от последните предстоятели на Охридската катедра, архиепископ Козма Дрички (1685–1693), посвещава на охридския покровител величания (μεγαλυνάρεια), в които Климент е наречен защитник, помощник и освободител на българите (τῶν Βουλγάρων ὑπέρμαχον... βοηθόν καὶ ῥύστην). Възхвалата и на другия от почитаните охридски светци – Наум, също е неотделим елемент от гръкоезичната кирило-методиевска традиция. Охрид чества празника му на 23 декември и на 27 юни и неговите йереи му посвещават пространно житие, известно в два преписа – от ръкопис 827 на Атинската национална библиотека, където е поместено заедно с гръцката служба за светеца, съставена от Константин Кавасила (Dujcev 1938), и от ръкопис II А 7793 на Бълг. истор. архив на НБКМ (Николова 1993). Службата на Кавасила съдържа два канона с акростих ΝΑΟΥΜ ΤΟ ΛΟΙΣΘΟΝ ΛΗΜΜΑ ΘΕΟΥ ΑΙΝΕΣΩ Ο ΑΡΧΙΠΟΙΜΗΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΚΑΒΑΣΙΛΑΣ („Тебе, Науме, последен избраник на Бога, ще възхвалявам. Архипастир на българите Константин Кавасила“).

С името на охридския архиепископ Григорий е свързан канонът панихида, отпечатан във венецианското издание на службата от 1695 г. и в първата москополска служба от 1740 г., където се проследява акростихът ΥΜΝΩ ΣΕ ΝΑΟΥΜ ΤΟ ΚΛΕΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ („Възпявам тебе, Науме, славата на България. Григорий“). В края на тази многолетна традиция стои молебният канон, посветен на Наум и записан през 1800 г., чийто автор е Йосиф, архимандрит на Великата църква в Цари-

град (Νιχωρίτης 2000: 69). Късни отгласи на традицията са две издания на Службата за Наум Охридски: едното се появява в Измир (ἐν Σμύρνῃ) през 1859 г. с текста на венецианското издание от 1695-а, а второто е отпечатано в Битоля (ἐν Μοναστήριῳ) (у Николова 2001 – в атонски манастир) с разрешение на Преспанско-Охридската митрополия за празника на св. Наум Чудотворец на 23 декември през 1911 (Николова 2001: 25).

2.2.3. Св. Седмочисленици – „*просветители на България и Далмация*“

Гръкоезичната кирило-методиевска традиция в творбите, посветени на отделни светци измежду Седмочислениците, се отличава с две основни характеристики: от една страна, се възхваляват Кирил и Методий и техните ученици, без значение на кого точно от тях са посветени, а от друга, делото им последователно се свързва с българските земи. Без да са удостоени със специални служби, Горазд и *Ангеларий* са отбелязани в акростиха на един от каноните на т.нар. *Бератска служба* за св. Седмочисленици (ΑΙΝΟΣ ΑΓΓΕΛΑΡΙΟΥ ΣΙΝ ΤΟ ΓΟΡΑΣΔΟΝΙ). Имената им са посочени и в заглавието на печатаната вероятно през 1720 г. служба заедно с имената на първоучителите, на Климент, Наум и *Сава.* За Сава също не съществува отделен текст, въпреки че в същото заглавие се споменава за житие за него. Всъщност става дума за Хоматиановото житие (*Охридската легенда*), в което името на Климент е заменено с името на Сава (подобен е и случаят с Житието на Сава от ръкопис 201 на атонския манастир „Св. Пантелеймон“, което също е препис на Хоматиановото житие). Култът на Седмочислениците, покровители на Берат, процъфтява в града в началото на XVIII в. Той е свързан с един местен реликварий, сега с неизвестно местонахождение, за който се смятало, че съдържа мощите на седмината светци. В Бератската служба, поради факта, че издателят ѝ Никола Папас произхожда от Берат, се привнася локален елемент в традицията – Кирил и Методий и техните ученици се прославят като „*просветители на България и Далмация*“.

През XVIII в. особено важен център за развитието на гръкоезичната кирило- методиевска традиция става северноепирсият гр. Мосхопол, едно от най-значителните тогавашни културни средища на Балканите. Там през 1730 йеромонах Григорий Константинидис - печатар и учител в т. нар. Елинска академия, основава първата балканска печатница, в която са отпечатани Службата за Наум от 1740, Службата за Климент от 1742, а така също и Службата за свети Седмочисленици, съставена от Григорий през 1740 г.

Гр. Берат, Албания

2.2.4. Атонски мотиви

Особено значителна роля в развитието на гръцката кирило-методиевска традиция имат светогорските манастири. На Атон са създадени или запазени два от известните три пълни преписа на Теофилактовото житие на Климент (ръкопис № 1134 от края на XIV – началото на XV в. от Ватопедския манастир и ръкопис от 1520 г. от Великата лавра, дн. № 2 от Университетската библиотека в гр. Урбана, Илинойс, САЩ), както и три фрагмента от XV–XVI в. (два в манастира „Св. Дионисий“ и един в Иверския манастир), които са доказателство за литургичната прослава на охридския покровител на Света гора (Нихоритис 1990: 112–115). С тази традиция са свързани видни представители на атонската книжовност. Един от тях е Атанасий Пароски, съставил стихири в чест на пренасянето на част от мощите (черепа) на Климент от Охрид в манастира „Св. Йоан Продром“ край Верия в Гърция.

Мощехранителница с черепа на св. Климент Охридски от 1818 г. на манастира „Св. Йоан Предтеча“ във Верия.

През 1784 г. той отпечатва новогръцки превод на Теофилактовото житие, а по-късно с помощта на Даниил Хилендарец компилира по него и по текст от сводното житие от *Димитрий Ростовски* ново житие, наречено „Οὐρανοῦ κρίσις“ („Небесен свод“). В тази компилация заемките от Кирило-Методиевото житие от Димитрий Ростовски са преработени от Даниил в патриотичния дух на Българското възраждане, а в едно стихотворение се прославя градът Солун, родина на „*богоносните и равноапостолни проповедници на България Кирил и Методий*“ (Иванов 1982).

Отец Никодим Светогорец публикува през 1819 г. проложно Климентово житие на новогръцки език в своя „Μέγας Συναξαριστής“ (’Αγιορείτης 1989). В атонския манастир Ватопед се съхранява и първият житиен текст на гръцки език, посветен изцяло на Кирил и Методий –

ръкопис 717 от 1869 (Станчев 1980). Това е превод, направен от ватопедския проигумен Филарет по изданието на Г. Ширяев на житието от Димитрий Ростовски (Ширяев 1864). Хронологически към тази група гръкоезични богослужебни текстове принадлежи и *Служба за Кирил и Методий* с проложно житие, съставена в манастира „Санта Мария ди Гротаферата“ близо до Рим от йеромонах Антонио Роки според правилата на Студийския устав, за да се въведе честване в манастира и като знак на съпричастност към папската енциклика *Grande munus,* с която през 1880 г. папа Лъв XIII (1878–1903) включва празника на Кирил и Методий в календара на Римската църква (Dujcev 1965). Ново свидетелство за жизнеността на многовековната атонска кирило-методиевска традиция е Службата за Кирил и Методий, съставена от химнографа на Великата църква отец Герасим от скита „Малката св. Ана“. Тя съдържа молебен канон и 24 тропара, които прославят двамата светци като солунски просветители и учители на славяните. Издадена е с разрешение на Св. синод на Гръцката православна църква през 1966 г. Отслужена е от солунския митрополит Пантелеймон II и на 12 май 1985 г. при освещаването на новопостроения храм „Св. Кирил и Методий“ в Солун и представлява един съвременен елемент в гръцка кирило-методиевска традиция.

III. МОТИВЪТ ЗА ПАПА КЛИМЕНТ РИМСКИ

От IX в. до наши дни фигурата на един светец – Климент Римски, който неизменно се явява там, където става дума за западната кирило-методиевска традиция. Както е известно, на славянските първоучители Константин-Кирил и Методий се приписва заслугата за донасянето на неговите мощи в Рим. Това е причината, поради която третият след апостол Петър предстоятел на Римската епископска катедра се споменава в много от кирило-методиевските извори. От друга страна, изследването на различни средновековни литературни паметници, които изцяло са посветени на Климент Римски или съдържат четива за него, се оказа твърде продуктивно за обогатяването на корпуса на кирило-методиевските извори с нови творби или с преписи на вече известни паметници. По отношение на латинските извори мотивът за пренасянето на мощите на папа Климент Римски от Константин-Кирил лежи в основата на почти всички по-важни открития, направени през последните четири-пет десетилетия.

Не трябва да забравяме, че двата средновековни преписа на Италианската легенда – най-значимия латински агиографски извор за светите братя, станаха известни във връзка с изследванията върху Житието на Климент Римски и че Италианската легенда е всъщност неговата трета част, посветена на пренасянето на мощите му от Херсон в Рим (Meyvaert, Devos 1955; срв. Бърлиева 1995). В единия от тези преписи е открит и прологът, в който се споменават знаменитите „Slavorum litterae“, отъждествявани с Пространното житие на Константин-Кирил. С Кратката редакция на Италианската легенда са свързани и доказаните през последните няколко години отгласи от кирило-методиевската традиция в литературни паметници на средновековни народностни езици, развивали се в сферата на латиноезичната култура: текстът на Кратката редакция на Италианската легенда беше намерен на тоскански, старовисоконемски, каталонски и шведски език. Към корпуса на кирило-методиевските извори беше привлечен още един паметник – Хрониката за папи и императори на тулузкия инквизитор Бернар Ги от Доминиканския орден (вж. Бърлиева 1998). В тази Хроника, а също и в известната Хроника на Мартин от Опава като четиво за папа Климент Римски е публикувана само бележката за пренасянето на мощите от Константин Философ. Същото сведение е повторено и при четивото за папа Николай – като най-важно събитие през неговия понтификат. Това донякъде изглежда странно, като се има предвид, че папа Климент се смята за ръкоположен от самия апостол Петър, и освен това е автор на посланието на Римската църква до коринтяните, което се интерпретира като едно от основанията за примата на Римската над останалите християнски църкви. Не по-малко значителна фигура е и папа Николай I – една от най-забележителните личности, заемали апостолическия престол, характеризиран и в самите хроники като „най-великия след великия Григорий“.

3.1. Хрониката на манастира Казаурия

Работата с латинските извори, дори и когато са познати, може да доведе до нови открития. Такъв е случаят с текста, който е предмет на настоящата публикация – един нов кирило-методиевски извор, единственото засега известно средновековно стихотворение, посветено в значителна своя част на Константин-Кирил Философ. То е част от Хрониката на знаменития бенедиктински манастир „Сан Клементе ди Казауриа“ в днешния италиански диоцез Терамо – една историографска творба, неколкократно привличана като аргумент при изясняването на отношенията между основните агиографски извори за живота и делото на Кирил

и Методий[141]. Никой от изследователите[142] обаче не е обърнал внимание на стихотворението, което възпроизвежда в мерена реч уводната част на Хрониката, т.е. разказа за основаването на манастира и за неговата най-голяма светиня – мощите на св. Климент, донесени в Рим от един „прочут философ“. Това стихотворение всъщност е възхвала на франкския крал Лудвиг, на папа Климент и на Кирил Философ и трябва да бъде включено в корпуса на изворите за живота и делото на славянските първоучители като едно от най-старите латински свидетелства за западната кирило-методиевска традиция.

„Chronicon casauriense“ е публикувана цялостно за първи път от Лудовико Муратори през 1726 г. (Muratori 1726) въз основа на по-ранни частични издания[143]. Той сравнява изцяло своя текст с ръкописа на Хрониката от Кралската библиотека в Париж (сега Парижка национална библиотека), допълвайки неиздадените части. Муратори пише, че този „прастар и може би единствен ръкопис“ (codex pervetustus et fortasse unicus) е бил донесен на френския крал Шарл VIII[144]. Той го взима със себе си и го оставя в Кралската библиотека в Париж, където се пази като „скъпоценен паметник на древността“ (Muratori 1726: 769). Освен Хрониката в кодекса се съдържат документални паметници (грамоти и писма) от XI, XII и XIII в.

Книгата на Муратори остава и досега единственото пълно наборно издание на Хрониката. Работата с автентичния текст вече е облекчена от съвременното ѝ отпечатване, в чест на петвековния юбилей на кни-

---

[141] Става въпрос за спора по това, дали Италианската легенда е вторична по отношение на славянските пространни жития.

[142] Срв. Martinov 1884; Франко 1905; вж. също и Meyvaert, Devos 1955: 395, където в бележка под линия авторите цитират един пасаж от Хрониката, отнасящ се до установяването на празника, посветен на намирането на св. Климентовите мощи в третия ден от януарските календи и на престолния му празник, т.нар. Cathedra S. Clementis, на десетия ден от февруарските календи. Авторите споменават за бъдеща своя статия, посветена на Казаурийската хроника и пренасянето на мощите на св. Климент. През следващата година излиза публикацията на Meyvaert, Devos 1956. На Казаурийската хроника е посветена значителна част от изследването (с. 226–236), в която се прави текстово сравнение между Италианската легенда, от една страна, и повествованието за пренасянето на мощите в Пескарийския манастир (т.е. началната прозаична част от Казаурийската хроника и т.нар. Translatio Pescariam от неизвестен автор), от друга.

[143] Извадки, включени у A. du Chesne, F. Ughelli и L. Dacherius (J.-L. d’Achéry) (вж. Chesne 1641; Ughelli 1659; Dacherius 1611).

[144] Това е Шарл VIII Анжу, крал на Франция от 1483 до 1498 г., който владее Неапол от 21 февруари до 7 юли 1495 г.

гопечатането в Абруцо[145] (1482–1982), което възпроизвежда фототипно паметника, а уводът на А. Пратези представя кодикологическите му особености и историята на самия ръкопис – Cod. lat. 5411 на Парижката национална библиотека (Pratesi 1982). Именно по това издание направих уточненията към изданието от 1726 г., в което първоначално попаднах на изследваното тук стихотворение.

Въпросният ръкопис от латинския фонд на Националната библиотека в Париж (Cod. Par. lat. 5411)[146] съдържа 272 пергаментни листа с късна фолиация[147] и размери средно 375 х 235 мм[148]. Пергаментът е от различно качество и плътност – някои листове са толкова тънки, че прозира текстът от долната страница; използвани са и листове с различно оцветяване, с неравности и дупки; не е спазвана и нормата за еднаквост на две съседни страници[149]. Кодексът е изработен от различни по обем тетради. След двата начални форзаца следват: една тетрада от три листа, от които липсва последният (1–5), осем тетради от по четири листа (6–69), един бифолиум (70–72) с липсващ лист, седем тетради с по четири листа (73–120), две с по пет листа (121–140), шестнадесет тетради с по четири листа (141–268), един бифолиум (269–272) и двата крайни форзаца (Pratesi 1982: 6).

Линирането на ръкописа е правено съобразно изискванията на съдържанието. Например първите листове са линирани така, че да се очертае текстово поле в две еднакво широки колони, в съответствие с формата на публикувания там индекс[150], докато при следващите листове колоните са нееднакво широки, така че винаги вътрешната колона е по-тясната (Pratesi 1982).

Ръкописът има богата украса. Самият текст на Хрониката е обграден от червена ограничителна линия. В червено са изпълнени и много отделни букви, най-вече инициалите, които в много случаи са допълнително

---

[145] Абруцо или Абруци (ант. Aprutium) е област в централната част на Италия, която обхваща провинциите Аквила, Киети, Пескара и Терамо.

[146] През XVII в. ръкописът е носил сигнатура 47 19.

[147] Вероятно от първата половина на XIX в. Вж. Pratesi 1982: 5 – Prefazione.

[148] Размерите не са отбелязани у Пратези, но той посочва, че фототипното издание възпроизвежда оригинала в съотношение 1:1 и приведените тук са измерени по него.

[149] Т.е. еднаквата естетика на две съседни страници, постигана чрез разполагането една срещу друга на еднакви повърхности на пергамента – само от „месната“ или само от „космата“ страна на кожата.

[150] Типът линиране, представен в схема от Пратези, тук е най-близък до типа, обозначен у Льоруа като A2, но с четворна средна, вместо с двойна средна ограничителна линия. Вж. Legoy 1976.

обагрени с жълто или зелено и имат маниерно удължени хасти до долния край на съответната страница и орнаменти в зелено, синьо, жълто. Около четиридесет са илюстрациите, рисувани с кафяво или червено мастило, изобразяващи императори, папи, крале, абати и монаси, свързани с историята на манастира. На лист 272v е изобразен съставителят на ръкописа, поднасящ своя труд на св. Климент Римски. Украсата е дело на различни илюстратори, работили в тясна връзка един с друг.

За разлика от илюстрациите, текстът е написан с един почерк – този на магистър Рустик, както е посочено на лист 271r. Писмото е късен каролингски минускул – от последната четвърт на XII в. Това е преходен тип писмо, в който вече личат белезите на готиката. Почеркът е изключително упражнен, калиграфски плавен и равномерен.

Датировката на кодекса се опира на датата на смъртта на абат Леонат, от когото е покровителствано неговото създаване. Абатът умира на Велики четвъртък (25 март) 1182 г. и тази дата е terminus ante quem за възникването на ръкописа (Pratesi 1982: 10). Не е известно точно докога той е останал в манастира, но през 1490 г. вече се е намирал в библиотеката на арагонския крал в Неапол[151], придобит вследствие на смъртното наказание и конфискацията на имуществото на секретаря на краля на Неапол Фердинанд (Феранте) I през 1487 г. Както беше вече казано, оттук е пренесен от Шарл VIII във Франция, в библиотеката на двореца Блоа[152]. Оттам ръкописът постъпва в латинския фонд на Националната библиотека в Париж и става предмет на научни изследвания още през XVII в. Именно тук той е получил заглавието, записано със същия почерк, с който е направена номерацията на листовете: Instrumentum[153] seu chartularium monasterii Casauriensis sive de Casa Aurea in regno Neapolitano, scriptum circa annum 1200 per fr. Iohannem Berardi eiusdem monasterii praepositum (Инвентар, или документи на Казаурийския манастир, т.е. на Каза ауреа в Неаполитанското кралство, написан около 1200 [г.] от брат Йоан [син на] Берард, предстоятел на същия манастир).

Йоан Берард е казаурийски монах, за когото не се знае да е заемал особени длъжности в манастира, но очевидно е бил доверено лице на абат Леонат. Именно той е изпратен в Рим при папа Александър III, за

---

[151] Тогава носи сигнатура AXV.

[152] Според инвентари от XVI в. там той е носил сигнатурите 1042 и 673.

[153] Понятието instrumentum е събирателно в дипломатиката и означава всички онния документи, които доказват права на собственост или други привилегии на определено селище, манастир, феод и т.н. Срв. и значението на латинската дума instrumentum – 1) уред, инвентар, оръжие, снаряжение; 2) средства, възможност.

да получи потвърждение за папското покровителство и за привилегиите на манастира. Вероятно от Леонат той е бил натоварен със съставянето на Казаурийската хроника. Всъщност събирането на документите на манастира, изглежда, е било първоначалната задача на брат Йоан. Както личи и от краткия му пролог, братството е притежавало множество владетелски грамоти и немалък брой частни документи, много от които вече са били загубени или унищожени. Със съставянето на кодекса той е постигнал целта си да събере и подреди документите на манастира, т.нар. Инструментариум, и да обяви публично, дори и пред следващите поколения, неговите суверенни права[154]. От друга страна, било е нужно да се подчертаят светостта на Казаурийската обител и изключителната благодат, с която манастирът е сподобен – мощите на св. Климент Римски. За да изпълни двете си основни задачи, Йоан Берард използва за своя труд една оригинална форма – създава книга от две части, успоредни помежду си както по съдържание, така и по графично разположение: „Liber instrumentorum“ и „Liber chronicorum“. Едната от тях, възпроизвеждаща документите на манастира и представляваща главен обект за автора, заема основно място в ръкописа и съответно заема централното текстово поле на всяка страница. Другата (наративната) част е разположена върху вътрешното текстово поле и то така, че съдържанието ѝ да кореспондира в общи линии с това на съответния документ от инструментариума. По този начин Йоан Берард е постигнал прегледна картина на историята на своя манастир от основаването му през 866 г. до края на XII в., точно отговаряща на задачите, които е трябвало да бъдат изпълнени.

Както е естествено, представеният тук като кирило-методиевски извор текст е част от „Liber chronicorum“, която в своята първа глава[155] пресъздава разказа за основаването на манастира и пренасянето на мощите на св. Климент Римски в него. В изложението се преплитат панегирични елементи спрямо основателя на манастира Лудвиг II[156] и агиографски мотиви от другия разказ за даряването на мощите и пренасянето им в Пескара, споменатото вече „Translatio Pescariam“. В общи линии се

---

[154] Не е много вероятно монахът да е използвал за своята книга само оригиналните документи. По-скоро той се е опирал на някаква предишна компилация, най-вероятно регистър, обхващащ материали до средата на XI в. А. Пратези смята, че това е регистър, съставен под непосредствената опасност от арабското нашествие около средата на XI в., вж. Pratesi 1982: 14.

[155] Liber chronicorum съдържа общо 4 глави.

[156] Лудвиг II, син на германския император Лотар I, е коронован за крал на Италия през 844 г., император става през 855 г., коронован е от папа Адриан II през 872 г.

разказва за това, как Лудвиг II основава манастир на острова в устието на река Пескара в Долните Абруци, посветен на Света Троица. По-късно, стремейки се да прослави своя манастир, императорът се допитва до учените люде на своето време как да стори това и получава съвет да поиска от папата мощите на св. Климент, донесени „от един философ“ (per quendam philosophum). Папа Адриан, който, както знаем, посреща Солунските братя, носещи в Рим Климентовите мощи, скланя да ги даде на императора само със съгласието на клира и народа на своя град. Те са пренесени тържествено в манастира през 872 г. – в годината на коронясването на Лудвиг за германски император. Положени са в централния олтар и оттогава манастирът носи името на св. Климент. Именно този епизод възпроизвежда нашият стихотворен текст, който е разположен след края на прозаическото изложение и е въведен с думите: „Finit prosayce; incipit metrice“ (Завършва прозата, започва мерената реч). Докато обаче в наративната част на Хрониката само се споменава за философа „на име Константин“ (nomine Constantinus), то тук срещаме истински поетически портрет на Кирил Философ, обединяващ *различни кирило-методиевски мотиви*: откриването на мраморната урна с Климентовите мощи, описанието на Кириловата ученост и благочестие, апостолската му дейност. Тъй като проучването на парижкия ръкопис недвусмислено показва, че стихотворението е неделима съставна част от оригинала на Казаурийската хроника и следователно също като нея е написано преди 1182 г., то може да бъде смятано за едно от най-ранните латински съчинения – извори за делото на Константин-Кирил Философ. Освен това то е и най-ранният открит досега латински поетически текст, посветен на славянските апостоли, и несъмнено трябва да бъде включено в корпуса на кирило-методиевските извори.

Тук се публикува малка част от текста по Cod. Par. lat. 5411[157], само стиховете пряко посветени на Константин Философ, като се спазва правописът на оригинала, а там където са направени корекции, те са означени под линия. Запазено е изписването на дифтонга „ае“ с просто „е“ или с „ę“. Запазена е в общи линии последователната пунктуация на ръкописа, където с долна точка (comma) се показва малка пауза, със средна (colon) или горна точка (periodus) – голяма пауза, а с точка и запетая – краят на абзаца. Тук тези знаци се възпроизвеждат съответно със запетая или точка. Успоредните наклонени черти посочват края на редовете. Отделянето

[157] Целият енкомион е издаден от С. Бърлиева (Barlieva 2007)

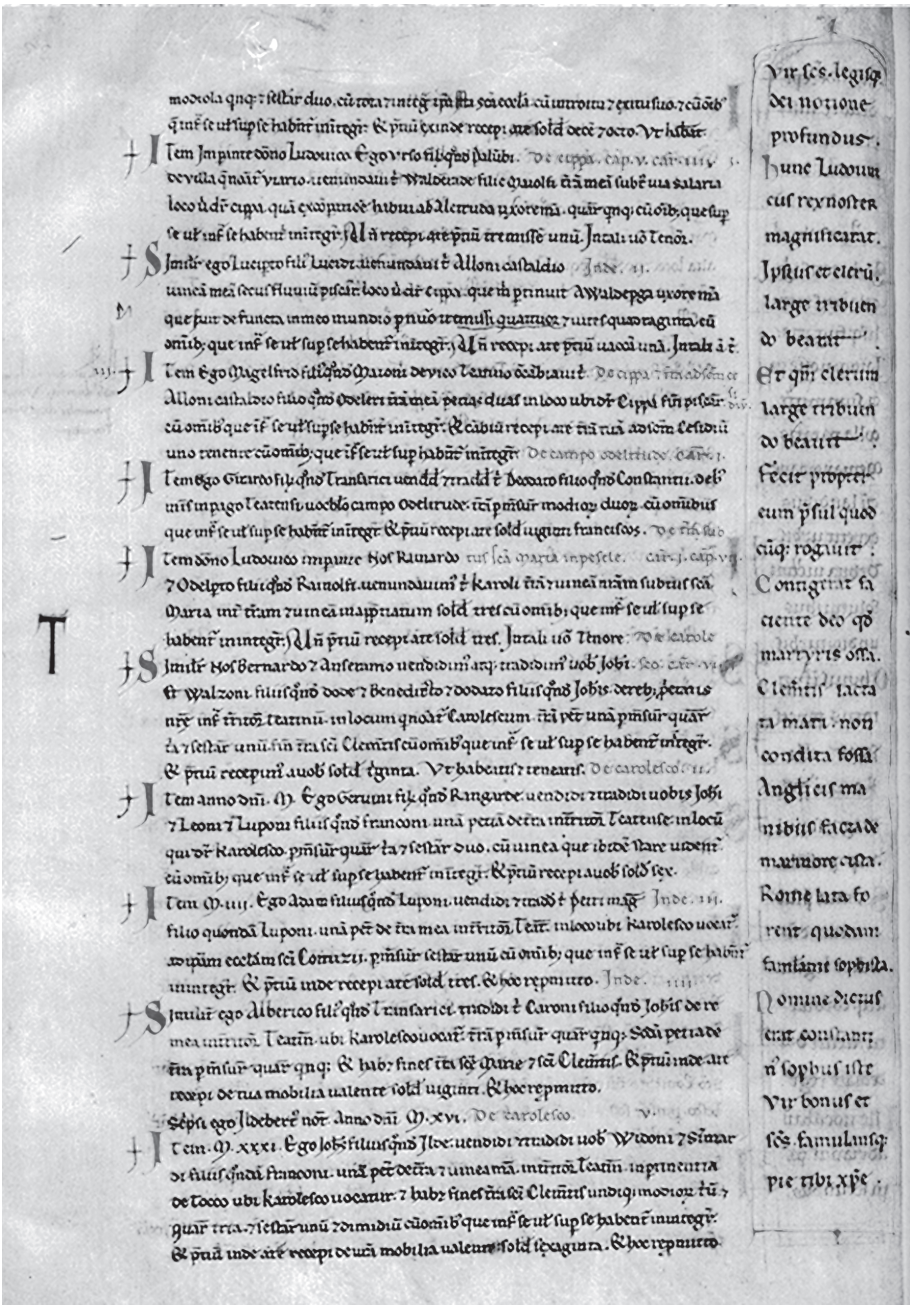

Cod. Par. Lat. 5411, XII в., във вътрешните полета е поместен елогиумът за Константин-Кирил Философ

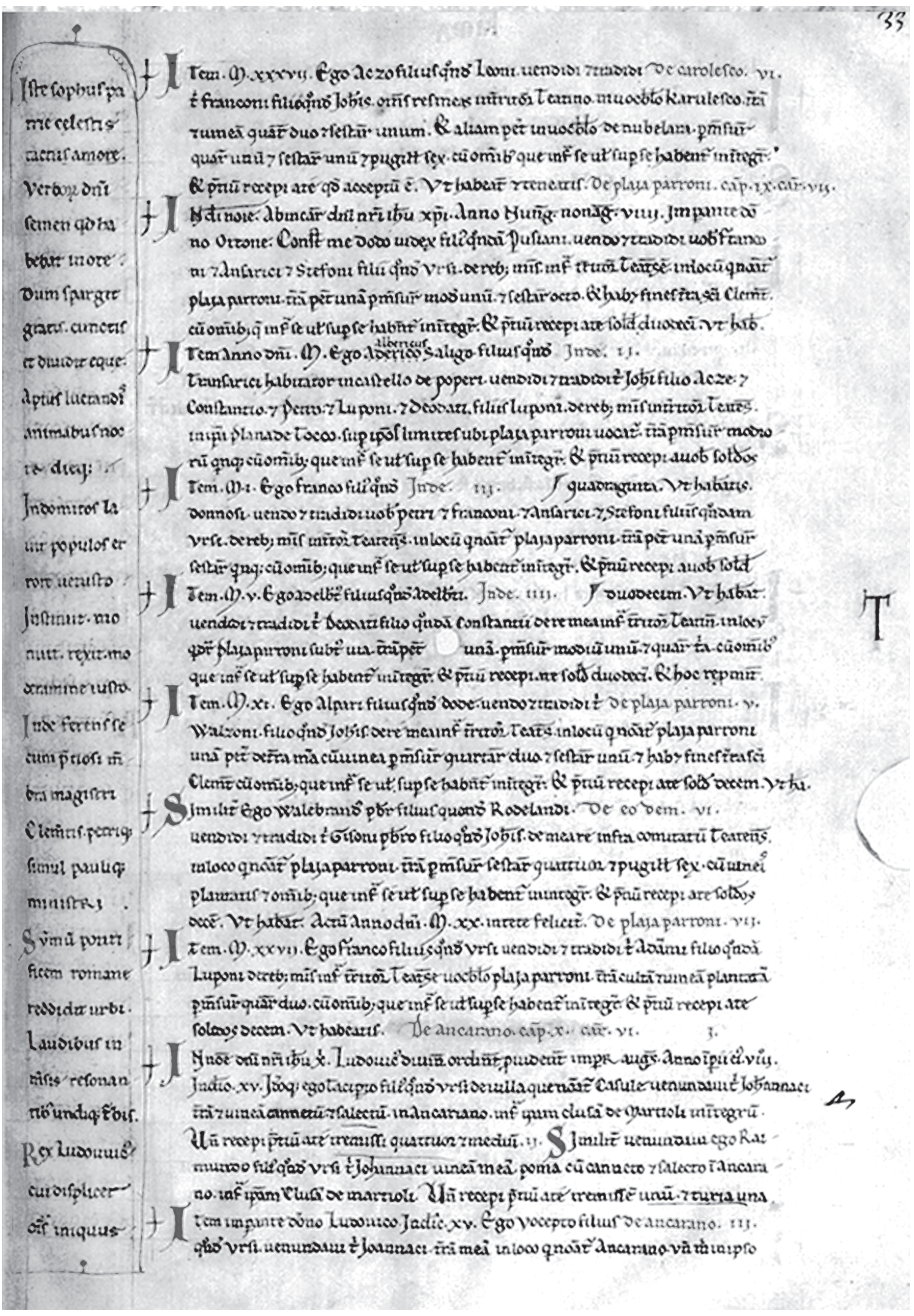

на стиховете следва ръкописа, където то е осъществено чрез главна буква на началната дума във всеки стих.

[f. 29v, b]: FINIT // PROSA//YCE; // 1NC1//PIT // ME//TRI//CE
[f. 30r, a]: De Ludovico // francorum rege // loquamur.
…….
Ille vocabatur // Adrianus pa//pa secundus,//
[f. 32v, b] Vir sanctus, legisque// Dei notione // profundus.//
Hunc Ludovi//cus rex noster // magnificarat,//
Ipsius et clerum // large tribuen//do bearat.//
Et quantum clerum large tribuendo beavit,//
Fecit propter // eum presul quod// cumque rogavit.//
Contingerat fa//ciente Deo, quod // Martyris ossa,//
Clementis iacta//ta mari, non // condita fossa,//
Angelicis ma//nibus facta de // marmore cista,//
Romae lata fo//rent, quodam //famulante Sophista.//
Nomine dictus // erat Constanti//nus Sophus iste,//
Vir bonus et sanctus, famulansque // pie tibi Christe.//
[f. 33r, a] Iste Sophus pa//triae coelestis // tactus amore,//
Verborum Domini // semen, quod ha//bebat in ore,//
Dum spargit // gratiis cunctis // et dividit eque,//
Aptus lucrandis // animabus noc//te dieque,//
Indomitos la//vit populos er//rore vetusto[158],//
Instituit, monuit, rexit, moderamini iusto.//
Inde ferens se//cum pretiosi mem//bra magistri//
Clementis, Petrique simul Paulique ministri,//
Summum Ponti//ficem Romane reddit urbi.//
Laudibus in//mensis[159], resonan//tibus undique turbis.//
…….
AMEN. EXPLICIT Hystoria de fundatione Monasterii Piscariensis[160], et Translatione Corporis beati CLEMENTIS.

Очевидно е, че както в Италианската легенда, така и тук, вече във формата на енкомион, акцентът се поставя преди всичко върху възхвалата на римския светец. Дори кралят, за когото формално се отнася твор-

[158] У Муратори стихът е: Indomitos lavit populos, et rore vetusto.
[159] У Муратори: immistis.
[160] В ръкописа: Pisscariensis.

бата според първия ѝ стих („За Лудвиг, краля на франките“), остава на втори план. Поемата започва с кратка прослава на предците на Лудвиг[161], описание на прекрасния остров на река Пескара, вдъхновил Лудвиг да основе там манастир, и събирането на първите монаси (стихове 1–37). Победоносният поход в Южна Италия (стихове 38–53) и възторженото му посрещане в Рим от клира и народа предшестват коронясването на Лудвиг за император от папа Адриан[162] (стихове 54–59), което е изведено като непосредствен повод владетелят да получи в дар за новия манастир мощите на св. Климент Римски, за които е помолил папата. Тук започва и същинският кирило-методиевски откъс (стихове 64–79):

„ ДОТУК Е ПРОЗАТА, СЛЕДВАТ СТИХОВЕТЕ
За Лудовик, на франките за краля, ний тука ще говорим
…….
Наричаше се той Втори Адриан, папа
[f. 32v, b] Мъж свят, закон и Божиите въпроси знаещ издълбоко.
Та него кралят наш, Лудовик, ценеше най-високо.
Самия него с клира заедно прещедро одари
И както много радост на клирите дари,
За него папата направи туй, за що помолен беше!
Бог стори тъй, че мощите свети на мъченика Климент,
в морето хвърлени без гроб,
донесени били във Рим от философ един прочут
в ковчег от ангелски ръце направен.
Константин се този философ наричал –
мъж свят и праведен, благочестив слуга на тебе, Боже!
Та този философ, докоснат от небесната любов,
докато с благодат изпълнен, разпръсквал
от своята уста на Божието слово семената
и ден, и нощ по равно го въздавал на душите огласени,
пречиствал варварски народи и чрез древното кръщение
съветвал, учил и с кормило справедливо управлявал.
Подир това във Рим на папата отнесъл мощите свети
на Климента, учителя, следовника на Петър и на Павел,
а там хвалебствия безкрайни отеквали сред многолюдните тълпи.“

[161] Лудвиг е син на епонима на династията на Каролингите Карл Велики (758–814) и внук на нейния основател Пипин Къси (752–768).

[162] Папа Адриан II (14.12.869 – 14.12.872).

След цитираните в превод стихове започва описание на поставените в скъпоценна урна мощи и на тяхното полагане в манастирската църква, която те ще украсяват векове напред (стихове 80–200). Заключителната фраза гласи: „Амин. Завършва Историята за основаването на Пескарийския манастир и пренасянето на мощите на блажения Климен“.

Пасажът, който визира известната и от други кирило-методиевски извори история за пренасянето на св. Климентовите мощи, е оригинален стихотворен портрет на св. Кирил Философ, наричан тук софист. Епитетът Sophista не се среща в нито един от останалите кирило-методиевски текстове, а и изобщо в латинското Средновековие има съвсем ограничена употреба[163] и тук се явява като ново определение на светеца, точно съответстващо на същността на неговата апостолска дейност. Краткото ѝ, но много съдържателно описание без съмнение показва, че авторът на стихотворението е бил добре запознат с нея – най-вероятно от Италианската легенда. Подробното изследване и на други възможни източници би могло да подпомогне проследяването на текстовата традиция на най-старите и значителни кирило-методиевски извори. Без да се омаловажава значението на резултатите от подобно проучване, още сега би могло да се подчертае, че вече разполагаме с уникален по своята форма и впечатляващ със старинността си кирило-методиевски текст.

3.2. Мотивът за пренасянето на Климентовите мощи в славянските източници

На фона на силното преплитане на култовете на св. Климент Римски и на славянските апостоли (по-скоро на Константин-Кирил Философ) съвсем естествено се налага идеята да се проследи взаимодействието на двата култа и по отношение на славянските паметници. Много сериозни проучвания в тази насока прави още в началото на века украинският учен Иван Франко (Франко 1902–1908; Милтенова 1903), също руският филолог и фолклорист П.А. Лавров (Лавров 1911). По-късно и други изследователи се занимават с този въпрос, но главно по отношение на въпроса за изворите на „Италианската легенда“. През 1958 г. Б. Ангелов, изследвайки канона за св. Климент Римски, настоятелно подчертава необходимостта от изследване и обнародване на различните четива за този светец, които се срещат често в старобългарската литература, защото биха могли

[163] Среща се в раннохристиянската епоха, например у Тертулиан, в значение на ‘мъдрец’ и ‘маг’ и в едиктите на Диоклециан като ‘учител по риторика’.

да бъдат поставени в известна връзка с делото на Кирил и Методий (Ангелов 1958: 7–18), и сам публикува няколко такива паметника[164].

Похвалното слово за Климент Римски според мен е първата творба, която трябва да се погледне от ъгъла на връзката св. Климент Римски – св. Кирил. То се смята за творба на Климент Охридски, която той създава в памет на светеца, чието име носи. В него няма нито една, дори и най-бегла алюзия за откриването на мощите му от Константин-Кирил. Там само се казва: „наистина мощите на всички светии, почиващи в ръкотворни храмове, привличат към себе си всички чрез пресветлите си чудеса“. В тази похвала има някои пасажи, които са тълкувани като сведения за „обретението“ на Климентовите мощи от Константин-Кирил. Така например в последното издаване на текста в новобългарски превод (Иванова, Николова 1995: 135) от 1995 г. Климентина Иванова коментира като споменаване обстоятелствата около откриването на мощите на св. Климент Римски от хората, водени от св. Кирил, следния текст: *„Също и сега* – казва Климент Охридски след една аналогия с разделянето на морската шир пред израилтяните, водени от Моисей (Пс. 88:8–10) – *Господ и творецът, украсявайки с чудеса своя мъченик и проявявайки своята неизразима с думи слава, власт и сила, раздели морето на дължина три мили и показа път по сухо на своите нови люде, които, разпалвани от желание, влизайки с похвална песен, намериха пречестното тяло на мъченика в приготвения за него от Бога дом, положено в мраморен ковчег“.*

Смятам, че пасажът едва ли би могъл да се разтълкува като кирилометодиевски мотив, ако вземем предвид изворите, които хронологически предшестват времето на Климент Охридски. Най-старата творба, в която са по-местени чудесата на св. Климент Римски, е разказът за неговото мъченичество Passio S. Clementis, засвидетелствано от архидякон Теодосий в неговия итинерарий за Палестина (Theodosius 1898: 135–150) от около 530 г. След епизода с хвърлянето на св. Климент в морето това Passio разказва следното: *Orante ergo populo, retrocessit mare in suum sinum ad tria fere milia. Per siccum autem ingressi populi, invenerunt in figura templi marmorei paratum a Deo habitaculum et ilic situm corpus sancti Clementis et ancoram, cum qua fuit proiectus, prope ipsum iacentem*[165] *(И така, докато народът се молеше, морето се отдръпна в своя залив почти на три*

[164] Срв. библиографията в статията на Мечев 1996: 346. Към нея може да се добави Scholz 1978–1979.

[165] Цитирам по Liber in Gloria martirum, публикувана в Gregorii Florentini 1885: 510 (бележка под линия 2).

мили. Хората, влезли навътре по суша, откриха дом, съграден от Бога като мраморен храм и в него тялото на св. Климент и до иего котвата, с която бил хвърлен).

Знаменитият Григорий, епископ на Тур, използва този разказ в своята творба, наречена „Книга за славата на мъчениците“ (Liber in Gloria martirum, вж. Gregorii Florentini 1885: 484–563). Григорий Турски съставя Liber in Gloria martirum в последните години от своя живот, някъде около 590 г. В 35-а глава, посветена св. Климент Римски, се казва: *Clemens martyr, ut in passione legitur, ancora collo eius suspensa, in mari praecipitatus est. Nunc autem in die solemnitatis eius recedit mare per trea milia; sicutmque gradientibus iter praebens, usque ad sepulchrum martyris pervenitur (Мъченикът Климент, както четем в [разказа за] неговото страдание, с хвърлен в морето с котва, привързана за врата му. Сега обаче, в деня на неговия празник, морето се отдръпва на три мили и позволява на идващите да стигнат по суша чак до гроба на мъченика).*

Мъченичеството на св. Климент Римски е засвидетелствано и в още един паметник, времето на чието създаване предшества епохата на Климент Охридски. Това е прочутият Мартирологий на Беда Достопочтени от първата половина на VIII в., който става основа на сетнешните така наречени „исторически мартирологии“[166]. За дата 23 декември е отбелязано следното: *Clementis episcopi, qui iubente Traiano missus est in exilium trans Pontum maris. Ubi multis ad fidem vocatis per miracula et doctrinam eius praecipitatus est in mare, aligata ad eius collum anchora. Sed recessit mare orantibus discipulis eius per tria milia, et invenerunt corpus eius in acra saxea in templo marmoreo in marmoreo templo, et ancoram iuxta (На епископ Климент, изпратен на заточение отвъд Поптийско море по заповед на Траян. Там, след като мнозина били обърнати във вярата чрез чудеса и чрез неговото учение, той е хвърлен в морето с котва на шията. Но морето се отдръпна на три мили пред молитвите на учениците му и те намериха неговото тяло заедно с котвата в каменен саркофаг в мраморен храм).*

Мисля, че тези примери не дават основание за цитираното тълкуване на пасажа от Похвалното слово за Климент Римски и доказват, че той принадлежи на един по-ранен пласт на традицията, възхождащ към Западната църква. Те са основание да се твърди, че Климент Охридски из-

[166] J.-P. Migne отпечатва мартирология на Беда (PL 94: 1110–1111) по двете му първи издания: Bedae opera omnium. Coloniae Agrippinae, a.D. 1616; Acta Sanctorum. Martii T. II. Antverpiae,1668.

общо не споменава нещо за св. Кирил във връзка с мощите на Климент Римски.

Ако си поставим задачата да проверим в славянските кирило-методиевски извори как функционира мотивът за мощите на св. Климент Римски и свързването му с имената на Кирил и Методий, ще получим една интересна картина:

1. Името на Константин-Кирил липсва в т.нар. „Слово за пренасяне на мощите“, цитирано като Обретение в Пространното житие на Константин-Кирил Философ, гл. VIII[167]. Това не е необичайно, като се има предвид, че творбата с голяма доза сигурност може да бъде смятана за творба на самия Константин. Смирената скромност на средновековните книжовници рядко им позволява сами да споменават себе си, въпреки че в текста срещаме слова, отнасящи се до разказвача.

2. Не толкова естествена обаче е липсата на този мотив в Похвалата за св. Кирил Философ, при която авторството на Климент Охридски се счита за доказано. Изглежда странно, че най-близкият последовател на Кирил, възхваляващ апостолския подвиг на своя учител, не споменава нищо за мощите на Климент Римски, въпреки че в текста има няколко пасажа, където това сведение би прилягало съвсем добре – например: „Блажен е градът, който е приел третия изпълнител на божия промисъл“ (Климент Охридски 1970: 301–305).

3. Интересно е и развитието на мотива с мощите в Пространните жития на славянските апостоли. В житието на Константин-Кирил сравнително кратко се разказва за желанието му да намери мощите на св. Климент, как се качва на кораб заедно с епископа, клира и благочестивите граждани и щом стигат на мястото, веднага намират мощите и ги занасят в града. След този текст следва препратка: „както пише в неговото обретение“ (VIII гл.). Климентовите мощи се споменават по-късно, като с тях се обяснява тържественото посрещане на Константин-Кирил в Рим и множеството чудеса, съпътствали влизането в града (гл. XII). Накрая с името на Климент Римски е аргументирано искането на св. Методий светият му брат да бъде погребан в църквата на този светец – „нека да почива в църквата на св. Климент, с чиито мощи е дошъл тук“ (Климент Охридски 1973: 141).

---

[167] Издадено у Vašica 1948; също и в: Die Korsuner Legende von der Überlieferung der Reliquien des heiligen Clemens (= Slavische Propiläen. Bd. 8). München, 1965.

Що се отнася до Методиевото пространно житие, то просто игнорира епизода с намирането на Климентовите мощи и ги споменава само в цитат от писмото на папа Адриан до Ростислав, Светополк и Коцел.

4. В похвалното слово за Кирил и Методий мотивът за Климентовите мощи също не присъства. Топосът, около който в латинските източници най-често се развива този мотив – погребването на св. Кирил в Климентовия храм в Рим, тук остава съвсем оголен: „Погребаха го в църквата на св. Климент, където започнаха да се извършват много изцерения от неговия свят гроб“ (Климент Охридски 1970: 443–510).

Мотивът изобщо липсва в останалите старобългарски текстове, интерпретирани като извори за св. Кирил и Методий. От този съвсем бегъл преглед се вижда, че той присъства само в най-ранните от изброените паметници – в Херсонската легенда и в Пространното житие на Константин-Кирил и само като цитат от папското писмо се споменава в Методиевото пространно житие. В останалите старобългарски извори този мотив напълно липсва. Силно впечатление прави фактът на неговото отсъствие и в Похвалното слово за Климент Римски. Дори apriori би трябвало да се очаква, че ученикът и най-близък сподвижник на първоучителите би пожелал и би съумял да спомене за това, че Климентовите мощи са пренесни в Рим от самите тях. Защо това не е направено, можем само да предполагаме. Не е чудно, ако във времето, когато е написана похвалата, а и Методиевото житие, този факт да е премълчаван от несъвсем ясни за нас политически мотиви (Франко 66 1905: 264). Не е невъзможно това да е въпрос на дипломатическа тактика по отношение на Константинополската патриаршия, от която, както знаем, България иска да се отдели и у която не е трябвало да се събуждат подозрения за някакъв уклон към Рим – а именно св. Климент е символ на апостолическия престол и на неговите стремления за единство на Христовата църква под първенство на Римския епископат, отразени в посланието му до коринтяните[168].
Проучването на тези особености, очертани във функционирането на мотива за мощите на св. Климент в европейската агиография, без съмнение изяснява в по-голяма пълнота славянската и латинската кирило-методиевска традиция. То е и неотменима част от изследването на почитта към св. Климент Римски като двустранен култ, точка на пресичане на различни социални функции на светостта.

[168] За тълкуването на Климентовото Послание до коринтяните от Източната църква вж. Цоневски 1946–1947.

IV. МОТИВЪТ ЗА ЕЗИКА И БОГОСЛУЖЕНИЕТО

4.1.Сакралният език на християнството

Ако в най-древните общества сакралният език е божественият – така, както той се проявява в пророчества и оракули, то негова опозиция е религиозният език на човечеството с огромното му разнообразие от пеене, молитва, изповед, възвестяване. Езикът е най-важната основа на всички култови действия, а неговата роля е в изграждането на мита – най-ранната форма на съзнателна класификация на света, първата от символите, които създават разбирането за човешката дейност, а именно: език, мит, религия, изкуство, наука, история (Cassirer 1925; Cassirer 2007: 175). Тенденцията да се отдели сакралното от профанното се разпространява върху езика и довежда до формирането на сакралния език (Schulz 1986; Mohrmann 1968) – неизменен в течение на столетия, с тенденции към превръщане в неразбираем дори тогава, когато първоначално е бил жив разговорен език. Тази неразбираемост, един вид непостижимост, особено в случаите, когато като сакрален се използва чужд език, се интерпретира дори от съвременната католическа доктрина преди II Ватикански събор като позитивен елемент: в смисъл, че вярващият чувства това сакрално „затъмнение“ и неизменната стабилност като уместни за божествената безконечност и номиниращия характер на религията и култа (Mohrmann 1986). Като антипод на тази настойчиво предписвана ограниченост се явява живата религиозност, чието обновление обикновено е свързано със създаването на нови езици или превръщането на народностен език в сакрален.

Християнството демонстрира всички тези процеси в пълнота, включително и развитието (многократно) на народностен език в сакрален. Езикът на най-ранния евхаристичен празник е арамейски – говоримият език на Исус и неговите ученици. На него е написано и първото Евангелие, както недвусмислено свидетелства Евсевий Кесарийски: „Матей най-напред проповядвал на евреите и като се отправил към други народи, написал на роден език евангелието си и им го предал. Лишавайки ги от присъствието си, той всъщност го запълнил със своето писание“[169].

---

[169] ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ, III, 24: Ματθαῖός τε γὰρ πρότερον Ἑβραίοις κηρύξας, ὡς ἤμελλεν καὶ ἐφ᾽ ἑτέρους ἰέναι, πατρίῳ γλώττῃ γραφῇ παραδοὺς τὸ κατ᾽ αὐτὸν εὐαγγέλιον, τὸ λεῖπον τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ τούτοις ἀφ᾽ ὧν ἐστέλλετο, διὰ τῆς

Встъпвайки в елинистичния свят, християнството приема и неговото гръцко койне с цялото му многообразие. В Рим християните го използват като литургичен почти до средата на III в., както било и в древната църква в Лион. На свой ред латинският остава задълго доминантен в Испания и Африка. Литургично-езиковият принцип на Изтока, функционирал векове наред, е обобщен недвусмислено от номофилакса Теодор Балсамон († 1199), патриарх на Гръцката църква в Антиохия. В своите *Отговори* на запитванията на Александрийския патриарх Марк той му отговаря, че християни от Сирия или Армения, или от други земи, ако са прави във вярата си, могат да се молят на собствения си език, стига да имат записани на гръцки молитвите – калиграфски и без отклонения (PG 138: 957).

Що се отнася до Запада, гръцкият език започва да губи позиции за сметка на латинския, който постепенно се превръща в разговорен за християнските общини, в език на официалните църковни документи, на християнската литература и накрая – на литургията. Третият век обособява един специфичен, групов език – раннохристиянския латински (Schulz 1986). Езикът на Библията значително е повлиял на особеностите на този раннохристиянски латински. Новостта на библейския свят и дързостта на евангелската доктрина провокират нови езикови, лексикологични, семантични и синтактични форми, между които продължават да функционират безбройните заемки от гръцкия на най-старите християнски общности, като по-големите изразителни възможности на народния език първоначално се поставят над лингвистичния пуризъм. В началото на III в. се появява и литературен език с християнска окраска, а Тертулиан става първият автор, който въвежда християнския идиом в литературата. Облекчението след края на гоненията и срещата на Църквата със света довеждат до близост с обичайния, ежедневния латински. През IV в., тогава когато се формира ритусът, използването на гръцкия език е вече доста ограничено (Mohrmann 1986). По това време, с латинизацията на Римската евхаристична литургия, завършва и постепенната латинизация на богослужението. Доминиращият латински става административен език дори сред германските завоеватели на Рим и литургичен за келтските, галиканските и мозарабските църкви (Schulz 1986: 260).

Всъщност не е известно много за езиците, освен латински и гръцки, които са се говорили в пределите на Римската империя, особено що се

γραφῆς ἀπεπλήρου· (http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Historia_Ecclesiastica,_GR.pdf (23.10.2017)

отнася до западната ѝ част. На запад галските езици са засвидетелствани само в неголям брой надписи, въпреки че очевидно са били широко използвани като инструмент на комуникация между различни общности – например в края на II в. епископ Ириней Лионски признава, че живее сред келтите и е свикнал през повечето време да използва техния варварски диалект (Geary 2013: 65). Изследвайки въпроса за замяната на латинския език с протонационалните езици, известният историк Патрик Гиъри отхвърля спекулациите, че те се налагат поради западналите знания по латински, или пък че тези езици се развиват като израз на национална идентичност. Според него това е стратегическа, а не езикова небходимост, а идеологиите, църковните авторитети и светската власт винаги насилват езика. Така замяната на римската цивилна и военна власт с тази на варварите в първия момент не променя практиката на употребата на латинския език – в крайна сметка новите властници от поколения са част от римската армия и са амбицирани да усвоят ценностите и символите на културата, която изместват (Geary 2013: 57–58).

Все пак това не запазва старата култура. Разпадът след края на VI в. на римската образователна система, която създава езиковата култура в империята, прекратява нейното консервативно нормиращо влияние и освобождава огромни възможности за разнопосочно развитие на езика. Краят на столетието бележи латинския с характеристиките на една лингвистична смесица, в която съжителстват на случаен принцип черти на литературния език и говоримия, архаизми и нови нестандартни форми, подражаващи на стандартните, странен правопис.

Ако меровингската епоха допуска този хаос, то следващият период променя ситуацията из основи. Каролингите и тяхната идея за Франкската империя като наследник на Римската довежда до възраждане на латинската култура и в държавната практика, и в религиозната (Wright 1991). И все пак този каролински латински създава поредната бариера между каролингския елит и обикновените поданици и поставя въпроса за разбирането на християнския обред от страна на конгрегацията. През 794 г. на Франкфуртския събор[170] се приема (гл. LII), че „никой не бива да вярва, че на Господ трябва да се молиш само на трите езика, поне-

[170] Съборът във Franconofurd (дн. Франкфурт на Майн) е инициран от Карл Велики като отговор на II Никейски събор, на който не е поканен нито един от западните църковни отци, а самият Карл, вече най-значимият владетел на Запада, е игнориран от императрица Ирина като незначителен варварски крал. Съборът взима важни решения за религиозния живот във Франкската държава, както и по отношение на иконоборството.

же човек се обръща към Господа на всеки език и бива чут, ако право се моли“[171].

Съборът в Тур[172] отново подчертава необходимостта да се проповядва на разбираем език. Именно в града, където Алкуин, първият съветник на Карл Велики, е бил предстоятел на манастира „Св. Мартин“ и най-вдъхновено е работил за своята езикова реформа, събраните духовници постановяват (гл. 17), че проповедите трябва да се превеждат на романски или германски език, за да може паството да разбира по-лесно какво се говори (*...omelias quisque aperte transferre studeat in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam[173], quo facilius cuncti possint intellegere quae dicuntur*).

4.2. Отфрид от Вайсенбург

Около половин век по-късно се разнася един искрен повик „*франките по франкски да възгласят славата Божия*“ – това са думите на знаменития книжовник Отфрид от Вайсенбург (790–875), който се смята за първия поименно познат поет на немски език (Martin 1886). Той съставя на южнорейнското наречие на старовисоконемски един евангелиар в римувани стихове, наречен Liber evangeliorum, и във встъплението към своя превод обосновава усилията си да пише на език, различен от трите свещени езика, осветени от страданията на Спасителя върху Кръста (Otfrid 2010: 13–14). Именно в него Отфрид възкликва:

Nu est fílu manno inthítit, in sina zungun scribit

ioh ílit er gigáhe, thaz sinaz ió gihóhe

Vuánana sculun frankon, cínon thaz bivuánkon

nisie in frénkis gon biginnen sie gotes lób singen[174].

---

[171] Monumenta Germaniae Historica. Concilia. T. II. Concilia aevi Carolini (742–842). Pars 1. Hannoverae et Lipsiae: Haniani, 1906, p. 171.

[172] Съборът през 813 г. свиква в Тур епископи, абати и висши духовници от Франкската империя и взима решения за техните задължения по отношение на религиозната практика, църковната субординация и спрямо паството.

[173] За термините rustica Romana lingua и Thiotisca lingua срв. Goebl 2004: 688.

[174] Hellgardt, Kleiber 2008: f. 9v; вж. също така http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpl52/0054/scroll?sid=470f72ba0d3df5611d5a4c47e71b9180 (15. 11.2017).

Днес не един мъж се опитва, пише на свой език

и бърза да въздигне народа си.

Защо само франките странят от това

и не започват по франкски да възгласят славата Божия
(Балан 1934: 249)

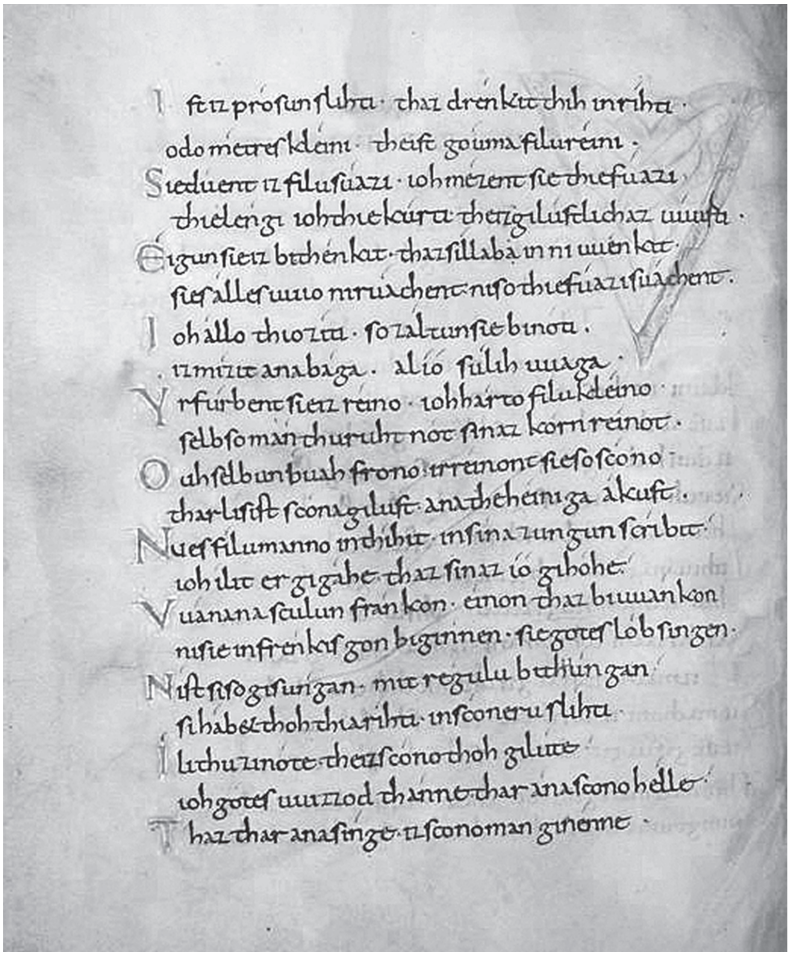

Liber Evangeliorum на Отфрид. Cod. Pal.Lat.52, f. 9v. UB Heidelberg, ок. 870. Източник: Heidelberger historische Bestände – digital, http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpl52/0054

Според някои изследователи цитираният стих е алюзия за Кирило-Методиевата мисия във Велика Моравия и въвеждането на славянското богослужение (Балан 1934: 249). Дори да приемем това предположение за основателно, въпреки липсата на други аргументи освен хронологическото съвпадение, думите на Отфрид ще останат комай единствената похвала за използването в църковната практика на славянски език, вместо обичайните linguae sacrae. Този факт, а също така въвеждането на нова графична система са главните аргументи срещу дейността на св. Кирил, и особено на неговия брат св. Методий, комуто много от западните кирило-методиевски извори приписват създаването на славянските букви. Те са необходимият претекст за атака срещу него от страна на баварския клир, почувствал се изместен от своята мисионерска област.

4.3. Възраженията срещу Методий и славянските букви

4.3.1. Залцбургски меморандум

Още през 871 г. това недоволство е дефинирано в т.нар. *Залцбургски меморандум* (Lošek 1997: 84) – историята на покръстването на Бавария и Каринтия. В гл. 12 на този трактат се описва решението на Лудвиг Немски да предостави за вечни времена на Залцбургския диоцез всички земи, които принадлежали към него в момента, както и онези, които биха били присъединени в бъдеще: *...que tunc ad ipsum episcopum in ipsis locis conquęsitę sunt et quę inantea Deo proprio augeri possunt, ut sine ullius hominis contradictione et iudicaria consignatione inlibate ad ipsa loca supradictorum sanctorum*[175] *perpetualiter perseverare valeant.* Кралят постановил това в присъствието на своите синове, архиепископ Лиуфрам и на представители на франкската аристокрация. Ясно е защо накрая на главата е описано идването на един натрапник, появил се след като архипрезвитер Рифалд дълго изпълнявал длъжността си във владенията на княз Прибина:

[12 гл.]

…[*Archipresbyterus…Rihpaldius] multum tempus ibi demoratus est exercens suum potestative officium, sicuit illi licuit archiepiscopus suus, usque dum quidam Grecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris*

[175] Св. апостол Петър и св. Хродберт (Руперт), патрони на Залцбург.

linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctorales[176] *Latinas philosophice superducens vilescere fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc Latine celebraverunt. Quod ille ferre non valens sedem repetivit Iuvavensem* (Lošek 1997: 130).

[Архипрезвитер Рифалд] се задържа дълго там, изпълнявайки според прерогативите си своето служение, както му било вменено от неговия архиепископ, докато някой си грък на име Методий, чрез новоизмислени славянски букви подмени латинския език и учението на Рим, и с философски аргументи направи безсмислени за целия народ на страната всепризнатите латински букви, както и литургиите, евангелската проповед и църковните служби на онези, които служеха на латински. Онзи [Рифалд], като не можел никак да понася това, се върна обратно в Залбургското [архиепископско] седалище[177].

Публикуваният в ЛИБИ превод на този пасаж (ЛИБИ 2: 134–135) съдържа повече „благосклонност“ към Методий, отколкото според мен може да се намери в оригинала и да се очаква от контекста, напр.: превода на philosophice с „мъдро“ – очевидно е, че тук авторът има предвид философски аргументи, а не точно мъдрост, още повече че в 14 кн. на съчинението Методий е наречен „философ“ (говори се за „учението на философа Методий“ – doctrina Methodii philosophi, и то според някои изследователи е в негативна конотация, с алюзия за антична, нехристиянска философия), т.е. спокойно можем да заложим на смисъла „като философ“; превода на superducens с „превел“ – „превел мъдро от латински език учението на Римската църква и свещените латински книги“ изменя смисъла на следващото обвинение срещу Методий. Тук има и неточност – глаголът superduco, действително причастие от който е формата superducens, означава „довеждам наследник, заменям“.

За изнамерените от Методий букви говори и малката извадка от Conversio, наречена *Excerptum de Karentanis* – кратки бележки след текста в един от виенските преписи на паметника[178] от края на XII в., където се чете:

Post hunc interiecto aliquot tempore supervenit quidam sclaus ab Hystriae et [D]almatiae partibus nomine Methodius, qui adinvenit Sclavicas litteras et Scalvice celebravit divinum officium et vilescere fecit Latinum. Tandem

---

[176] *Auctorabiles* в един от преписите.

[177] Преводът е мой, С.Б.

[178] Ръкопис от Виенската национална библиотека, Cod. Lat. 423, л. 8a, края на XII – началото на XIII в., вж. Lošek 1997: 10–11.

fugatus a Karentanis partibus intravit Moraviam ubique quiescit (Lošek 1997: 136). / *След това измина известно време и пристигна един славянин от земите на Истрия и Далмация на име Методий, който изнамери славянски букви и отслужваше божествената литургия на славянски, и направи латинския безполезен. Накрая той избяга от Каринтийските земи в Моравия и там почина*[179].

И в този малък откъс патосът е същият – в основата на обвинението срещу установената традиция стоят новосъставените букви. Те засягат идеята за авторитета на християнското писмо, Алфата и Омегата на християнството. АΩ, първата и последната буква на гръцката азбука, са символите на Бога като началото и края на всичко, както трикратно внушава Откровението на Йоан: „Аз съм Алфа и Омега, казва Господ Бог“ (1:8); „Аз съм Алфа и Омега, началото и края“ (21:6); „Аз съм Алфа и Омега, първият и последният, началото и края“ (22:13). Обяснението е дадено у Андрей Кесарийски в неговото Тълкование към Откровението: С думите Алфа и Омега се означава Христос – като Бог, вседържател, безначален и безкраен[180].

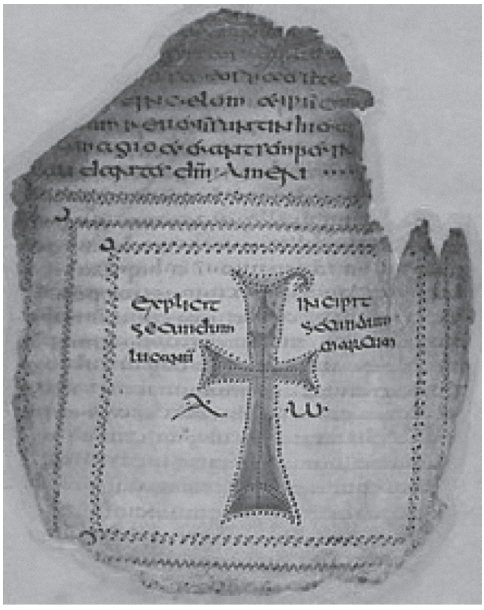

Кръстът, Алфата и Омегата в края на Евангелието от Лука и началото на Евангелието от Марк. Евангелиар от Тринити Колидж, Дъблин (Codex Usserianus Primus Dublin, Trinity College Library, 55), VII в.[181]

[179] Превод мой, С. Б.

[180] http://www.paraklit.ru/sv.otcy/Apokalipsis/Andreij_Kesarijskij_Tolkovanie_na_Apokalipsis.htm #G1

Schmid 1955; Andreas von Caesarea 2014: 237.

[181] https://www.tcd.ie/library/early-irish-mss/launch-of-the-digital-codex-usserianus-primus/

Всичко това обуславя неприкосновеността на азбуките, които изначално са свързани с Христовия кръст: еврейска, гръцка и латинска, чието игнориране внушава подозрения в ерес. Именно с представата за тази неприкосновеност се сблъсква идеята за славянско писмо, плод на схващането, че сложната философия на християнството, неговата догматика и ритуали не могат да бъдат предавани само по вербален път. Те се нуждаят от буквена кодификация, която може да направи християнизацията на славяните не обикновено покръстване, а катехизация – приемане на сложната система от културно-идеологически явления, немислима без писменост (Динеков 1996). Противоречието между това разбиране на двамата византийски мисионери и идеята за неприкосновеността на осветените от Христовите страдания букви от Светия кръст е основната причина за негативното отношение към славянската азбука, засвидетелствано в множество извори от IX до XII в.

4.3.2. Папските писма

След категоричното си застъпничество пред баварските епископи и гневните писма в защита на папската юрисдикция върху Панония, папа Йоан VIII се вглежда по-строго в дейността на архиепископ Методий, за когото се е усъмнил, че се отклонява от Римската традиция – *aliter docet* (*учи по различен начин*)[182], понеже чул, че отслужва литургиите на варварски език, т.е. на славянски. Забранява на панонския архиепископ това и му нарежда да го прави или на латински, или на гръцки, но му позволява да проповядва и да изнася беседи пред народа на славянски (*Audimus etiam, quod missas cantes in Barbara, hoc est Sclavina linqua… prohibimus… in ea linqua sacra missarum sollempnia celebrares… Predicare vero aut sermonem in populo facere tibi licet*)[183].

Подобна забрана естествено поставя в негативна конотация и славянската графия. В писмото на папа Стефан V до Светополк от 885 г. се появяват директни обвинения, вменяващи на вече починалия Методий своеволие, рушащи мира крамоли, несъзидателни суеверия и измяна спрямо доктрината на Римската църква. Папата забранява *sub anathematis vincula* използ-

[182] Писмо на папа Йоан VIII до княз Светополк от края на юни – началото на август 879 г. (Scire vos volumus), вж. Monumenta Germaniae Historica, Epistolarum tomus VII. Carolini aevi V. Berolini: Weidmann, 1928, s. 160.

[183] Писмо на папа Йоан VIII до архиепископ Методий от края на юни – началото на август 879 г. (Predicationis tuae), вж. Monumenta Germaniae Historica, Epistolarum tomus VII..., s. 161.

ването на славянски език в богослужението, „*като се направи изключение само за онова, което се отнася до назиданието на простия и неразбиращ народ, ако евангелският и апостолският разказ се съобщават на същия славянски език от тези, които го знаят*“[184]. Особено интересно в перспективата на нашата тема е следващото изречение: „*Разрешаваме, насърчаваме и съветваме това да става по-често, та всеки народ да хвали Господа и да му се изповядва*“ (ЛИБИ 2: 29). Очевидно за курията проблемът е по-малък, когато не става дума за писано слово, а само за устна проповед.

4.3.3. Сплитските събори, архидякон Тома и епископ Гелерт

Срещу използваните от Методий букви и литургичен език се обявяват поместните събори в Сплитския диоцез (Бърлиева 2003), които се провеждат през X и XI в. Основен извор за тези събори е *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium* на сплитския архидякон Тома (Клаић 1967: 71–125). Според Тома съборите не само потвърждават папските запрещения, но недвусмислено наричат Методий еретик, застигнат от справедлива смърт заради лъжливото си учение: „*…били изнамерени готски букви от някой си еретик Методий, който написал на същия този славянски език много лъжливи неща срещу католическата вяра, заради което казват, че по Божия присъда той бил наказан с неочаквана смърт*“ (ЛИБИ 2: 371). Без съмнение тук виждаме отглас от спомена за славянските апостоли, запазен в Далмация. Възприемането като „готска“ писменост може да се обясни със специфичната употреба на наименованието в съчинението – не само като етническо название, но и като синоним за ерес. Тома нарича „*готи*“ хърватите, които използват в богослужението си собствения си език.

Дванадесетото столетие категорично заклеймява славянската писменост като явление еретическо и нередно. Във философския си трактат *Deliberatio supra Hymnum trium puerorum* (Silagi 1978) чанадският епископ Гелерт споменава за някакви „*suffragantes Methodianistes* – подгласници, последователи на Методий, които служат на езика на местното славянско население (Хоргоши 1987).

Сведенията на архидякон Тома и на епископ Гелерт показват, че през XI в. в регионите на Далмация и Панония няма спомен за това, кой е създал славянската писменост, а там, където все пак има отглас от подобен спомен, то той се свързва с някаква непристойност и ерес. Отзвук на тази ситуация се явява необходимостта от едикта на чешкия крал и германски император Карл Люксембургски, с който се основава в Прага бенедиктинският манастир „На словенех“.

---

[184] Преводът е на Александър Милев в ЛИБИ 2: 293.

4.4. Паметта за Кирил и Методий в кралството на Карл IV

В перспективата на своите политически амбиции за въздигане на Чешкото кралство като сърцевина на християнска Европа, връзка между нейния Изток и Запад (Chadraba 1975), и с благословията на папа Климент VI[185] Карл основава в Прага манастир, където е разрешено да се служи на славянски език (но само в рамките на манастира). Между патроните му са св. Йероним и св. Кирил и Методий – първият като създател на славянското писмо и на славянския превод на Свещеното писание, а св. Кирил и Методий – като кръстители и изповедници на чехите. Някои изследователи смятат така определения патронаж като стратегия на краля за „въздигането“ на славянското писмо до авторитета на латинското чрез името на един от учителите на Църквата – св. Йероним (Dolezel 1975: 131). Това е убедителен аргумент, но ако се приеме, че Житието на св. Вацлав и неговата баба св. Людмила, известно като Кристианова легенда[186], е паметник от X в., то можем да твърдим, че след тази епоха споменът за създадените от св. Кирил букви е изчезнал в чешките земи. Кристиан говори за това, че „*...някой си Квирил (*sic!*), по народност грък, обучен както на гръцко, така и на латинско писмо, след като българите станали християни*[187]*, дошъл в името на Светата Троица и на неделимото Единство при споменатия народ, живеещ в Моравия, за да проповядва вярата на Господа наш Исус Христос. И с Божията милост, след като ги спечелил за Христа, дори изнамерил знаци или нови букви и превел на славянски език Стария и Новия завет, както и много други неща от гръцка или латинска реч. Установил освен това отслужването на литургията и на евангелските служби в църквата да става на народен език, което и до днес се прави от повечето хора в земите на славяните, най-вече при българите*[188]*, и с това много души придобил за Христа Господа*“[189].

---

[185] С була от 9 май 1346 г.

[186] По името на своя автор, монаха Кристиян. Счита се за най-стария чешки домашен исторически извор. Текст достъпен на http://www.clavmon.cz/clavis/FRRB/chronica/Legenda%20Christiani.htm

[187] За този мотив вж. следващата бележка.

[188] Мотивът за българите, покръстени преди чехите или използващи славянско писмо и литургия, се явява в същия контекст и в други съчинения от Чешкото средновековие, но те принадлежат на епохата на Карл IV. Според мен това е едно от основанията за по-късно датиране на Кристияновата легенда. Обяснение за присъствието на този мотив е влиянието на привнесената по инициатива на Карл IV глаголическа традиция от Далмация. В перспективата на подобно виждане са и наскоро публикуваните от В. Гюзелев документи, отнасящи се до българската емиграция в Дубровник във втората половина на XIV в. и книжовната дейност на нейни представители там, вж. Гюзелев 2014.

[189] Превод мой, С.Б.

(*...Quirillus quidam, nacione Grecus, tam Latinis quam ipsis Grecorum apicibus instructus, postquam Bulgri crediderant, aggressus est in nomine sancte Trinitatis et individue Unitatis eciam supradicte genti, Moravie degenti, fidem domini nostri Iesu Christi predicare. Et cooperante divina gracia, postquam illos Christo lucratus erat, eciam apices vel caracteres novas comperit et vetus novumque testamentum pluraque alia de Greco seu Latino sermone Sclavonicam in linguam transtulit. Missas preterea ceterasque canonicas horas in ecclesia publica voce resonare statuit, quod et usque hodie in partibus Sclavorum a pluribus agitur, maxime in Bulgariis, multeque ex hoc anime Christo domino acquiruntur.*)

Това е мотивът, който се повтаря и в четивото Diffundente sole (XIV в.)[190], посветено на покръстването на моравци и чехи, и в съвсем съкратен вид – в Житието на св. Вацлав, написано от самия Карл IV (Nagy, Seibt 2001). В Чешката хроника на Козма Пражки, по-точно в едно спорно нейно допълнение, посветено на основаването на Сазавския манастир (Bretholz 1923: 242), се говори за св. Прокопий, основател на манастира, който „*разбирал отлично славянските букви, създадени някога от пресветия Квирил, както и църковните правила*“. По-нататък славянските букви не се споменават – дори и в декрета за въвеждането на празника на св. Кирил и Методий в Оломоуцкия диоцез от 1349 г.[191]

4.5. Славянските букви и богослужението на народен език в представите на ренесансовите хуманисти

Епохата на ренесансовия хуманизъм възражда интереса към писмеността и графичната практика изобщо и отглас от това намираме в късните сведения за славянските букви у един от знаменитите немски хуманисти Йоан Турмайр Авентин (1477 – 1534). Още в индекса на неговите „*Баварски анали*“ се чете *„Methodius litteras Venedas invenit”* (Aventinus 1554: 52) (*Методий създаде буквите на словените*), а в четвъртата книга на съчинението му (Aventinus 1554: 434) е синтезирана представата за византийската мисия при западните славяни – както я познава епохата на западния XVI в. Ето оригиналния текст по изданието от 1554 г. и неговия превод:

---

[190] Legenda Diffundente sole. De sancto Quirillo et conversion Moraviae et Bohemiae. – In: Magnae Moraviae Fontes Historici. T. 2 (= Opera Universitatis Purkyniannae Brunnensis, Facultas philosophica, 118). Brno, 1967, 276–283.

[191] De festivatione Cyrili et Metudii. – In: Magnae Moraviae Fontes Historici. T. 2 (= Opera Universitatis Purkyniannae Brunnensis, Facultas philosophica, 118). Brno, 1967, 132–136.

...Eadem tempestate Methodius Philosophus, Venedas invenit literas, vertitque divina oracula in vernaculum Sclavorum sermonem; persuasitque popularibus, dalmatiam incolentibus, ut explosa lingua Latina, exhibilato ritu Romano, suum consecrarent eloquium. Posthaec in regnum Boiariae perrexit, in Liburnia, Norico, Pannoniis, Venedis habitantibus idem persuasurus, Richoualda sacrificulus Pontifex, Adeluinus Archimystes Salisburgensis: item Iuvavenses sacerdotes, qui hactenus in superioribus regionibus ex decreto Caroli Magni, per quinque et octoginta annos, rebus diuinis praefuerant, sacrificia privata, publica procucarant, religionem interpretati fuerant, reges adeunt, contionibus, epistolis populum concitant adversus Methodium, qui regno Boiariae factione Iuvavensium Mystarum pulsus, in Moraviam avfugit. Ubi humatus est in urbe, quae nunc caput Moravorum cencetur, vulgo Olmuntz, hoc est Iulii mons, adpellari solet. Duos fuisse Methodios necesse est. Nisi eundem diceris, ad quem supra Eugenii secundum Pontificem Max. scripsisse naravi. Qui ob bella crebra relicta in Dalmatiam abierit, ibique inventis literis rursus ad Moravos redierit, quem ipsi in album superum adscripserunt, adhucque religiose colunt. Sacerdotes Liburniae, quae Archiduci Noricorum nostro aevo paret, adhuc ignari sunt Romanae linguae, sacrificia patrio sermone, nempe Sclavorum, procurant. Quorum literis in publicis monumentis, summos Noricorum princeps (sicuti Viennae Austriae in templo D. Stephani cuiuis conspicere in promptu existit) usos esse reperio.

...По това време[192] *Методий Философ създаде букви за вендите*[193] *и превърна Божията мъдрост в народна славянска реч; убеди хората, обитаващи Далмация, да тачат като свято неговото слово, отхвърляйки латинския език и пренебрегвайки римския обред. След това продължи за Баварското кралство, Либурния, Норик, за да убеди в същото вендите, населяващи Панония. Висшият свещеник*

---

[192] В предишния пасаж се описва походът на император Лудвиг Немски в Италия и срещата му с папа Йоан VIII , т.е. става въпрос за времето преди смъртта на императора през 875 г.

[193] Venedi е название, употребявано като синоним на veneti у античните автори за населението на Gallia Togata, днешната територия на Венето; понякога Wendi се наричат жителите на Северна Германия; в неолатинския означава понякога западни славяни – поляци или населението на Панония. Съвременната му употреба се отнася често до словенците.

Рихуалда[194]*, Залцбургският архиепископ Адалвин*[195]*, също така залцбургските свещенослужители, които от осемдесет и пет години според както беше отсъдил Карл Велики, бяха ръководили църковните дела и се бяха грижили за частните и обществени ритуали, и разясняваха вярата, се оплакваха на владетели, с призиви и писма подбуждаха народа срещу Методий, който, след като беше изгонен от Бавария поради стореното от залцбурските свещеници, избягa в Моравия. Той е погребан там, в град, който сега се смята за столица на Моравия – Юлиомонс, наричан обикновено на народен език Оломоуц. Трябва да е имало двама Методиевци – освен ако не говориш за същия, на когото, както разказах, папа Евгений II писа. Той замина поради многобройните войни в Далмация и след като измисли там букви, върна се обратно при моравците; те самите го въздигнаха до небесата и досега усърдно го почитат. Свещениците от Либурния*[196]*, която в наше време принадлежи към ерцхерцогство Норик*[197]*, оттогава не знаят латински, а ритуалите извършват на народен език, а именно на славянски. Открих, че тези букви се използват от най-високопоставените князе на Норик (както изглежда свободно може да се разгледа в Австрийска Виена, в храма на св. Стефан)*[198].

Както цялото съчинение на Авентин, така и откъсът за славянските букви намират голямо разпространение в следващите десетилетия и формират в значителна степен кирило-методиевската литературна традиция на XVI и XVII, та дори и на XVIII в. Самостоятелно проучване заслужават и други интерпретации на този мотив – в знаменитата *Енциклопедия на Цвингер* (Zvinger 1586: 1536); в не по-малко интересния компендиум

---

[194] Името се явява в датски исторически извори като епископ от началото на XI в. Известен с интригите срещу Методий е Каринтийският епископ Riphaldus – вж. Ulmann 1762: 252. (https://books.google.bg/books?id=Ks9fAAAAcAAJ&dq=Riphaldus&hl=bg&source=gbs_navlinks_s)

[195] Залцбургски архиепископ (859–873), най-върлият противник на св. Методий и византийската мисия в Моравия.

[196] Част от римската провинция Далмация, през 820 г. официално придадена от Лудвиг Немски към хърватското княжество Далмация.

[197] Келтското княжество Норик е първото държавно образувание в днешните австрийски земи. То става римска провинция по времето на император Август и обхваща земите на почти цялата днешна Австрия, част от Словакия и Североизточна Италия.

[198] Превод мой, С.Б.

със сведения за историята на католическата църква на хърватина Матея Флаций (Flacius Illyricus 1597) или в неговата *Църковна история* (Flacius Illyricus 1624: 491). Любопитна е гледната точка по въпроса на един закален в битките с англиканската църква полемист като примаса на Ирландия и архиепископ на Армаг (известен най-вече с изчисленията си за датата на Сътворението – по обед на 23 октомври 4004 г. пр.Хр.). Джеймс Ъшър (Ussher 1660: 300) или пък противоположното мнение на един богослов на Реформацията като Хайнрих Ореус-Маул (Oreus 1623: 189). Изразената в тези текстове позиция би ни дала познание за функционирането на кирило-методиевската традиция в предмодерната епоха, защото дори да отстъпват от дефиницията за същински исторически извори, те са свидетелство за развитието на тази традиция, без чието познаване ние ще създаваме научни конструкти с нестабилна основа. Затова – да се върнем към изворите!

V. ПРИЛОЖЕНИЯ

1. ПРОСТРАННОТО ГРЪЦКО ЖИТИЕ НА НАУМ ОХРИДСКИ

Cod. Atheniensis 827, л. 25–27 (по Trapp 1974); превод С. Бърлиева (Бърлиева 1987)

1.1. Διήγησισ μερικὴ τοῦ βίου καὶ πολιτείασ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ναοὺμ [182]

Πάτερ εὐλόγησον.

Καὶ Δανιὴλ ἐκεῖνος ὁ κληθεὶς ἀξίως „ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν“ ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς προσευχόμενος καὶ τι πρὸς τῶν φθονούντων παγιδευόμενος πρὸς τὴν ἐνεγκαμένην ἐπιστρεφόμενος, ἐν ᾗ καὶ τὴν ἀληθῆ Θεοῦ ἐπίγνωσιν ὡς κλῆρον ἔσχεν ἀδιάστατόν τε καὶ ἀναφαίρετον, τὰς τε ἀπεστρεμμένος ἐκεῖθεν ὑπήνοιγε θυρίδας καὶ τὴν ὀφειλομένην προσκύνησιν ἀπεδίδου πατρώῳ Θεῷ ἀμελλητὶ (?) καὶ αὐτῇ ἦκε ἐν παντὶ τόπῳ τῆς τοῦ Θεοῦ δεσποτείας. /25v/ Ἐνδόσιμον ἔχωμεν τό προσεύχεσθαι καὶ „θυσίαν ζῶσαν τὰ μέλη ἡμῶν παρίσταντο“ εἰπεῖν ἀποστολικὰ καὶ „τὴν λογικὴν αὐτῷ λατρείαν“ προσφέρειν διὰ παντός, ὡς ἐντεῦθεν αὐτῷ καὶ τὴν μυστικὴν ἀναίμακτον θυσίαν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας προσφέρεσθαι καὶ δύνασθαι κατατρυφᾶν τε ἀνεπικωλύτως τοῦ κυρίου καὶ λαμβάνειν τὰ πρὸς σωτερίαν ἡμῶν αἰτήματα ὡς ἑκάστοτε· ἐκτὸς γὰρ οὐδὲν τῆς τοῦ Θεοῦ κυριότητος, ἐπειδὴ „τοῦ κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς“, ὡς ἡ Δαυιτικὴ κινύρα ἐπεμελῷδησεν. Ἀλλ᾽ὅτι τῷ οἰκειωτέρῳ /26r/ πέφυκέ πως ἡ ψυχὴ προσπαθεῖν καὶ συνδιατίθεται, εἰ καὶ τὰ μάλιστα μὴ ἀντιβαίνει τοῖς τοῦ Θεοῦ διατάγμασι μηδὲ κατά τινα λόγον τῶν θείων προτίθεται κριμάτων τὴν κατὰ σάρκα προσπάθειαν, τοῖς καθ᾽ ἡμᾶς ὡς εἰκὸς ἐμφιλοχωρουμένοις ἁγιαστηρίοις καὶ τοῖς ἐν αὐτοῖς τιμωμένοις ἁγίοις κατ᾽ ἐξοχὴν τὴν προσὴκουσαν τιμὴν ἀφοσιούμεθα, ὅση δύναμις. Ταύτῃ τῇ καὶ μεμακαρισμένῃ οὐκ ἔστιν, ὅσοις εἰπεῖν διαστήμασι καὶ δι᾽ ἀπάσης ἰδέας ὅσον ἡμᾶς συνειδέναι διελθόντας παιδεύσεως, κρίμασιν, οἷς οἶδεν ὁ ἐκ μέρους ἀνθρώπων ἀγνωμονούμενος, /26v/ μαστιγώσας ἡμᾶς, πρὸς ὃν ἐλάχομεν ὅλοι ῥοπῇ καρδίας, ὡς εἶπω, ἐπιστρεφόμενοι. Τῶν ἐκεῖ σεβασμάτων μεμνήμεθα κἀκείνος τὰ ὀφειλόμενα κατὰ τὸ καθῆκον καὶ ὅσιον ἀπονέμομεν.

Εἷς τοίνυν τῶν καθ᾽ ὑπεροχὴν ἐν ἡμῖν σεβαζομένων καί θαυμαζομένων Ναοὺμ ὁ θειότατος. Οὐ δεῖ, τίς μὲν ἡ ἐνεγκαμένη καὶ ὅθεν ὥρμητο, περιηγεῖσθαι ἡμᾶς, ἐκεῖνο προδήλως ἀνοίκειον ὄν. Οὐδὲν τῶν γήινων ἁπάντων ἐποιήσατο ἴδιον, οὐδέν τις αὐτῷ περιουσία τε καὶ κατάσχεσις (πῶς γάρ;), ὅς ὑπερεῖδε τῶν προσκαίρων καὶ ἀστάτων ἁπάντων καὶ ὅλως ὅλης τῆς τῶν μενόντων /27r/ καὶ μὴ σαλευομένων καρδίας ἐφέσει ξυμπᾶσι ἀντεποιήσατο καὶ διὰ ταῦτα κτισμάτων, χρησμάτων, πλούτου, τρυφῆς, δόξης, ἡλικίας ἀνθούσης καὶ τῶν ἐντεῦθεν τερπνῶν ἑνὸν ἀπολαβεῖν τοῦτο εἰς ἄφωνον ὑπερεῖδεν ἑκών καὶ τὰ μὲν προσόντα πάντα τοῖς χρῄζουσιν ἐκτενείας διένειμεν, αὐτὸς δὲ τὸν Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ πτωχείαν καὶ τὸν σταυροφόρον βίον προτιμησάμενος κατόπιν ἠκολούθησε τοῦ κελεύσαντος αἴρειν τὸν ζυγὸν αὐτοῦ τὸν ἐλαφρόν καὶ χρηστόν καὶ ὀπίσω τούτῳ ἀκολουθεῖν τῇ ἐλπίδι χαίραντας τῶν

[199] Гръцкият текст се препечатва изцяло по изданието на Е. Трап, вкл. номерацията на редовете.

διὰ τοῦτο ἐπαγγελιῶν, ὧν μέτοχος γενέσθαι γλιχόμενος /27v/ ὁ μακάριος σκύβαλα τὰ τοῦ βίου ἅπαντα νουνεχῶς ἐλογίζετο καὶ τοί νυν φέρων ἑαυτὸν νεύματι το ῦ προειρημένου καλῶς χεῖρα βοηθείας προτείνοντος εἰς χεῖρας Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐπίστευσεν ἑαυτόν, ἀνθρώπων παραδεδωκότων τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν τοῖς τῶν Βουλγάρων κλίμασιν, ἣν εἶχον πρὸς αὐτὸν ἀγάπην, καὶ τῶν πλησίον ἐνασμενισαμένων ἐνδείξασθαι.

Μέντοι γε καὶ τῆς κατ' αὐτῶν προθέσεως οὐ διήμαρτεν, ὅπερ δὲ προείλετο ἀποθνήσκειν δηλονότι διὰ τὸν Χριστόν, καθ' ἡμέραν εἶχεν ὡς δοῦλος διακοπτόμενος μετὰ τῶν /28r/ διδασκάλων, τυπτόμενος, λοιδωρούμενος, κακουχούμενος, ὑποφέρων ἀνυποίστους καὶ μακροὺς κόπους καὶ πόνους, „ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος", ὡς ὁ μέγα; φησὶν ἀπόστολος, φυλακὰς ἀμείβων ἐκ φυλακῆς, θλῆψιν ἐκ θλίψεων, ἐκ μαστίγων μάστιγας, εἰς πόλιν ἐκ πόλεως διωγμούς, ἐκ ξένων μερῶν καὶ χωρῶν καὶ τόπων εἰς μέρη καὶ χώρας ἐρήμους καὶ ἀνωνύμους καὶ τόπους, οὓς διὰ τὴν ἀπιστίαν οὐκ ἐσκόπει τὸ τηνικαῦτα ὁ κύριος καὶ γῆν ἐπιλελησμένην /28v/ τὸ γραφικὸν ἐν τούτοις ἀσκῶν ἐξαεί τε τοῖς πρόσω ἐπεικτεινόμενος, οἷα //μάρτυς τῶν παθημάτων τῶν „τοῦ ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν μαρτυρήσαντος". Τοιαῦτα τοῖς διδασκάλοις τελῶν οὐκ ἐνέλειπεν, ἔστ' ἄν τὸν μέγαν τῆς κατὰ Θεὸν προθέσεως αὐτῶν θεοφιλῆ σκοπὸν ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ ἐτελεσφόρησαν, ὅ δὲ ἦν ἄκησίς τε προηγουμένως καὶ εἰς ἄκρον κατάληψις τῆς διαλέκτου τοῦ ἔθνους, εἶτα καὶ γραμμάτων ἰδιαιτάτη ἐφεύρεσις καὶ τῶν λέξεων ἀκριβεστάτη κατανόησις, δι' ὧν τὴν τῆς θείας γραφῆς εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἑλληνικοῦ μεταγλώττισιν τοῖς ἐνδαπίοις λαοῖς προξενήσουσι καὶ διὰ τῆς νέας ἅμα καὶ παλαιᾶς /29r/ τὴν τῆς σωτερίας αὐτοῖς ὁδὸν πάλαι ὠθεῖσι τῇ ἀπιστίᾳ ἐξαπλώσαντες ἐγγενήσουσιν, ὅ δῆτα ἐποίουν καὶ συνέδραμε. Τῆς γὰρ πάντα διηκούσης καὶ συνεχούσης Θεοῦ σοφίας συνεργούσης αὐτοῖς καὶ τὸν λόγον βεβαιούσης, δι' ὧν σημείων ἐνήργησε δι' αὐτῶν, εὐδοκιμῆσαι ἴσχυσαν δι' ἀμφοῖν· γράμματά τε γὰρ ἐφεῦρον τῇ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ κατάλληλα, ὡς προέθεντο, καὶ βίβλους ἰσαρίθμους συνέταξαν τοῖς καθ' ἡμᾶς τῆς παλαιᾶς τε ἅμα καὶ νέας χάριτος, οὐ μέντοι· γε πρότερόν τι τῶν ἐκδεδομένων παραδώσεων ποιεῖσθαι δεῖν ᾠήθησαν /29v/ τοῖς τῶν Βουλγάρων παισί, πρὶν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ τά τῶν πόνων αὐτῶν κοινώσασθαι. Καὶ ταῦτα εἰδότες, ὡς οὐκ ἦν καινόν, καὶ ἁπλανῶς, ἣν ἦλθον ὁδόν, ἐβάδισαν καὶ διαλαβόντες τὰς βίβλους, ἅς συνετάξαντο, ὡς τῷ τούτους κινήσαντι ἤρεσε πνεύματι, πρὸς τὸν προκαθήμενον τῆς τῶν Ῥωμαίων μεγαλοπόλεως ἱεραρχικῷς καὶ τοὺς ὑπ' αὐτὸν τελοῦντας τηνικάδε ἀρχιερεῖς σχεδὸν τὸ πλῆθος τῆς οἰκουμένης κατὰ τοὺς ἀνέκαθεν πατρικοὺς τόπους τὸ τηνικαῦτα διέποντας.

Ἁδριανὸς δὲ ἦν ὁ μέγας ὁ τότε προλάμπων τοῦδε τοῦ θρόνου ἡλιακοῦ οὗ τὸ /30r/ κλέος, ὁποῖον, βίβλοι διαγράφουσνν ἱστορικαί, πολιτικαί τε ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικαὶ τοὺς ἀνέκαθεν λάμψαντας (?) ἐν προστασίαις ἐκκλησιῶν πῇ μὲν ὑπεραναβιβάζουσαι, ἐκεῖσε δὲ οὕτω διὰ ταῦτα παραγενόμενον α τοῖς. Μαθών τὰ κατ' αὐτοὺς ὁ Ἁδριανός – οὐ γὰρ ἔλαθεν τοὺς τοσούτους καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν τοσοῦτο μεγαλο-

πρεπές τε καὶ ἀξιάκουστον, καθὰ οὐδὲ τὸν ἥλιον ἐξὸν κρυβῆναι ὑπὸ τὸν μόδιον – τὴν παρὰ αὐτῷ ἀρχιερατικὴν ἅπασαν παραλαβών σύνοδον ἐκ μακροῦ διαστήματος εἰς συνάντησιν τῶν ἀνθρώπων τούτων /30v/ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθε περιφανῶς τούτοις τε ἐντυχών καὶ τὰ εἰκότα περιχυθεὶς καὶ περιπλακεὶς τῇ μὲν οὐκ εἶπε, τῇ δὲ οὐκ ἔπλεξεν, ὅσα τῷ τηλικούτῳ εἰκός. Κύριλλος δὲ ἦν καὶ μετὰ τοῦτον Μεθόδιος, ἄνδρες τὸν οὐρανὸν φθάσαντες, οἱ τοῦ ἔργου τουδὶ ἡγήτορες, ὁ δέ γε νῦν εὐφημούμενος, ὡς ὁ λόγος ἐδήλωσε, μετά καὶ λοιπῶν ἑταίρων τρίων ἐγγὺς αὐτῶν παραθρώσκοντες οἷαπερ πῶλοι εὐγενεῖς ταῖς ἑαυτῶν μητράσι σύμπολλα τὰ σκιρτήματα, ἔχων δὲ τῇ προθέσει σύνδρομον /31r/ τὸ τῆς ἡλικίας νεανικὸν ὁ Ναοὺμ τόν τε θεῖον ἔρωτα ὡς λίαν θερμότατον, ταχύνων τοὺς συννόμους προέτρεχεν ὑπερέτης τε τῶν διδασκάλων ἐδείκνυτο, ἐφ' οἷς ἐκεῖνοι μονοτρόπως ἐνέκειντο τοῖς θείοις κατὰ θεωρίαν καὶ πρᾶξιν δόγμασι καὶ διδάγμασιν, ὅς μὲν γνήσιος, ὅς δὲ καὶ πιστότατος. Τί τὸ ἐπὶ τούτοις; Εἰσήλαυνον τὴν πόλιν μεγαλοπρεπῶς οἱ καρδίᾳ μᾶλλον ἢ τόπῳ συναφθέντες τῷ πνεύματι. ὅ γε μὴν δοξάζων τοὺς αὐτὸν δοξάζοντας κύριος μέγιστα καὶ ἐξαίσια διὰ τῶν αὐτοῦ θεραπόντων εἰργάσατο θαύματα. /31v/ Τυφλοὶ γὰρ ἐξαπίνης ἀνέβλεπον, χωλοὶ ὡς ἐλαφοι ἥλαντο, οἱ παραλελυμένοι ἠρτίωντο, οἱ κωφοὶ καὶ ἄλαλοι ἐλάλουν καὶ ἤκουον, οἱ ἀκαθάρτοις ἐνοχλούμενοι πνεύμασιν ἀπελύοντο ἄτρωτοι καὶ συλλήβδην εἰπεῖν, οἱ παντοδαποῖς νοσήμασι κάτοχοι ἠλευθεροῦντο πίστει μόνῃ θείᾳ κεχρημένοι τῇ διὰ τῶν ἁγίων καὶ χάριτι· καὶ ἦν Θεὸς τὸ λοιπὸν ὁ πάντας πληροφορῶν καὶ διὰ τῶν σημείων τούτων ἔφην πιστούμενος, ὡς ἔνθεοι οἱ νεωστὶ ἐνδημήσαντες καὶ κατὰ θείαν βούλησιν τὸ ἔργον τὸ παρ' αὐτῶν. Ἔγνωσαν πάντε; ἐντεῦθεν ἐξ ἑτέρων τε τῶν ἀποκαλύψεων /32r/ πρὸ δὲ πάντων ὑπὲρ πάντας καθ' ὑπεροχὴν τὴν ἱεραρχικήν, ὡς ἐκ θείας ἐπιπνοίας τὸ ἔργον τὸ κατ' αὐτούς. Εὐλαβῶς διετέθησαν πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ σεμνοπρεπῶς τὸ πραχθὲν παρ' αὐτῶν ἀποστολικὸν ἐλογίσαντο καὶ τῷ κυρίῳ δοκοῦν καὶ ὄντως πατροπαράδοτον, παραθέμενοι δὲ τρόπῳ ἀντιβολῆς τὰ μεταποιηθέντα βουλγαρικὰ τοῖς μεταποιηθεῖσιν ἑλληνικοῖς πρὸς τὸ γράμμα τὸ ἱερόν, τὰ νέον ἅμα καὶ τὸ παλαιόν, καὶ τῆς ἀκριβείας ἅμα καὶ ἀληθείας περὶ /32v/ τὴν ἐξέτασιν τοὺς θεοφόρους πατέρας τοῦ ἔρνου ὡς θεαρέστου καὶ θεοσεβεστάτου ὑπεραγάμενοι, τῷ μέν φιλοπονήματι ἔθεντο καὶ τὸ ἐνεργὸν ἔχειν καὶ πιστόν καὶ βέβαιον ἐψηφίσαντο καὶ τῇ τῶν Βουλγάρων νεολαίᾳ προστεθῆναι, εἰς μάθησιν, ὡς καὶ μετὰ ταῦτα γενεαῖς μεταδοθῆναι εἰς ἀληθινὴν τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν. Σὺν μείζονι δὲ καὶ πλείονι προπομπῇ τῆς ἐπὶ τῇ εἰσδοχῇ καὶ πολλῷ τῷ σεβάσματι ἀναγομένους τούτους προέπεμπον καὶ τοσοῦτον, ὅσον καὶ τὴν πόλιν ἅπασαν ἐκκενωθῆναι /33r/ σχεδὸν ὀπίσω αὐτῶν, λατρείαν τε τῷ Θεῷ εὐθυβόλῳ ξύμπαντες ἐλογίζοντο πᾶν τὸ παρ' ἑκάστου τιμητικῶς πρὸς τούτους γινόμενον καὶ πάλιν ὁ τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ ἐνδοξαζόμενος κύριος ἐπὶ μείζοσιν ἐδοξάζετο θαυμασίοις καὶ τέρασιν, οἷς αὐτὸς ἐπετέλει συνεργῶν τοῖς αὐτῷ κακοπαθοῦσι καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ ἐπίγνωσιν ἔθνος ὁλόκληρον μέγα ἐνάγουσι λόγων διὰ βεβαίων. Καὶ γὰρ ἦσαν οἱ πρὸ

αὐτῶν ῥιπτόμενοι ἅπαξ ἅπαντες, ὁποίῳ ἄρα ἕκαστος τούτων πάθει κατείχετο καὶ νοσήματι, πάντῃ ἀπαλλαττόμενοι καὶ πρὸς /33v/τὴν οἰκείαν καὶ τὴν πόλιν ἑαυτοῦ, ἐξ ἧς νοσῶν ἐξῆλθεν ἥ ἐκομίσθη καὶ τοῖς τῶν ἁγίων ὀπτάνετο ὀφταλμοῖς, εὐσθενὴς καὶ ἐρρωμένος καὶ τοῦ κατέχοντος πάθους παντάπασιν ἀπηλλαγμένος, ἐπανερχόμενος καὶ ἀποκαθιστάμενος ἤειν. Μόλις δὲ ἀποσπασθέντες ἀπ' αὐτῶν οἱ προπέμποντες τοὺς ἁγίους σεμνοπρεπῶς δακρυρροοῦντες στυγνοῖς τοῖς προσώποις καὶ τοῖς σχήμασιν ἀπ' ἀλλήλων διίσταντο, ἑκάστοις τὰ μέλλη ἐπιβαλόντες καὶ τῇ διὰ τῶν φιλημάτων καὶ ἐπαφῶν κοινωνείᾳ μεταδόντες ἀλλήλοις τῆς ἁγιότητος καὶ ἐπευξάμενοι, ὧν θάτεροι πόνων καὶ /34r/ ἔργων θεαρέστων πρόθεσιν καὶ σπουδὴν ἀντεποήσαντο, τούτων ἐν τάχει Θεοῦ συνάρσει καὶ ἀρωγῇ θεάσασθαι τὴν κατόρθωσιν· ἀλλ' οὕτω μὲν νόσου τῆς πρὸς τὰ οἰκεῖα, ᾗ δὲ τῆς προκειμένης ὁ δοιπορίας ἐγένετο. Οἷον δέ με παρέδραμε τῇ παροκλῇ τοῦ λόγου συναρπασθέν, λόγου μνήμης ἄξιον· ὁ γὰρ πολὺς τὰ θεῖα καὶ μέγας Κύριλλος, ὁ καὶ τοῦ ξηλωτοῦ καὶ ἀπολυτικοῦ τούτου ἔργου ἀρχηγὸς καὶ καθαγιαστής, τοῦ χρόνου, ἐφ ᾧ ἡ δοκιμασία τῆς θεοφιλοῦς φιλοπονίας αὐτοῦ τε καὶ τῶν /34v/ κατ' αὐτὸν θεοφόρων ἐγένετο, ὡς ἀνόπιν ὁ λόγος ὑπέστησε, μακροῦ τριβομένου ἐν Ῥώμῃ τό ζῆν μετήλλαξεν ἐν γήρᾳ πολλῷ καὶ πίονι καὶ βίῳ καθηγνισμένῳ καὶ ταῖς μελέταις ἐντεθραμμένῳ πρὸς τὸν αὐτῷ ποθούμενον Χριστὸν μετὰ χρηστῶν τῶν ἐλπίδων ἀναδραμών· ἡ δὲ τὸ σκῆνος τοῦτο κερδήσασα πόλις ἡ τοῦ Ῥωμύλου, ὡς μέγαν καὶ ἀδαπάνητον πλοῦτον ἀποθησαυρίσασα ἐκεῖ ἔκτοτε καὶ μέχρι καὶ νῦν, ψυχῶν καὶ σωμάτων οὐκ ἔστιν, ὅσην εἰπεῖν τὴν θεοσυγκρότητον ἀποφέρεται ὄνησιν /35r/ πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν πᾶσαν ἐπήρειάν τε δαιμόνων καὶ παντοίων κακῶν ἐπισύστασιν ἐν ἰσχύϊ πολλῇ τῆς πίστεως ἐντρέπομένη διηνεκῶς.

Καὶ Κύριλλος μὲν ὁ θεῖος οὕτω βιώσας τὸν μακρὸν πόνον τοιαύτῃ ἔσχε καὶ τήν κατάληξιν καὶ οὕτω δεδόξασται παρὰ Χριστοῦ, ὅν αὐτὸς ἐδόξασεν οἰκείοις ἄθλοις καὶ ἀγωνίσμασι, Μεθόδιος δὲ ὁ γενναιόφρων δυσφόρως ἄγαν τὴν ἐκείνου διάζευξιν ἐνεγκὼν ὡσπερεὶ τομὴν ὑπέστη τοῦτον διχάζουσαν, τοῖς ἑαυτοῦ πόνοις ἀλλήκτοις οὖσι καὶ ἀνενδότοις καὶ τοὺς ἐκείνου οὐχ ἧττον ὄντας εἰ μὴ καὶ μᾶλλον /35v/ προσέλαβε. Τοὺς δὲ μαθητὰς ἔχων συνεπομένους, ὧν μέρος οὐκ ἐλαττον Ναοὺμ ὁ θαυμάσιος, ὁ νῦν παρ' ἀξίαν παρ' ἡμῶν εὐφημούμενος, καὶ πεζῇ τὴν Βουλγάρων εἰσελάσαι προκρίνας – παρελέγετο γὰρ τὸν διάπλουν πρὸς τὸ Ἰλλυρικόν, ἐπειδὴ διὰ πολλῶν ἐθνῶν τῶν ἐν μέσῳ προέκειτό οἱ ἡ πάροδος – τῷ τῶν Ἀλαμάνων γένει προσέβαλε τοὺς μύστας ἔχων τοῦ δρόμου καὶ τῶν ἐν μέσῳ, ὡς ἔφης, συμπράκτορας. Βάρβαρον τοῦτο τὸ φῦλον ὡς λίαν καὶ ὑπερήφανον /36r/ καὶ θυμῷ παρὰ τὸ μέτρον νικώμενον, πυρρὸν τῇ ὄψει, πῦρ ἐκπέμπον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀγριωπῶν καὶ τοσοῦτον τῇ ἀποτομίᾳ καὶ τῇ ἀκρατήτῳ φορᾷ κρατούμενον, ὡς κατ' ἀλλήλων κἀπὶ αἰτίᾳ οὐτιδανῇ ἐπιπηδᾶν καὶ καταχρῆσθαι τοῖς ξίφεσι. Τούτοις ἐντυχόντες καὶ συμπλακέντες οἱ ἅγιοι – νοσοῦσι γὰρ κατὰ πνεῦμα μέγιστον νόσημα, τὴν εἰς τὸ πνεῦμα δηλονότι τὸ ἅγιον καθ' ὑπερβολὴν βλασφημίαν, εἰσὶ δὲ οἱ καὶ μᾶλλον δοκοῦντες

τὴν τοῦ ματαιόφρονος Ἀπολλιναρίου δι' ἀκρασίαν /36v/ αἱρετικὴν φρενοβλάβειαν – κραταιῶς ἠγωνίσαντο καὶ ὑπέρ τοῦ πνεύματος ἰσχυρῶς ἐμαχέσαντο καὶ πλείους μὲν συνέσχον τῇ σαγήνῃ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, παρὰ δὲ τῶν δημίων τοῦ κοσμοκράτορος, εἶτ' οὖν τούτου τοῦ ἔθνους, καθ' ὑπεροχὴν πικραῖς αὐτοὶ φύλακαῖς δέσμιοι παρεπέμφθησαν δεινῶς μαστιγωθέντες πρότερον, ὑβρισθέντες, χαλεπαῖς αἰκίαις καταξανθέντες τὰς σάρκας καὶ ἀφόροις ποιναῖς ἀνηλεῶς καὶ κακώσεσι. Τί τὸ ἐντεῦθεν; Ὕμνουν καὶ δεδεμένοι οἱ ἅγιοι („ὁ γὰρ λόγος /37r/ τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται", ᾗ φησιν ὁ μέγας ἀποστολος), κἀπειδὴ ὁ τρίτης ὥρας ὕμνος ὑπῆδετο ψαλλόντων αὐτῶν συντονότερον γλώσσῃ τε καὶ καρδίᾳ τὸ „κύριε, ὁ τὸ πανάγιον σου πνεῦμα ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ τοῖς" καὶ ἐφεξῆς, τοῦτον διττὸν ἐκτυπούντων καιριώτατον „σεισμός ἐγένετο μέγας", ὥστε τείχους καὶ οἴκους τοὺς μὲν σαλευθῆναι, τοὺς δὲ καταπεσεῖν ταραχθῆναί τε καὶ τὰς τῶν τυράννων καρδίας καὶ περὶ ψυχῆς ἔχειν κίνδυνον· ἐξέπιπτον γοῦν παραχρῆμα ἀπὸ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν τῶν ἁγίων αἱ ἁλύσεις ἅμα καὶ τὰ δεσμὰ καὶ αἱ θῆραι τῆς φυλακῆς διηνοίγοντο καὶ τοῖς κατεχομένοις /37v/ παρεῖχον τὴν ἔξοδον ἄνετον καὶ δὴ ἐξιόντες ἀπῆεσαν χαίροντες, ὡςπάλαί ἐν ἀρχῇ τοῦ κηρύγματος οἱ τῶν τοιούτων ἀρχηγοί, οἱ χριστοκήρυκες, θεῖοι ἀπόστολοι, ὅτι κατηξιώθησαν ὑπέρ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου ὡς ἐκεῖνοι ὑπέρ τοῦ δεσποτικοῦ ὀνόματος ἀτιμασθῆναι. Ἀμέλλητοι καὶ διὰ πολλῶν αὖθις κωλυμάτων διαδραμόντες μόλις τῇ ἄνωθεν χειραγωγούμενοι χάριτι εἰς τὴν τῶν Βουλγάρων ἐξετινάχθησαν πολυπλήθειαν, /38r/ καθάπερ ἦν αὐτοῖς προσευχῆς ὁμοῦ καὶ ἐφέσεως. Μέντοι γε καὶ κατ' εὐχὴν/ δεξάμενος τούτους θεοφιλῶς τε καὶ μεγαλοπρεπῶς ὁ τότε τῶν Βουλγάρων ἀρχηγός (Μιχαὴλ τούτῳ τὸ ὄνομα, Βορίσης τοὐπώνυμον), οὗ τὸν κατ' εὐσέβειαν καὶ τὸν θεάρεστον βίον βίβλοι ἱστοροῦσι καὶ ἐκ διαδοχῆς ἀνδρῶν παλαιῶν διηγήσεις ἕως καὶ εἰς ἡμᾶς ἄρτι διαδιδόασιν, ἵνα τὰ ἐν μέσῳ παρῶ, τὴν κατ' ἀξίαν ὑπερ βάλλουσαν τιμήν, τὴν ἀγάπην, τὴν ὑπόπτωσιν, τὴν ὡς πρὸς πατέρας καὶ δεσπότας υἱοῦ καὶ δούλου σχέσιν τε καὶ εὔνοιαν, τὴν τῆς ἐξουσίας ἁπαξαπλῶς περαχώρησιν ἁπάσης, /38v/ εἰ μόνον βούλοιντο, ἐν πάσαις ταῖς τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ χώροις τε καὶ τοῖς μέρεσιν. Αὐτοὺς καὶ, ὡς αὐτοὶ ᾐτήσαντο, διενείματο διδασκάλους ἅμα τοῦ τε θείου κηρύγματος καὶ τῆς τῶν γραφῶν κατὰ τὴν σφῶν διάλεκτον παρ' αὐτῶν ἐπινοηθείσης καὶ τελεσθείσης καὶ, ὡς ἔφαμεν, παρὰ τῆς καθολικῆς ἐκλησίας δεχθείσης ἐκδόσεως δι' ἐνταλμάτων τοῖς ἐπ' ἐξουσίαις ὑπ' αὐτοῦ τεταγμένοις διαταξάμενος τοῖς τῶν ἁγίων μᾶλλον οὐχ ἧττον ἢ τοῖς αὐτῶν ὑπείκειν κελεύσμασι καὶ θελήμασιν /39r/ ἔν τε τοῖς τῶν λαῶν καὶ ναῶν ἱερῶν οἰκοδομήμασι πρὸς εὐσέβειαν ἅμα καὶ πρὸς συνάθροισιν. Ἄλλος μὲν οὖν ἄλλο τι μέρος κατέλαβε καὶ ἀποστολικῶς διέλαβε τῷ κηρύγματι, Κλήμης δὲ ὁ μέγας ἐπιλεξάμενος τὸν λόγοις καὶ τρόποις ὁμόζηλον Ναούμ, τὸ ἐμὸν ἄρτι μελέτημα τε καὶ μέλημα, Δακίαν, Μυσίαν, Παννονίαν, Τριβάλλους ἄχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ δι' ἑνὸς (?) τοῦ Μοράβου (ἐκεῖσε γὰρ καὶ ἀρχιερεὺς ὁ Κλήμης ἐπεκη-

ρύχθη) μεγίστῳ τῷ τῆς διδασκαλίας πρὸς θεογνωσίας φέγγει κατηύγαζε καὶ, ὅπερ /39v/ ζώσῃ φωνῇ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ ἧν πολιτείαν θεάρεστον ἐξεπαίδευσε καὶ θείων γραμμάτων τύποις τῇ τῶν διδαγμάτων γλώσσῃ προσφόροις, ἐπλάτυνεν ἐν τοῖς τῶν Βουλγάρων πέρασιν ἐς ἀείμνηστον Τιμόθεον ἄλλον ἢ Τῖχον καὶ Σίλαν ὥσπερ Ναούμ τὸν θεῖον κατὰ τὸν μέγαν Παῦλον συναγωνιστὴν τῶν μεγίστων καὶ συνεργάτην συνεπαγόμενος. Ἐπεὶ δὲ καὶ γήρᾳ καὶ κόποις καὶ πόνοις μακροῖς καὶ ἀγῶσιν ἀθλητικοῖς τὴν τοῦ σώματος ἅπασαν ἴσχυν γενναίως Κλήμης ἐκκένωσεν κἂν τῇ προθυμίᾳ καὶ τῷ θείῳ πνεύμαχι /40r/ ἄχρι τελευταίας ἐννεάσας τῆς ἀναπνοῆς, τὸ πᾶν ἦν αὐτῷ Ναούμ ὁ μακάριος, ὡς Ἀαρών τὸ πάλαι τῷ θεόπτῃ Μωύσῇ διὰ τὸ βραδύγλωσσον, ἁπανταχοῦ διατρεχων καὶ τοὶὺς λαοὺς στηρίζων πρὸς θεῖον βούλημα, ἐν οἷς δηλαδὴ ὁ τῆς αὐτῶν διδασκαλίας φθόγγος διέδραμε. Καὶ Κλήμεντος μὲν τὰ πλεῖστα τῇ Ἀχρίδι ἐπιχωριάζοντος αὐτὸς ἐν τῇ ἀντιπέρα τῆς λίμνης Διαβόλει διέτριβε ταῖς τῶν πανσόφων δογμάτων ἀκτῖσι καταφωτίζων αὐτὴν καὶ τῆς μακρᾶς καὶ πατροπαραδότου πλάνης τοῦ /40v/ διαβόλου καὶ παντελοῦς ἀλογίας τοὺς αὐτῆς ἀπάγων οἰκήτορας καὶ τῆς ζωῆς ὁδοὺς τῆς ὄντως ἀδιαδόχου καὶ διαιωνιζούσης ἁπλανῶς ὑποδεικνύων αὐτοῖς. Ὅτι δὲ ἔδει μετὰ πλείστους καὶ τοὺς ἀμυθήτους δρόμους τε καὶ καμάτους, οὓς ἄνωθεν ὁ λόγος ὡς ἐν εἰκόνι δὴ ἔγραψε καὶ σκιᾷ, ἔτι δὲ καὶ ἀποστολικούς καὶ μαρτυρικοὺς χωρὶς αἵματος ἀγῶνας καὶ ἄθλους καὶ τὸν Ναούμ πρὸς τὸν ἄγωνοθέτην ἐπαναδραμεῖν τὸν τῇ προαιρέσει καὶ τῇ διαθέσει μετροῦντα τὰς ἀμοιβάς ληψόμενον /41r/ τῶν μεγίστων ἄθλων τὰ ἔπαθλα προστεθῆναί τε πρὸς τοὸς πατέρας αὐτοῦ – ἔφθη γὰρ καὶ Κλήμης ὁ παμμακάριστος ἐξ ἱκανοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι τὸν τοῖς ὁσίοις πρέποντα ὕπνον ἀφοσιώσασθαι – καὶ νῦν ἡ φορτὶς τῶν ὑπερτίμων πλήρης ἐμπορευμάτων καὶ ἀποτεθησαυρισμένη ἡ ἀποθήκη μενουσῶν ἀπολαύσεων μεθίσταται καὶ νῦν ἡ μὲν θεία τούτου ψυχὴ τῶν ὁσίων καὶ διδασκάλων καὶ καθηγητῶν καὶ ὁμολογητῶν ὡς ὁμοστόλου αὐτῶν καὶ ὁμόφρονος περὶ τὸν θρόνον χωρεύει /41v/ καὶ ἐπευφραινεται καὶ ἦχον διεορτάζει (?) τὸν τοῦ μισθαποδότου Χριστοῦ, τῆς ἀληθινής ὡς ὄντως εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως, τὰς τῶν δι' αὐτοῦ πεπιστευκότων ψυχὰς τούτῳ προσάγουσα πολυτελὲς καθάπερ ὀψώνιον καὶ θυμῆρες ἐντρύφημα τοσοῦτον μεγαλοπρεπὲς καὶ τρισευκλεές, ὅσον καὶ τὰς χοροστασίας τὸν οὐρανὸν ἀνεκφράστου πληροῦν τῆς ἀγαλλιάσεως, τὴν γε μὴν κόνιν τούτον τὴν ἱερὰν ταῖς καθ' ἡμᾶς καὶ ἐφεξῆς κατέλιπε γενεαῖς θησαυρὸν ἰαμάτων ἀνέκλειπτον τοῖς ἐν ἀδιστάκτῳ/42r/ καρδίᾳ τῇ ἱερᾷ σορῷ τούτου προστρέχουσιν, ὑγείας φύλακα, νόσων διώκτριαν, λυπουμένων παράκλησιν, χαιρόντων σωφρονισμόν, παιδαγωγεῖον νεότητος, γήρως ἔρεισμα, νηπίων ἀσφάλειαν, γυμνῶν περιβολήν, χαλινὸν εὐημερούντων, ἀθυμούντων παραψυχήν, εὐθυμίας διαμονήν, ὀρφανῶν καὶ χηρῶν καί πτωχῶν γυμνῶν τε καὶ ἀσθενῶν ἰατρείαν, σκέπην, προμήθειαν, κηδεμονίαν, καὶ, ὑπὲρ πατέρας καὶ ἄνδρας περίθαλψιν καὶ ἀντίληψιν, ξενοδοχίαν τῶν ἀστατούντων, τῶν /42v/ ἐν φυλακαῖς καὶ ἐξορίαις καὶ πικραῖς συμφοραῖς, ἐπηρείαις τε καὶ κακώσεσιν, ἐπιβουλαῖς, ἐπιδρομαῖς, ἐπιθέσεσιν ἐξορωμένων καὶ ἀοράτων δυσμενῶν ἐπαγομένων

συχνὸν μετεωρισμόν, ἀντίμαχον καὶ ὑπέρμαχον ἰσχυρὸν καὶ ἀπρόσμαχον καὶ ῥυστην ταχύτατον πύργον τε ἀδιάρρηκτον καὶ ἔρεισμα ἀσφαλέστατον· διὰ γὰρ πασῶν τῶν τοιούτων καὶ τοσούτων μεταβουλῶν καὶ περιπετειῶν τῶν ἔνδοθεν καὶ τῶν ἔξωθεν ἐξ ἀνειμένου βίου ποικίλως ἐπεισφρησάντων τῇ ἀθλίᾳ ταύτῃ καὶ ταλαιπώρῳ ἡμῶν /43r/ ἐπικήρῳ ζωῇ ἐν πείρᾳ ὅτι πολλῇ τῶν τοῦ ἁγίου τοῦδε μεγαλουργῶν θαυμασίων ἡμεῖς αὐτοὶ κατέστημεν. Ἀκριβέστατα προθέμενοι γάρ, ὅσον ἔνεστι, τὸν τούτου βίον ἐκ μέρους, ὡς ὁρᾶται, παραδοῦναι γραφῇ τοῦ διδόντος ἀνθρώπῳ γνῶσιν καὶ σοφίαν Θεοῦ συναρήγοντος (?) ἐν ἀλλοδαπῇ καὶ οὐκ ἰδίᾳ κατασχέσει τε καὶ ταῖς ἄλλαις δυσκληρίαις τὸ πονηρὸν ἡμῶν ἐκμετροῦντες βιώσιμον, οὐ διέλιπε τοσαυτάκις παντοδαπῶς ἡμᾶς παραμυθούμενος καὶ πολυτρόπως ψυχαγωγῶν καὶ πολὺ τῆς ἐπαγωγῆς τῶν ἐνισταμένων ὑποτεμνόμενος δεινοπαθειῶν/ 43v/καὶ ἐλαφρύνων τὰ δυσαχθῆ, κἂν τοῖς ἀναγκαίοις διαβαστάζων, ὅθεν τὰ πλεῖστα οὐκ ἦν ἡμῖν οὐδ' ἡ τυχοῦσα ἐλπίς (λέγω δὴ κατὰ ἀνθρώπων), δι' ὀνείρων ἐπιφαινόμενος, ὅτε ἀκηδία καρδίας ἡμῖν ἐπέβρισε, καὶ πολὺ τῆς ἀθυμίας ὑστερούμενος παραμυθείας ταῖς ὑφηγήσεσιν, ὕπαρ δὲ μεθ' ἡμέραν ἐξ ἔργων παριστῶν ἡμῖν ἐμφανῶς τὸ τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων ὀνείρων ἁπλανές τε καὶ ἀληθέστατον, οὐ πάντοτε δὲ μόνος, ἀλλὰ τὰ πολλὰ τὸν θεμιτουργὸν ἔχων Κλήμεντα προάγοντα καὶ παρορμῶντα εἰς ἡμετέραν ἀντίληψιν καὶ ὥσπερ διὰ /44r/ τὸ ὑπερέχον τοῦ γήρους ὡς ἀκμάζοντι αὐτῷ δηλαδὴ καθ' ἡλικίαν ἐγκελευόμενον καὶ εἰσακούων θερμότατα Τοιούτους ἡμῖν, ἀδελφοί, τέκνα καὶ πατέρες, ὁ τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐσχάτοις καὶ ἔξω τῆς οἰκείας γενεᾶς προθυμούμενος ἐπέστη κύριος φύλακας, βοηθούς' ἀρωγοὺς καὶ ὑπερασπιστάς, κηδεμόνας καὶ ἀντιλήπτορας ὄντας ὑπὲρ ἡμῶν ἀκαταπαύστοις καὶ ἀδιαλείπτοις δεήσεσιν, Ἵλεως ἡμῖν ὁ φιλάγαθος γένοιτο κἂν τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς τῶν ἡμῶν βεβιωμένων ἐνταῦθα ἀνταποδόσεώς μὴ μακρύνων πάμπαν ἡμᾶς τῆς μετ' αὐτῶν /44v/ κοινωνίας καὶ παρ' ἑαυτῷ τῆς συμπαραστάσεώς τε καὶ ἀπολαύσεως τῶν ἐπικειμένων κακοπαθειῶν, ὡσημέραι ἡμῖν τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν τῆς ἐνιζούσης κολάσεως καὶ τὴν τῶν ἀδιαδόχων ἀγαθῶν μετουσίαν ἰσομετρίαν τῆς περὶ ἡμᾶς φιλευσπλαγχνίας ἀντισταθμώμενος.

Ἀλλ' ὦ πάτερ, τὸ θεῖον κατέχων ἐν προφήταις ὁμώνυμόν σοι λῆμμα τῆς χάριτος, τὸ ἐμὸν τῆς καρδίας μελέτημα καὶ καλλώπισμα, ἡ ἐμὴ τῶν ὀδυνῶν τῶν κατ' ἐμοῦ κόπων καὶ πόνων ἀνακωχή, ὁ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ὑποστηριγμός, ὁ ἰατρός τῶν τοῦ σώματος /45r/ καὶ τῆς ψυχῆς μου ποικίλων ἀρρωστειῶν, ἡ παραμυθεία μου ἐφάπαξ καὶ ἀναψυχή, ὁ πτερωτὴς τῶν πρὸς σωτηρίαν προθυμιῶν, ὁ τῶν πρὸς κακίαν χαλινὸς ὁρμημάτων, πρὸς δὲ ἀγαθοπραγίαν παροξυσμός, ὁ ἐκ ῥαθυμίας διυπνισμός, ὁ ταχύτατος πρὸς ἐπικουρίαν ἐπηκόων, νῦν μὲν τὸν παρόντα λόγον, ὃν εἰς ἔπαινον καὶ γνώρισμα τοῦ κατά σε βίου τοῦ θεαρέστου ἐνεστησάμεθα, καὶ τὰς ἐφυμνίους ὠδὰς ὡς κάρπωμα δεκτὸν δέξαι καὶ θυμίαμα δεκτὸν ἐνώπιον κυρίου διὰ σου λαμβανόμενον κἀκεῖθεν ἡμῖν ἀντιμέτρησον πλουσίαν τῶν οἰκτιρμῶν /45v/ τὴν ἀντίδοσιν εἰς βίου ἀκραιφνεστάτην διόρθωσιν, εἰς ψυχικῆς σωτηρίας ἐπίτευξιν, εἰς κουφισμὸν τοῦ βάρους τῶν πλημμελημάτων μου, εἰς ἀπολογίαν εὐπρόσδεκτον πρὸς

τοῦ δεσποτικοῦ βήματος τοῦ ἀδεκάστου καὶ φοβεροῦ, εἰς ἀπολύτρωσιν παντελῆ ἤγουν ἄνεσιν εἰρηνικὴν τῶν δοθέντων μοι, εἰς σωφρονισμὸν καὶ διόρθωσιν τῶν ἐξ ἀνέσεως καὶ ῥαθυμίας καὶ ὑπτίου καὶ βεβλακευμένου βίου κἀκ τρυφῆς καὶ σπατάλης θανατούντων ἀνέργητα, πειρασμῶν δηλονότι καὶ ὀχληρῶν καὶ νοσημάτων κρυφίων καὶ φανερῶν /46r/ καὶ τὸν ἡμᾶς κολαφίζοντα σκόλοπα, ἄγγελον τοῦ Σατᾶν (εἴποι ἄν τις προσφόρως τὸ ἀποστολικόν), εἰς ταλαιπωρίαν ἡμᾶς στρέφοντα ἐν τῷ ἐμπαγῆναι ἡμῖν τῆς ἁμαρτίας τὴν ἄκανθα περίελε ἀφ' ἡμῶν – ὁρᾷς ὅπως ἡμᾶς τρίβωντα καὶ κλονοῦντα ἀνηλεῶς –, ἤγουν φέρει μεγαλοψύχως ἐνίσχυσον, ὡσάν μὴ τῶν ἐκ τῆς ὑπομονῆς ἐλπιζομένων ἐκπέσωμεν ἀντιδόσεων. Ἦν δὲ καὶ πρὶν ἀντισταίημεν, ἐπανόδων ἀξιωθῶμεν, πρὸς ἥν ἐλάχομεν ποίμνην, ἥν ἰδρῶσι καὶ πόνοις κτισάμενοι ἐσώσαμεν /46v/ εὐσεβῆ ἐπιεικῶς παραπέμψασθαι μεσιτείαις ἡμῶν εὐπροσδέκτοις καὶ ἱλαστηρίοις ἐντεύξεσιν ἐκ τῆς περὶ ἡμᾶς συμπαθεστάτης προστασίας καὶ ἰσχυρᾶς ἀντιλήψεως. Καὶ δι' αὐτῶν ἐν τῷ κατέχοντι τὴν σὴν πανσέβαστον κόνιν θείῳ ναῷ ὕμνοις αἰσίοις καὶ πλουσίοις σὲ καταστέψωμεν, καθ' ὅσον ἔνεστι, καὶ σχῶμεν τὸ δύνασθαι παρὰ σοῦ καὶ τῷ σε δοξάσαντι κυρίῳ ἡμῶν Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ ἡμῶν ὑσωμεν δεκτὰ εἰς δόξαν καὶ μεγαλωσύνην τοῦ ὑπερενδόξου καὶ ἀνυπερβλήτου /47r/ κράτους αὐτοῦ καὶ σοῦ τοῦ δοξάσαντος αὐτὸν κατ' ἀξίαν καὶ διαπρεπῆ ὑπερτίμησιν, εἴ τίς ἐστιν ἡ δνὰ πασῶν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ τῶν θεοπρεπῶν ὅδευσις καὶ εἰς τέλος κατόρθωσίς αὐτοῦ καὶ ἔστιν αἰώνιος βασιλεία καὶ αὐτῷ ὀφείλεται καὶ παρὰ πάντων προσφέρεται τῶν κατ' αὐτὸν πολιτευσαμένων αἴνεσις τε καὶ ὕμνησις μετὰ τῶν ἐπουρανίων καὶ ὑπερκοσμίων δυνάμεων σὺν τῷ ἀνάρχῳ πατρὶ καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ζωοπαρόχῳ πνεύματι εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

/48r/ Ἐτελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον ὑπὸ χειρὸς ἐμοῦ Γεωργίου τοῦ Δομεστίχου. Εὔχεσθε διὰ τὸν κύριον καὶ μὴ καταρᾶσθε. Ἐὰν ηὕρητε σφάλματα, διορθώσατε, ὅτι πᾶς ὁ γράφων οὐδεὶς ἀλάθητος, οὐδεὶς ἀναμάρτητος, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός, ὅτι ἀφίβολον οὐκ εἶχα, μόνον ἐκ στήθια ὑπέγραψα καὶ διὰ τὸν τὸ ἀρρῶσθαι τῷ θείῳ ἔγραψα. Ἐλεηθῇ ὁ ἔχων. Τέλος τῷ Θεῷ, ἀμήν.

Ἐν μηνὶ Μαίῳ ἔτους, ζρνδ (1646)

(Ετελυῶθει τῶ παρὼν βυβλύων· ὑπο χηρὸς ἐμού· γεωργίου· τοῦ δωμεστὴχου· εὔχαισθαι δεια τῶν κν. καὶ μὴ καταράσθαι· ἐᾶν ἤυρηται σφάλματα δεὶορθώσαται· ὀτι πᾶς ὁ γράφων οὐδεις ἀλαθιτος· οὐδεὶς ἀναμάρτιτος· ἡμί εἷς ὁ θσ΄· ὅτι αφύβολον οὐκείχα μώνον ἐκτίθαν ὑπέγραψα· καὶ δίατὸν το ἔρρωσθαι τώ θειῶ ἔγραψας· ἐλαιἤθει ὠ ἔχων· τέλος τῶ θώ ἀμείν.

Ἂν μηνεί μάιως· ἔτῶυς, ζρνδ).

В оригинала:

4 τη ἀληθί – 6 καμέλυτοι – 9 ἀποστωλυκῶ – 11 ἠδίναστε – 12 λαμβάνει – 14 ήπεμελόδεισεν – 15 σύνδιατίθετω – 16 κατα τὴν τουλότ – 19 διστείμασι – 20 διελθόνταις – 21 ἀγνομονούμεν – 21 πρὸς ἣν – 25 ὥρμυτον – 28 σαλεβώμεν – 29 ἄντηποῖῆσατο – 29 πλούτω – 32 ἄνθους – 33 ἠκουλούθεισαι – 34 ἀκοῦλουθείν – 36 καὶ τού νύν – τοῦτης πρόῆρειμένεις – 37 προτεισοντος – 38 ἐαὐτοὺς – 40 ὀνόμα – 42 οὐ δούλος διἀκοπτόμενον – 43 κἀκοχούμενος 46 ἐξαίνον – 48 ουκεκόπι – 52 θαὶοφιλείς – 53 κατάλυψιν – 54 καὶ τον λύξαι – 55 ἔνδαπεις – 57 εγενίσουσιν – 62 τῆς τῶν ἐκδωμένον – 63 πρεὶν ἥ καθ. – 67 ταιλοὺν τηνηκάδε – 68 τὸ πλίθλίθως – 72 τοὶς ἀνέκαθεν λάμψασιν – 74 τῶοῦτο – 75 ἐξουκριβριβίναι – 79 ἔπλοξαιν ὅσα τὸ τυλυκούτους – κυρίλλους – 82 πόλης εὐγενής ται – σὐνπολώ – 84 θερμώντων – 85 ἐδίκνειτον – 87 ποιστότιτος – 89 αὐ δωξάζοντας – 91 ἀνεπῶν –29 ἀνέβλεψαν – ἔλαφος – 92 ἔνοχλούμεν θαύμασιν – πνεύματα – 93 ἄτροτον – 94 ἠλευθερόντον – 96 καὶ τα θείαν – 98 οὔπερ – 100 προπαράδωτων – πάραθέμεν – 103 ἐξίτοισοιν – 111 γινόμεν – 112 ἐδοξάζητὸ – 114 ἐνάγωντα – 116 παντὶ ἀπαλλαπτόμενον – 116 καὶ τοιν καὶ την πόλην – 118 παντάπαυσην – εἴἐν – 119 ἀποσπαθεντες – 120 δακρροῦντες στιγμείς τοὶ – διἵστατω ἔκα ἐκάστις – 123 καὶ ἀπαξάμεν – 126 οὶ δὲ – 129 καθειγιἀστής – 130 ὡς supplevi τη ζῆν – 131 γίρα καλλώ – καὶ τῆς ας μελέταις – 134 τω ρομύλου – 140 κατάλαξιν – 142 ἐαυτὼν – τὴς ἐκίνου –145 ὧν νύν – 149 ὡς λίαν iteratum – θυμοταίρα του πέτρου – ἔξω τοῦ μέτρου – 150 τῶ αγρ. – 152 αἰτίω οὐτοιδενοί – 157 συνέσχω – δεσμίῶν – 158 εἰτούν τοντο – 161 ἤμνῶν καὶ δεδαιμαί – νον – 164 πανάγι σου – τούυων διτων ἐκτίπου το καὶρηῶτατον – 168 ἐχη – 169 καὶ ἀλίσεις – 173 ὡς ἐκύ – αἰτημαστίναι – 178 οῦ το καταισεύυαν – 180 παρόν – 182 ἐξαπλοῖ – 183 βούλοντο – 183 καὶ θῶς – 185 καὶ τὴν τῶν – 186 καὶ ἐῶς ἀκφαμεν – 187 ἐκδόσεον – 188 κελέσμασι – 189 ναῶνοερόν – 191 ἐπιλαξάμενος – 193 δικαὶαν – 193 τρῆμαλοῦς – ἠλυρειάκου – 194 μοραίου – 195 μεγαστέι – 195 καὐτήυγαζε – 196 θαιάρστων – 200 μακροὺς – 201 ἐκκίνοσεν – 202 ἐνάιἄζας – τα πὰν – 205 διἔδραμες – μεταπλύστᾶ – 207 ἀκτίζοι – 210 αὐτούς – 211 οὐ ἄνωθεν – 215 λυψώμενος – προῦς – 216 παυμακάριστος – τὸν supplevi – 217 τρέποντα – καὶ ὕν – 218 ἀπωθεικαι – 219 ψυχαίς – 220 ὦ ὀμωστὸλου – πέπερη – 221 ἐπεφέναιται – ἤχων ἄδιἔωρταζών τῶν – 227 ἐναδικάστου τοὶν ἱεράν κὰρδία τῆ σορὸ – 229 εὐμερούντον – 237 καὶ παιτιών των – καὶ supplevi – 238 ἐπισφήσάντων – 240 θαὖμασίαν – αὐτὴν – 242 συναρρείτος – 249 τὰς υφιγίσαισιν – 251 θεμοῦργών – 252 εἰς μεταίραν – 254 ἔξη τὸν εἰκήα γενειας – 256 ὥνταις – 257 ἀδίλίπτης – 259 σύμπαρασταῶς – 260 ὥς ἡμαίρε οἰμίς τοῖν ἐνεσιν – 262 φυλευσπλαγχίας – 263 κατῶν – 264 καὶ supplevi – 265 καὶ πων ἀνακοχὴ – 267 ἐφάπα – τῆν προῦς – 269 ἐπικουῶν – 270 θερέστωῦ – 272 ἀλομβᾶνόμενον – 273 βίους ἀκρευνεστάτοιν – 274 τοῦς βάρους – 276 ἄνεσιμαιρεινηκοιν – 278 θἀνατούντος – 281 εἰπερίελαι – τρηβούντα – 282 φέρυ – 283 ἀντιδοσίων – 285 κτισάμενη ἔῶς ἡμῶν – 285 μεσιτίας – εὐπρόδέκτοις καὶ ίλατιρὴεις ἐντάξαισιν – 287 δι ἐαὐτων – 289 πά σοῦ – δοξάσαν τῶ κώ – ἀληθηνώ ἡ θω – 292 υπερτίμισαν – 293 κακατόρθωσις – 294 ὠφειλεται ἡ παρα – κατατὸν – 295 ἐνεσὶς σται – 297 αἰῶνας τὸν ενον.

1.2. ПОДРОБЕН РАЗКАЗ ЗА ЖИВОТА И ДЕЯНИЯТА НА СВЕТИЯ ОТЕЦ НАШ НАУМ

1_7 Благослови, отче!

И Даниил, заслужено наричан „мьж желан“[200], като се молеше по чужди земи, обръщайки се от клопката, в която бе хванат от завистниците, към земята, където постигна истинско познание на Бога като непоклатимо и неотделимо наследство, отвори прозорците[201] и без колебание отдаде дължимото преклонение на бащиния Бог и достигна с това навсякъде в Божието царство.

8–24 Нека започнем молитвата и да изречем апостолските слова „жертва жива са нашите тела“[202] и да покажем всячески „разумното служене нему“[203], за да поднесем така Господу и мистичната безкръвна жертва във вид на благоуханен мирис и да можем да му се наслаждаваме без пречки, и винаги да бъдат удовлетворявани молбите за нашето спасение. Не съществува нищо освен Божието владичество, защото „Господня е земята и онова, що я изпълва“[204], както пя лирата на Давид. Но понеже душата някак си е склонна да обича по-близкия и да му съчувства, дори и да не върви срещу Божиите повели и да не ее противопоставя поради плътски страсти на Божиите присъди, затова естествено е да обичаме да влизаме в храмовете, които са тук при нас, и да принасяме, доколкото можем, подобаваща жертва на светците, почитани в тях. Не е възможно да кажем колко голямо е това почитание, даже и да сме се образовали в най-различни области, поради наказанието, което изтърпя онзи, който беше обиждан от хората, който беше наш пастир, комуто напълно принадлежим и към когото се обръщаме, тъй да се каже, в порив на сърцето си. Поменаваме тукашните светини и им отдаваме дължимото и богоугодното.

25–42 И тъй, един от тези, които особено се почитат и им се удивляват, е божественият Наум. Не е необходимо да разказваме коя

---

[200] Дан. 9:23.
[201] Прозорците към Иерусалим, срв. Дан. 6:10.
[202] Рим. 12:1.
[203] Рим. 12:1.
[204] 1 Кор. 10:26.

е неговата земя и откъде произхождаше – подобава това да е всеизвестно. Нищо от земните неща той не взе за себе си, никакво богатство и имот. И как би взел! Той пренебрегна всички преходни и неустойчиви неща и им се противопостави с порива на сърцето и затова, имайки всичко, се отказа от къщи, пари, богатство, разкош, слава, от цветуща младост и нейните наслади. Презря го мълчаливо и ревностно раздаде всичко, що имаше, на нуждаещите се. Сам той предпочете Христа и неговата бедност, и живота, донесъл му кръста, и последва онзи, който заповяда да вдигнат неговия ярем – лек, благодатен – и да вървят подир него, радвайки се на надеждата за благовестие. Стремейки се да вкуси от нея, блаженият Наум разумно смяташе за нечисти всички земни неща и с одобрението на благопротегналия закриляща десница Бог се предаде в ръцете на Кирил и Методий – люде, отдали душите си под Христовото име, радващи се да докажат своята любов към земята на българите и на съседите им.

43–53 И наистина в предпочитанието си спрямо тях той не се отклони от това, което именно беше решил – да умре за Христа – и го понасяше всеки ден заедно с учителите си: като роб нараняван, бит, хулен, измъчван, понасяше непоносими и продължителни нещастия и мъки, „за които светът не бе достоен“[205], както казва великият апостол. Сменяше затвора със затвор, гнета с гнет, бича с бич, гоненията от един град в друг и от чужди области, земи и места в области и земи пусти и непознати, в места, които Господ тогава не поглеждаше заради неверието им, и в една забравена от Бога земя. При това той учеше на писмената и винаги се стремеше към далечното като свидетел за мъките на онзи, „който засвидетелствува пред Понтий Пилат доброто изповедание“[206].

54–73 Като вършеше това за учителите си, не изостана, докато не доведоха докрай в България своето голямо начинание – плод на Божия промисъл и богонравно. То бе най-напред упражняването и отличното разбиране на народния говор, а сетне и забележителното изнамиране на писмените знаци и най-точното познаване на думите, чрез които да направят за тукашните племена превода на Светото писание от гръцки на български и разпространявайки Новия и Стария завет, да проправят пътя

[205] Евр. 11:38.
[206] 1 Тим. 6:13.

на спасението за тези, които преди бяха тласкани от неверието. Действително това правеха и той вървеше заедно с тях. Понеже всепроникващата Божия мъдрост им помогна и укрепи словото със знаци, които състави чрез тях, те можаха да се отличат и в едното, и в другото. Изнамериха букви, подходящи за езика на българите, както бяха решили, и им съставиха книги, равни по брой на нашите, от старата и новата благодат. Смятаха, че преди да предадат нещо от преведеното на българските чада, трябва да споделят с вселенската църква резултата на своите усилия. И знаейки това, не е за чудене, че взеха съставените книги и както беше угодно на водещия ги ангел, поеха без лутане към духовния предстоятел на града Рим и към подчинените му по това време първосвещеници, управляващи по-голямата част от света като отколе принадлежаща им отеческа област.

74–91 Адриан Велики сияеше по онова време на този слънчев трон – книги исторически, политически и църковни описват голямата му слава, като някъде оценяват по-високо блестелите начело на църквата преди него, до които той се е приближил чрез тези книги (?)[207]. Адриан, научавайки за направеното от тях – от мъже като него не остана скрито великото им и достойно за възхвала дело, както слънцето никога не може да бъде захлупено под крина – заедно с всичките си архиереи се отправи на път и пресрещна отдалеч божиите люде, а срещайки ги, пред очите на всички ги прегърна и подобаващи думи отчасти изрече, отчасти не, както е естествено за един толкова значителен човек. Кирил обаче, а след него и Методий – мъже, които щяха да достигнат небето – бяха водачите на това дело; този, когото сега възхваляваме, както извести разказът, заедно с още трима спътници тичаха около тях като благородни жребчета пред майките си. Наум, с целия юношески устрем на младостта си и с много по-горещата си любов към Бога, бързо изпревари другарите си и се показа като слуга на своите учители в нещата, на които те единствено се посвещаваха: на Божиите заповеди и учения, прилагайки и изучавайки ги – единият като истински вдъхновител, другият – като най-верен поддръжник.

---

[207] Твърде лошото състояние на гръцкия текст не позволява в някои случаи да се определи със сигурност първоначалният вариант. Такива места, отбелязани от Трап с въпросителен знак, естествено, се отразяват и върху превода.

92–112 И какво стана след това? Те влязоха във великолепния град, устремени към Светия дух повече чрез сърцата си, отколкото чрез мястото, а Господ, прославяйки прославящите го, сътвори чрез своите служители големи и необикновени чудеса. Слепите проглеждаха изведнъж, хромите тичаха като елени, сакатите се възстановяваха, глухите и немите говореха и чуваха, обременените от нечисти духове си тръгваха невредими; с една дума – обхванатите от всевъзможни болести се освобождаваха, нуждаейки се единствено от вяра в Бога, която получиха чрез светците, и от Божия милост. И именно Бог, в когото вярват, направи всичко и с тези знамения прогласи новодошлите за боговдъхновени, а делото им – за Божия воля. От това и от други откровения, но преди всичко от свещеническото им превъзходство над всички, разбраха всички, че от Бога внушено е тяхното дело. Смирено се държаха с хората и достойно смятаха деянията си за апостолски, богонравни и завещани от отците. Като сравниха чрез съпоставяне преведеното на български с гръцките преводи на Светото писание (и на Стария, и на Новия завет) и се възхитиха при проверката на богоносните отци както заради точността, така и заради верността на работата им – богонравна и богобоязлива, установиха, че старанието им има резултат, и сметнаха, че вдъхва вяра и е благонадежден, та да го предадат на младия български народ за учение и да го завещаят на идните поколения като истинско познание на благочестието.

123–144 Когато си отиваха, ги съпровождаше по-голямо и по-многолюдно шествие, отколкото на идване, толкова голямо, че градът зад тях почти се изпразни. Хората смятаха, че почитта, отдадена към тези мъже, е тяхно служене пред справедливия Бог. И Господ беше отново прославян в лицето на светците заради още по-големите чудеса и поличби, които сам сътвори, помагайки така на онези, които страдаха за него и с благонадеждни слова водеха към Божието познание цял народ. Изведнъж всички се хвърлиха пред тях и всеки напълно се освобождаваше от „обхваналото го страдание и болеет, след като се бе явил пред очите на светците, и тръгваше възстановен обратно към дома и към своя град, откъдето болен беше дошъл или беше донесен – здрав, закрепнал и освободен от обхваналите го болести. Изпращачите с мъка се откъсваха от светците, проливаха сълзи на преклонение и се разотиваха със скръбно лице и осанка, протягайки ръце към всеки

един от тях, и чрез съприкосновение с целувки и прегръдки си предаваха един другиму тяхната святост, след като се бяха помолили да видят бързо с божията помощ и закрила щастливия завършек на различните мъки и богоугодни дела, към които се стремяха поради намерение и усърдие. А това се отнасяше както за злините по пътя към дома, така и до предстоящото пътуване.

142–153 Какво обаче отминах, увлечен в подробности, което е достойно за паметта на разказа? Великият и пресвет Кирил, водач и вдъхновител на това завидно и всеопрощаващо дело, по времето, когато – вече разказахме – беше поставено на изпитание неговото и на боговдъхновените му другари дело, прекарал дълго в Рим, почина на възраст почтена и плодотворна, осветена от живота и уголемена от заниманията му, и се възвърна пред възделения Христос с надежди за Божия милост. Градът на Ромул придоби неговите мощи и ги съхрани оттогава чак досега като голямо и неизчерпаемо богатство. Неизказано голяма е ползата за душите и телата, която те принасят, прогонвайки постоянно с голямата сила на вярата всяка болест и слабост, всяка бесовска злина и струпването на всякакви беди.

154–177 И така достигна края си божественият Кирил, като живя в големи страдания и така беше прославен от Христа, когото сам прослави с борбите и славните си дела. А благородният Методий твърде тежко понесе раздялата с него – също като отсичане почувства върху себе си това разполовяване и към своите непрекъснати и неотслабващи беди прибави и Кириловите, които бяха не по-малки, ако не и по-лоши. Заедно с верните си ученици, измежду които чудният Наум, когото сега по достойнство възхваляваме, не беше най-незначителният, той реши да тръгне по суша за земята на българите – пътува по море до Илирия, а след това пътят минаваше през земите на много народи – имайки за другари по пътя си и в затрудненията посветените[208], и стигна до племето на германците. Това са хора варвари, горделиви, прекомерно гневливи, червендалести, изпускат огън от диво гледащите си очи и са толкова обхванати от жестокост и необуздана страст, че за нищо връхлитат един връз друг и злоупотребяват с мечовете. Заразени са от тежка болест на духа – от прекомерното

[208] Т.е. ръкоположените в Рим ученици.

богохулство срещу Светия дух[209], а има дори и такива, които вярват в еретическото безумство на побъркания Аполинарий. Като се срещнаха и свързаха с тях, светците с все сили се бореха и усърдно воюваха с Духа в името на Духа. Задържаха в мрежата на православната вяра мнозина, но бяха оковани и хвърлени в жестока тъмница от палачите на всевишния – всъщност от този народ, след като преди това бяха бичувани, обиждани, с разкъсана от страшни изтезания плът и съсипани от безпощадни отмъщения.

178–189 А какво стана след това? Светците пееха и вързани – „не се връзва словото Божие“[210], както казва великият апостол; като запяха химна на третия час и в съзвучие пееха и гласовете, и сърцата им „Господи, ти който пресветия си дух в третия час...“[211] и веднага след като за втори път отекна това, точно навреме „стана голямо земетресение“[212] така, че се залюляха зидовете и къщите, някои се сринаха и смут настана в сърцата на насилниците и страх облада душите им. И тъй, оковите тутакси паднаха от ръцете и нозете на светците и се отвориха вратите на тъмницата и откриха свободен изход на затворените. Излизайки, те тръгнаха както в началото на ученията некогашните му водачи – глашатаите Христови, божиите апостоли, и се радваха, че са сметнати за достойни да понесат обиди в името на Светия дух, така както онези – в името Божие.

190–206 Без да се бавят, отново минали през много премеждия, най-сетне, водени от небесната милост, се озоваха в многолюдната земя на българите –за това се бяха молили и това желаеха. И наистина според желанията им ги прие, богонравно и великолепно, тогавашният български владетел – името му беше Михаил, наричан още Борис. Книги разказват за неговия богоугоден живот, а и разказите на стари мъже са предали чак до нас – да оставим настрана другото – достойно оказаната на светите мъже преголяма почит, обичта, смиреността, държанието му като на син и слуга пред бащи и господари и благосклонността, и предоставянето

---

[209] Има се предвид еретичното за православната църква допълнение filioque към символа на вярата, прието официално от Рим през 1014 г.

[210] 2 Тит 2:9.

[211] Ὡρολόγιον. Romae, 1937, p. 156.

[212] Мат. 28:2.

на всякакви възможности без изключение, каквито някой от тях би могъл да поиска във всички земи и области на царството му. Разпредели ги, както сами поискаха, за учители и на Божието учение, и на писмеността на техния език, създадена и довършена от тях, и приета – както вече казахме – от вселенската църква. Нареди на подчинените си да се подчиняват на заповедите на светците не по-малко, отколкото на неговите собствени, и на желанията им относно образованието на хората и съграждането на свети храмове за благочестиво събрание.

207–227 И тъй, всеки получи различна област и я прие за апостолска проповед. Великият Климент, след като избра за другар ревностния като него в думи и дела Наум – моя грижа досега и предмет на старанията ми, със силния блясък на ученията си, идващ от познанието на Бога, озари след Моравия (?) – там именно беше провъзгласен за епископ[213] – Дакия, Мизия, Панония и сръбските земи чак до Илирия. Учеше на православната вяра и на богоугодни деяния с жив глас, а и с букви, подхождащи на езика на обучението. Проповядваше в българските предели, водейки със себе си като съратник в големите дела и помощник божествения Наум – така както незабравимият Тимотей беше спрямо великия Павел или като един втори Тит или Силан. Когато в старост, мъки и тегла големи и в истински борби изчерпи всички сили на тялото си, ако и по воля на Бога и на Светия дух до последния си дъх да младееше, Наум беше всичко за него – както някога Аарон за гледащия бога Моисей, заради бавния му език; Той отиваше бързо навсякъде и по божия воля подкрепяше хората, до които достигна гласът на тяхното учение. И докато Климент живееше най-вече в Охрид, той самият пребиваваше отвъд езерото в Девол[214], осветявайки го с лъчите на премъдрата вяра и отблъсквайки от всичките му жители голямата, от бащите наследена дяволска заблуда и пълното безумие, наистина показвайки им пътищата на вечния живот.

---

[213] В житийния текст се наблюдава известно преплитане на личностите на Методий и Климент – първият внезапно излиза от повествованието, без да става дума за смъртта му, а пък Климент се явява като моравски архиепископ.

[214] Тук Пространното гръцко житие изяснява оспореното географско название τής Διάβυαν от Краткото гръцко житие на Наум.

228–271 Понеже след много и неописуеми пътища и болки, които по-горе разказът ми обрисува като в неясна и тъмна картина, а и след още апостолски и мъченически безкръвни борби и подвизи, и Наум трябваше да се възнесе пред съдника, отмерващ възмездие по свободна воля и разположение, за да получи наградите за най-големите си подвизи и да се присъедини към своите предци (и преблаженият Климент в Охрид отдавна вече се е предал на съня, подобаващ на светците) – тъй и сега корабът, изпълнен със скъпоценности, натрупано скрито съкровище от вечни наслади, се отдалечава, и танцува душата на онзи, който беше спътник и съмишленик на светците, учителите, наставниците и изповедниците, танцува около трона на въздаващия Христос. Радва се тя и празнува с песен в истинска радост и веселие, водейки душите на тези, които той направи верующи като разкошен дар и радваща душата наслада – толкова великолепни и преславни, че изпълваха с ликуване небесните хороводи. Светия си прах обаче той остави на нас и на бъдните поколения като скъпоценен и неизчерпаем лек за онези, които идват без съмнение в сърцата пред неговия свят ковчег – пазител на здравето, гонител на болестите, за скърбящите – утешение, за радващите се – предупреждение, училище за младите, за старите – опора, за децата – безопасност, за голите–наметка, юзда за щастливите, за обезсърчените – вдъхновение, за душевния покой – дълготрайност, за осиротелите, овдовелите, голите просяци и безпомощните – лек, закрила, покровителство и грижа; за бащите и мъжете – топлина и помощ, убежище за неустойчивите; за постигнатите от затворничество и изгнание и от горчиви мъки, от огорчения и жестокости, от нападенията, набезите и пристъпите на явно и скрито идващо отегчение – постоянно облекчение, съпротивление, сила и непобедима защита и бърз избавител, неразрушима кула и най-сигурна опора. Защото ние сами познахме в много изпитания чудните подвизи на този светец чрез всички тези толкова големи превратности и внезапни вътрешни и външни промени, които нахлуха по различен начин в тоя „наш злощастен, мъчителен и труден живот поради небрежното ни поведение. Когато имахме намерение, доколкото е възможно, да предадем писмено неговия живот, най-подробно, както се вижда, подпомагани в това начинание от Бог, даващ човеку знание и мъдрост, светецът не ни изостави и докато живеехме на чужда, а не на своя земя и

вкусвахме отредените ни тежки дни, ни подкрепяше при нужда. Щом като загубвахме и най-малката надежда – човешка имам предвид, той се явяваше в сънищата ни, когато в сърцата ни се натрупваше отчаяние, и пропъждаше много от малодушието с утешителни наставления, а денем наяве ни показваше правилността на онези добри сънища. Невинаги се явяваше сам, а често воден от справедливотворния Климент, който го насърчаваше за застъпничество спрямо нас, заповядвайки на зрелия мъж така, както на цветущия младеж, и той на драго сърце му се покоряваше.

272–280 Такива пазители, помощници, водачи и защитници, о, братя, чеда и отци ни е поставил Господ, грижещ се и за последните между нас, и за чуждите нему, за да ни бъдат покровители и застъпници с неуморни и непрекъснати молитви. Дано да се смили над нас добролюбивият в ужасния ден на отплата за земния ни живот и да не ни отдалечава съвсем от близостта ни с тях и от собственото си застъпничество, и от добросърдечност спрямо нас да ни възмездява за вкусваните настоящи нещастия с облекчаване и изкупване на предстоящите наказания и със справедливо отмерен дял от вечната благодат.

281–316 О, отче, ти който имаш между непосветените име еднакво с божия знак на милостта[215], ти – грижа и украса на моето сърце, успокоение на болките ми от мъки и нещастия, опора на моята слабост, лечител на всевъзможните болести на душата и тялото ми, наведнъж моя утеха и ободрение; о, ти крила на стремленията ми за спасение, юзда на лошите помисли, подтик за праведност, гонител на леността, най-бърз защитник за верующите – приеми сега това слово, което започнахме за похвала и отлика на твоя богоугоден живот! Приеми хвалебствените песни като приятен плод и приятно кадене пред лицето на Господа, приети чрез тебе и оттам отмерени ни обратно като богата отплата за скърбите и превръщането им в сигурно подобряване на живота, в постигане на духовно спасение, в облекчаване тежестта на моите прегрешения, в благосклонно приемано застъпничество пред престола на неподкупния и страшен владика, в пълно изкупление или поне в достатъчно облекчаване на въздаденото, във вразумяване и поправяне на онова, що е породено от лекомислие и небрежен живот, и от разкош и изнеженост, и що става причи-

[215] Срв. гръцкото τό νεύμα – кимване, знак за одобрение.

на за нещастна смърт – изкушенията и затрудненията, и скритите и явни язви! Изгони мъчещите ни страдания, в които ни хвърли вестителят на Сатаната (би могло по подобаващ начин да се употреби някое апостолско слово), пробождайки ни с жилото на греха – виждащ как безпощадно ни притеснява и изнурява! Дай ни великодушно поне сила, за да не загубим похвалите, на които се надяваме заради нашето постоянство! Ако и ние преди сме се стремели благочестието да се съпровожда с нашите благодатни посредничества и очистващи молитви поради съчувстващата нам грижа и силно застъпничество, то бихме сметнали за справедливо възвръщането ни при стадото, което получихме по жребий и спасихме, създавайки го с пот и мъки. Така, доколкото можем, в храма, пазещ благочестивия ти прах, ще те увенчаем с химни щастливи и великолепни и, като получим от теб способността, ще принасяме жертви на онзи, който те прослави – на господа наш Христос, истинския бог – жертви, благодатни за неговата слава и за великодушието на преславната му и непобедима мощ. А ти, който го прослави достойно и с подобаващо преклонение, ще ни откриеш, ако има някакъв проход през всички негови божествени заповеди, накрая и нашето очищение. Негово е и вечното царство и нему се дължи, и нему се принася похвала и непрестанна възхвала от всички, живели по неговите повели, нему и на небесните и свръхземни сили заедно с безначалния Отец и пресветия и животворящ Дух во веки веков! Амин!

317–322 Завърши тази книга собственоръчно Григорий Доместик[216]. Молете се за него и не кълнете! Грешки ако намерите – поправете ги, защото никой пишещ не е напълно сигурен, нито непогрешим, освен Бог един. Не се колебаех, само преписах изложеното и го написах заради светеца, който се представя пред Бога. Нека се смили, който притежава книгата! С Бога свършвам. Амин!

В лето 1646, през месец май.

[216] Или: доместика Георги? Вж. Дуйчев 1968: 261–279.

Мощехранителница от манастира „Св. Наум“
в Охрид от 1837 г.Национален исторически музей, София.

2. ПРОПОВЕД ЗА ПРАЗНИКА НА СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ ВЪВ ВИЕНА, 10 МАРТ 1720 Г.

2.1. Съобщение за празника е публикувано във в-к Wienerisches Diarium, № 1733, Wien / vom 9. Bis 12 März / 1720, S. 1[217]:

Sonntag/ den 10. März. Heut hat eine Hoch-Loebl. Mährische Lsndsgenossenschaft das Fest ihrer zwey Heil. Nations-Aposteln/ S.S.Cyrilli und Methudii, zugleich Annum Jubilatum nach hundert verflossenen Jahren

[217] Повечето от съобщенията за виенските Кирило-Методиеви празници през XVIII в. са публикувани от С. Панова (Panova 1995), но съобщението за 1720 г. не е сред тях. То беше открито при работата по проекта „Кирило-Методиевската традиция в историята на европейската духовна култура – изследване на средновисоконемските проповеди за Кирил и Методий от епохата на австрийския Барок“, в рамките на проект BG05M2OP001-1.001-0001 „Изграждане и развитие на център за върхови постижения Наследство БГ“.

der Martyr des Seeligen Jochanes Sarcander[218] / in der Kaiserl. Hof-Pfar-Kirche bey St. Michael / Cler. Reg. S. Pauli, unter 6. Choer Trompeten und Paucken feyerlichts begangen; Dabey nach der Lob=Predig das Hoch-Ämt Ihre Eminenz/ Herr Cardinal Graf von Althan / mit Assistirung zweyer Herren Prælaten / als Ihrer Hochwuᵉrdigen / Titl. Herrn Melchior / Abten zu Zwettel/ und Ihrer Hochwuᵉrden / Titl. Herrn Chrysostomus / Abten zu Lilienfeld/bey der O. Cist. Gehalten.

Неделя, 10 март. Днес достопочтеното моравско землячество отпразнува тържествено, в съпровод на 6 олтарни тромпета и тимпани, празника на своите двама свети апостоли, св. Кирил и Методий и едновременно юбилейната година след изминалите 100 години от мартириума на блажения Йохан Саркандер, в императорската дворцова енорийска църква „Св. Михаил“ на клирицте регулати на св. Павел. След похвалното слово, литургията беше отслужена от негово преосвещенство г-н кардинал граф фон Алтан, в съслужение с двама господа прелати – негово преподобие господин господин Мелхиор, абат на Цветл[219] и негово преподобие господин господин Хризостом, абат на цистерцианците от Лилиенфелд[220].

2.2. Grosse zwey Weiße | Auβ | Morgen=Land | Cyrillus, | Und | Methudius, | Einer Hochloebl. Maehrischen | Lands=Genossenschafft/ | Jn kurtzer Ehren=Rede | Fuergestellet/ | Da dieselbe das jaehrliche Kirchen=Fest Hoechst= | gedacht=Heilig=Maehrischen Aposteln/ in der Kayserl. Hoff= | Pfarr= Kirchen bey St. Michael in Wienn den 10. Martij/ als am | Sonntag Lætare, feyerlichst begienge. | Abgeredet | Von R.P.Gregorio Fritz, der Versamblung deβ Oratorij | S. Philippi Nerij bey der Heiligsten Dreyfaltigkeit ordinari | Sonntag=Predigern. | [Linie 126 mm] | Gedruckt in Wienn/ bey Maria Eva Schmidin/ Buchdr. 1720.[221]

---

[218] Блаженият Йохан Саркандер бил католически свещеник, убит в хуситски затвор http://www.zeno.org/Heiligenlexikon-1858/A/Johannes+Sarcander,+B.+(189)

[219] Цветл, град в Долна Австрия, с цистерцианско абатство от Х1 в.

[220] Абатство Лилиенфелд е основано през 1202 г., и е дъщерен манастир на Хайлигенкройц. Принадлежи на Ордена на цистерцианците.

[221] Наборният текст запазва пунктуацията и правописа на ранно-ново- високонемския оригинал, пресъздавайки го quasi facsimile. Маргиналните бележки са инкорпорирани в него като са обозначени с квадратни скоби. Както в оригинала, така и тук латинските фрази са възпроизведени със шрифт, различен от готическия. При рекламата в края на всяка страница в квадратни скоби е добавена пагинацията, която в оригинала е в началото на страницата.

(Двама велики мъдреци от Изток. Кирил и Методий, представени в кратко похвално слово на достопочтеното моравско землячество, в императорската дворцова енорийска църква „Св. Михаел“ във Виена, където то посрещало тържествено годишния църковен празник на своите много възпоменавани свети Моравски апостоли на 10 март, Неделята Lætare[222]. Убедително слово изнесе почитаемия отец Грегориус Фриц, неделен проповедник при събранието на ораторианците на св. Филипо Нери „Св. Троица“[223]. Отпечатано във Виена, в печатницата на Ева Мария Шмид, 1720 г.)

Олтарът на църквата „Св. Михаил“ във Виена. Снимка: С. Бърлиева, 2019.

[222] Неделята Lætare е четвъртата седмица от Четиридесетница, когато литургията се въвежда с Lætare, Jerusalem (Isaiah, 66:10) (Ис. 66:10 – Радвайте се с Йерусалим и ликувайте за него всички, които го обичате!).

[223] Измежду няколкото виенски църкви, посветени на св. Троица, тук най-вероятно става дума за Allerheiligste Dreifaltigkeit Alser Vorstadt, която е най старата, с барокова архитектура.

“Ecce magi ab Oriente” Matth.2.
Sieh die Weisen auß Morgen=Land

DEr alexandrinische *Philo,* welcher sich in dem ersten Jahr=hundert Christi / bey der gelehrten Welt / durch seine Schrifften bekannt gemachet; verzeichnet / in dem Buch / *de Planta Noë [Philo lib. de planta Noë],* eine *Tradition* von den Weisen seines Volcks / daß nemblich / nachdem der hoechste GOtt die Welt / als einen Spiegel seiner Hoheit; einen Außzug seiner Ehren=Tituln; einen Schild seines Adels erschaffen / er hierueber auch die Engel / als Beystaende seiner Glory und Herrlichkeit / befraget habe: Was sie von diesem Werck hielten? Darauff einer / nachdeme er dieses grosse Wunder=Gebaeue hoch angeruehmet / rund herauß gesagt: Er erfordere darinn noch eine Vollkommenheit / umb dardurch gleichsamb das *Sigill* auff so viel schoen= und herrliche Erfindungen auffzudrucken. Was dann? sagte der Himmlische Vatter; Ich vermeyne / antwortete er / ein starcke / Krafft=voll= und liebliche Stimme / welche von der Lufft / Wind und Wolcken / in alle Welt=Ende getragen wurde / sie allenthalben anfuellen/ und niemahlen nachzulassen / das Lob und die Danck=Abstattung fuer deine so hoch=

Und [2]

Und ußsprechliche Wohlthaten zu verkuendigen. Ein schoen= und Englische Erfindung ist diese / jedoch hat GOtt diesem Mangel gnugsame Fuersehung gethan / da er mit selbst eigener Hand das hochverbuendliche Gsatz der Danckbarkeit in die Hertzen der Menschen eingeschrieben / also / daß jener viel weniger / als ein Mensch / zu schaetzen / dessen Mund dem hoechsten Erschaffer das gebuehrende Lob nicht abschallet: *Laudabit usque ad mortem anima mea Dominum [Eccl. 51, 2.]:* Meine Seele / sagt *Salomon,* wird den HErrn loben biß in Todt.

Hochloebliches Marggraffthumb Maehren! wann ich vergangene / und gegenwaertige Zeiten erwege / kombst du mir vor / wie ein vom Alterthumb mit zweyen Gesichtern entworffener *Janus*, das Ruck=Gesicht ist ungestaltet / und erschroecklich / das vordere schoen / holdseelig/ und ein fuertreffliche Schau=Buenne Goettlicher Vorsichtigkeit. Wer kan ohne Forcht in jene Zeiten zuruck blicken / in welchen / statt deß wahren Glaubens=Liecht / eitel Pech=Liechter der hoellischen Finsternuß zu sehen waren! du warest freylich / *Civitas plena populo [Tbren. 1.],* eine Stadt / oder besser zu

reden / ein weit außgestrecktes Koenigreich voll mit Volck / aber leyder! auch voll mit Irrthum; indeme deine Insassen von keiner andern GOttheit/ als von ihren *Pierun, Krasopani, Radagost,* vier gesichtigen *Witisla,* und andern hoellischen Unholden / Mord= und Goetzen=Bildern zu sprechen wusten *[Pessina in Marte Morav.l.1.c.3.]* / denen sie mit dem Menschen=Fleisch auch zugleich (O deß betauer=wuerdigen Schadens!) ihre Seelen auffgeschlachtet haben. Hoechst=unbegluckter Zustand! wem solt nicht das Hertz gleichsamb in Wemuth zergehen / wann er betrachtet: daß ein so schoen= und maechtiges Koenig=reich / vor dessen Gewalt sich die Roemer oeffters mehr / weder von *Mithridate,* und *Hannibal* geforchten / von dessen Großmuethigkeit die aeusserliche Cronen erschuetterten *[Helmont. in Chron. Sclav.l.1.6.52. Dubravius in Hist. Bob.l.1. Stransky in Republ. Bojob.c.6.n.2.]* / innerlich gantz veraechtlich in den finstern Sclaven=Ketten deß Unglaubens verstricket liege!

O deß jaemmerlich=gestalten Ruck=Bildes: *Non est species, neque decor,* woran kein Gestalt/ noch Zierde! *[Isa.53.] ,* foercht=und erschroecklicher anzusehen / als jenes Schroeck=Bild / welches ein=

stens [3]

stens Heil. *Methudius* so nutz= als kuenstlich dem Bulgarischen Koenig *Bogor* entworffen/ und vorgestellet hat. *[Balbinus in Miscell. Bob. Dec.r.l.4]*

Aber nunmehr Preißwuerdigstes Maehren! betrachte ich das vordere / oder jetzige Angesicht/ so hat es ein viel anders Aussehen / vormahls ein *Chaos,* ein lautere Zerrittung / anjetzo alles in schoener Ordnung / und GOtt=gefaelliger Ubereintreffung / Vormahl ein unfruchtbahre Erden / *terra inanis & vacua, [Gen.1. 2.],* welche mit Duefteln der Aergernuß / und Seel=verwundenden Doernern angewuemlet ware / anjetzo siehet man / statt der Doerner / die schoensten mit dem hohen Purpur Goettlicher Liebe bemahlte Rosen / statt der Aergernussen die herrlichste Beyspill Christliche Aufferbaulichkeit. Vorhero ein ungluecksseeliges / anjetzo aber ein gluecksseeliges *Arabien* / in welchen es an Edelgesteinen der schoensten Tugenden; am Weyrauch der Himmels=werths steigender Liebe; am außerlesenisten Gewuertzt allerhand Wissenschafften nicht ermanglet. Vorhero gleichsamb ein Rauchfang / angefinstert von dem Dampff hoellischer Schlacht=Opffern / nunmehr alles mit den Fackeln himmlischer Erkanntnussen beleuchtet / und angefuellet. Vormahls warest du gleich einer Wuesten

/ wo viel Ungeziffer der falschen Lehre / viel Seel=vergifftende Schlangen herfuer gekrochen. Nunmehr spiegelst du ab ein schoenes Paradeyß / wo so viel *Cherub* zu dessen Bewahrung mit flammenden Schwerd erscheinen / als eyffrige Maenner zur Verfechtung rein=Catholischer Lehr=Saetzen / auß deiner Schooß herfuer steigen. Fuerwahr ein Wunder=seltene Veraenderung / welche von keiner Hand / die nicht allmaechtig ist / hat geschehen koennen: *Hæc mutatio dexteræ Excelsi. [Psal.76.]*

Wann ich mir nun diese schoene Veraenderung deß Marggraffthumb Maehren zu Gemueth nehme / auch beynebens die Bemerckung deß obangeruehrten *Philonis* wiederumb erneuere / kunte ich mich fast mit jenem Engel erkuennen zu sagen: Es erfordere die Vollkommenheit dieses Wercks nichts anders / als eine starcke / Lieb= und Krafft=volle Stimme / welche GOTT fuer so hoch= und unaußsprechliche Gutthaten / allerseits Lob= und Danck abstatte. Aber / was ruffe ich nach einer Lob=Stimme / da die=

selbe [4]

selbe ohne dem auff allen Zungen getreuer Lands=Kindern erschallet / erschallet sag ich / und zwar also starck / daß dieser Danck=Schall ueber ihre Graentzen steiget / und in frembden Laendern / so lieblich / als aufferbaeulich / erthoenet. Wienn / schuetzet dißfalls meine Wort durch ihre Zeugnuß / indeme schon durch *13.* Jahr / in gegenwaertig=Kayserl. Hoff=Pfarr=Kirch von einer Hochloeblichen *Nation* auß Maehren / das Fest ihrer Heligen Aposteln CYRILLI und METHUDIJ begangen / und GOtt dardurch Danck=gesaget wird / daß er durch dieselbe ihr liebes Vatter=Land mit den Glaubens=Strahlen gnaedigst betheilet hat. Bey dieser feyrlichen Jahr=Begaengnuß / erschallet das Lob beym Altar durch meistens Inful=tragende Haeupter / auff der Cantzel / durch den Außzug beredsamber Zungen / auff dem Chor / mit ausserordentlichen Wollaut angenehmster Music / und dieser zur Ehr GOttes / und seiner lieben Heiligen angerichter Lob=Schall / welcher / als ein angenehmer *Echo,* in Maehren zuruck hellet / verursachet in Dero Hochloeblichen Land=Staenden ein desto groesseres Wohlgefaellen / wie mehr sie ihnen gefallen lassen / und auch gefliessen seynd / die Ehre ihrer Maehrischen Aposteln / mit liebreichen Einfluß / zu vermehren.

Ich / deß mir Lieb=guenstig angetragenen Ambts halber / solt meine Lob=Stimme beunt auch darzu geben; wolte aber / die Wahrheit zu bekennen / lieber die stille Music spillen / und schweigen: Erstlich zwar

/ weilen mir bereits so viel starcke Wohl=Redner vorgangen / deren Ruhmwuerdig=gelegtes Beyspill ich zwar verwundern; aber nicht nachfolgen kan. Zweytens / weilen ich von zweyen abzuhandlen habe / wo das Spruech=Wort lautet: *Nec Hercules contrà duos:* Zwey ueber einen seynd zu viel. Weil mich aber meine Gedancken versichern / daß eine Hochloebliche Land=Genossenschafft auß Maehren / sambt ihren Glorreichen Aposteln/ nicht so viel auff Mund und Zungen / als auff ein bereit=williges Hertz schauen / trag ich keinen Zweyffel / ferner zu reden / hoffe beynebens / daß jene / bey welchen ich / durch sechs Jahr / in *Absolvirung* der mindern Schulen / auß der Schuessel geessen / auch von mir beunt / in Gebrechung deß Wercks / mit

einer[5]

einer Schuessel voll guten Willens / sich werden vergnuegen / und abspeissen lassen.

Ecce, Magi ab Oriente; Matth. 2.

Siye / die Weisen auß Morgen=Land.

EJgentlich / und dem Buchstaben nach / kommet mein heutiger Cantzel=Spruch denen drey Weisen zu / welche auß Morgen=Land nach Bethlehem kommen / den neu=gebohrnen Koenig der Juden / und Heyland der Welt anzubetten. Diese drey Weisen waren nicht / wie etliche wollen / der schwartzen Kunst erfahren; sondern in der That selbst weiß= und gelehrte Maenner: Angemercket die jenige / so bey denen Hebrœ... Schrifft=Weise; bey denen Egyptiern Wahrsager; bey denen Indianern Schul=Verstaendige; bey denen Assyriern Chaldœ... bey denen Galliern Druyden; bey denen Christen *Philosophi,* Welt=Weise *[Cornel. in Matth. cap. 2.]*; diese Wurden von denen Persiern *Magi,* das ist / Weise genennet. *[S. Hieron. tom. 9. de reg. Monarchia]* Der grosse Inwohner Bethlehemitischer Einoede bemercket: Daß vor Zeiten der *Magi,* oder Weisen / dreyerley gewesen: Die Fuernehmste / so den Ruff der Gelehrt= und Ehrbarkeit hatten / lebten allein von Kraeutern und Meel=Speisen; Die andere Gattung waren hochansehliche Priester bey denen Persiern; Die dritte gebrauchten sich der Zauber=Spruech / entweder die Gemueths=Regungen zu bezwingen / oder durch Beyhuelff deß boesen Feindes / kuenfftige Dinge vorzusagen; Heimblichkeiten zu entdecken / und Schaden zuzufuegen. Daß diese drey Weise von erster Gattung und Koenig gewesen / bezeugen / neben vielen anderen Vaettern / *Theophilactus* und *S. Leo [Theophil. in*

Matth. 2. S.Leo. Serm.de Epiphan.1.], und obwohlen das Evangelium solches nicht bejahet / so verneinet es doch solches auch nicht; sondern lasset diese Wahrheit / nicht ohne Geheimbnuß / auff der Zweyffels=Waag schweben / umb uns dardurch kund zu machen; daß in Gegenwart deß hoechstens Koenigs / alle Koenigliche Titul und Hoheiten / gleich wie die Stern bey scheinender Sonne / ihren Glantz verhuellen muesten.
Wahrscheinig ist es beynebens / daß sie zugleich Priester gewesen / massen es bey denen Persiern gebraeuchlich ware / daß ihre Koenig auch Goettliche Ding außlegten *[Apulejus Apolog. 1.]* / Gebett und Opffer ver=
richteten / [6]
richteten / auff daß die Priesterliche der Koeniglichen Wuerde den Schutz hielte / und die Koenig von dem Volck desto groessern Gehorsamb und Ehrerbietung einzinseten. Also zeiget uns das alte Testament: *Melchisedech* ware zugleich Priester und Koenig; *Heli* und *Samuel* Priester und Richter / und bey denen *Machabœern* stunde der Geist= und Weltliche Gewalt immer beysamen *[Hist. Tripart. lib.3. c.2.]*. Daß diese drey Weisen vom Auffgang der Sonnen gekommen / wird auß ihren eigenen Worten unstrittig gemachet: *Vidimus stellam ejus in Oriente, & venimus, &c [Matth.2.].* Wuer / sprachen sie / haben seinen Stern gesehen in Morgen=Land / und seynd kommen ihn anzubetten; Jedoch muß allhier nicht der aeusserste Spitz deß Morgen=Landes verstanden werden; sondern ein Land / welches an das glueckseelige Arabien graentzet / und / im Vergleich mit dem gelobten Lande / sich gegen Auffgang erstrecket / von dannen sie im Begriff *13.* Tagen / ohne Beschwaerde haben auff ihren Camelen / und sogenannten *Dromedarijs*, oder Lauff=Thieren / koennen getragen werden. Kurtz aber auff den Zweck zu kommen / und durch wenige Striche den Grund=Riß zu unsern Vorhaben zu machen: Waren diese drey Koenigliche Maenner *Magi,* Weise / und zwar / *ab Oriente,* von Morgen=Land / ihr Weeg=Weiser ware ein leichtender Stern; sie reiseten nach Bethlehem / und suchten den neu=gebohrnen Koenig / welchen sie auch gefunden / und Knyefaellig angebettet haben. Alles dieses haben wir nutzlich zu beobachten in unsern zwey grossen Weisen auß Morgen=Land / Heiligen CYRILLO und METHUDIO.
Ecce Magi, sehet die Weisen. Auß denen grossen Gaaben / die in diesen so hoch=beruehmten zweyen Gebruedern und Liechtern auß Morgen=Land geglantzet / waren Adel und Weißheit; *Constantinus* ihr Vatter / welcher

/ ob seiner ungemeinen Weißheit halber / ins gemein *Philosophus*, der Welt=Weise genennet worden / wohnte zu *Thessalonic,* einer Haup=Stadt in *Macedonien* / ware / seinem Geschlecht nach / ein Roemischer *Patricius,* umb welche Wuerde sich auch gecroente Haeupter beworben haben; wie dann der Gothische Koenig *Theodoricus [Pessina in Marte Morav. l.2.c.4.]*, vom Kayser *Leone* dem Grossen / und *Telericus,* Koenig der Bulgariern/ vom Kayser *Leone* dem vierdten / auß grossen Gnaden / den Titul eines Roe=

mischen [7]

mischen *Patricij* ueberkommen; Wie hoch diese Wuerde Carl der Grosse geschaetzet / erhellet auß dem *Diploma*, so er dem Closter *S. Emmerami* gegeben: *Carolus DEI gratia Rex Francorum, & Longobardorum, ac Patricius Romanus:* Carl auß GOttes Gnaden Koenig der Francken / und *Longobarden* / und Roemischer *Patricius*.

Ecce Magi, siehe / auß so edlen Stammen zweigten unsere zwey weise Gebrueder Cyrillus und Methudius, im Anfang deß neunten Jahr=hundert / unter Regierung deß *Orientalischen* Kaysers *Leonis Armeni.* Ich nenne sie Weise / und dieses nicht darumb / weilen sie auß einem weisen Vatter gebohren / indeme nicht selten: *Filij Heroum noxæ*: Kinder grosser Eltern auß dem Geschierr schlagen; sondern / weil sie von dem Vatter in freyen Kuensten / Latein= und Griechischer Sprach / bestens unterrichtet / mittler Zeit / durch angewendten Fleiß / so hohe Wissenschafft erworben / daß sie ins gemein nur *Philosophi*, die Welt=Weisen benahmet worden *[Balbinus in Misc.Bob.Decad.1.l.4.p.1.S.1.]*. Diese ihre Welt=Weißheit aber / zweckte nicht alleinig auff ab die blosse Erkandtnuß Weltlicher Dingen / sondern sie stelleten ihnen das grosse Schau=Spiel der Creaturen fuers Angesicht / umb von denselben zu ihrem Schoepffer das Gemueth zu erheben; und dieses solt das Absehen eines Christlichen Welt=Weisen seyn / daß er alle natuerliche Vortrefflichkeit / alle Gueter und Wunder der Natur / allen ihren Reichthumb / Zierath und Schoenheit / in ein kluges Nachdencken ziehe / und dardurch sein Verlangen zu der Ewigkeit schaerffe. Daß er von den Sternen ihm selbst eine heyllambe Anmerckung nehme / und gedencke: Wann die Allmaechtige Hand meines Schoepffers diesen vergaenglichen Himmel / mit einem so unzahlbaren Heer von Sternen / mit so viel tausend und tausend glantzenden Liechter=Kugeln geziehret; wie wird dann der Unvergaengliche strahlen? Hat er jetzo die Erde mit so mancherley

Schau=Luesten erfuellet / die Felder / Waelder / Berg und Thaeler / nach einer so trefflichen Ordnung zugerichtet; die Wiesen und Auen gleichsamb mit einer Smaragdenen Decke ueberzogen; mit Hyacinthen / Granaten / Saphier= und Rubinen / will sagen / mit mancherley Feld=Blumen beschimmert; die Gaerten mit so mancher bluehenden Schoenheit an

Rosen /[8]

Rosen / Narcissen / Jesminen / Peonien / und Kayser=Cronen / mit Pomerantzen / Citronen / luftigen Lorber=Baeumen / begabet; die gepueschte Wildnussen mit Wildpraet; Stroehme / See und Teiche / mit vielerley Fischen besetzet; hat er der Lufft so manches bundes Gefluegel geschencket / welches dieselbe mit holdseeligen Gesang durchschallet; hat er die Bergwercke mit so klaren Crystall und Diemant / mit so brennenden Rubin / flammenden Carfunckel / gruenenden Jaspis und Smaragd / Himmel=blauen Saphier / schwartz= und weissen Alabaster; roth=gecroent= und Blut=besprengten Marmel / Gold / Silber und andern *Metallien*; hingegen den Grund deß Meers mitedlen Perlen bereichet; hat er die Laender mit Schloesser und Staedten / mit herrlichen Tempeln und Pallaesten / groß= und kleinen Haeufern bebauet; die Gebaeu inwendig mit Gold oder schoenen Mahlereyen angestrichen / oder mit koestlichen Spallieren bekleydet; hat er seine vernuenfftige Geschoepffe / mit so entzueckender Schoenheit / außbuendiger Weißheit / und andern herrlichen Eigenschafften beadlet? mit was fuer Geschmuck / Schoenheit / Zierath / Reichthumb und Herrlichkeit / wird dann jene neue Erde / die ewige Wohnung der Außerwoehlten / prangen / wo der Koenig selbst / der uns darzu beruffen / und eingeladen / wohnen / und in seiner Herrlichkeit erscheinen will! gewißlich muß diese Wohnung unendlich schoener / und praechtiger seyn / als jene / wo nur allein die Knecht und Diener geschauet werden.

Diese seynd die schoene Betrachtungen / die ein Christlicher Welt=Weiser vorzunehmen / diese die nutzlichst= und sicherste Schluß=Folgen / die er auß denen sichtbar= und vor Augen schwebenden Dingen / zu ziehen hat. *Ecce Magi,* sehet in dieser schoenen Betrachtung auch beschaefftiget unsere Weise auß Morgen=Land / *Cyrillum* und *Methudium,* welche eben darumb den Nahmen / als Weise / verdienet / weilen bey ihnen die Weißheit mit der Andacht/ und GOttes=Forcht / die schoenste Bunds=Verwandnuß getroffen hat / sie wusten gar weißlich das Irrdische von dem Himmlischen; die Spreu von dem Waitzen; das Leibliche von den Geistlichen; das

eitle von dem Bestaendigen; das Zeitliche von dem ewigen zu unterscheiden / und ihr vorderiste Sorg

ziehlte[9]

ziehlte dahin / andere auch mit dieser Seel=ersprießlichen Wissenschafft zu betheilen; welches dann eine Ursach ware / daß sie mit Nachsetzung hoher Ehren=Stellen / die sie / vermoeg ihrer Weiß= und Geschicklichkeit / zu begleiten gehabt haetten / die Priesterliche Weybe angenommen / welche ihnen Heiliger *Methodius,* damahl Patriarch zu Constantinopel *[Breviar.Polon.&Gaudericus in bist.transl. S.Clementis.]* / desto lieb=guenstiger mitgetheilet / desto mehr trostreiche Geists=Fruechten er ihm / auß so gelehrt= und eyfferigen Arbeitern im Weingarten deß HErrns / versprechen kunte. *Ecce Magi*, sehet die Weise / aber nicht mehr als Weise allein / sondern als weise Priester; Weißheit und Priester stehen fein beysammen / und solt eines mit dem andern / wie der Glantz und Flammen vereiniget seyn; beede aber unter dem Schatten der Demuth ruhen.

Im alten Testament waren die Priesterliche Kleyder mit goldenen Faden auff das Koestlichste gestuecket; Diese seynd die Strahlen / und Erkandtnussen der Wissenschafft und Klugheit / welche einen Priester und Seel=Sorger eben so nothwendig / als die Augen einem schoenen Leib seynd: *Vos estis lux mundi [Matth.5.]:* Ihr seyd das Liecht der Welt / sagt Christus / die Augen der Kirchen / wann diese verfinstert seynd / wie wird der uebrige Leib scheinen? *Ecce Magi,* sehet unsere weise Priester / *Cyrillum* und *Methudium,* O was fuer klar= hell= und weit=sehende Augen hatten sie / welche sich in ferne Laender und Koenigreich erstrecket / und befliessen haben / alle / die in der Finsternuß / und Schatten deß Tods wandleten / zur Erkandtnuß deß wahren Glaubens zu bringen. Sie verliessen ihr Vatter=Land / und durchwanderten / auff Anleitung deß Goettlichen Leit=Sterns / frembde Erden und Oerther / damit sie die jrrgehende / und frembde GOttheiten anbettende Voelcker / in das wahre Vatterland einfuehreten. *Herodes* der Koenig / sprache zu denen drey Weisen / die den neu=gebohrnen Koenig gesuchet haben: *Cùm inveneritis, renuntiate mihi, ut & ego veniens adorem eum [Matth.2.]:* Wann ihr ihn werdet gefunden haben / so verkuendiget es mir / damit ich auch komme / und ihn anbette. Es wart dieser *Herodes* von Gebluet kein Jud / sondern ein Idumœer/ kein Cron=Erb / sondern ein eingetrungener Fuerst / welcher / durch Moerderische Außtilgung deß gantzen Davidischen / und

Macha= [10]

Machabœischen Koenigs=Stammen / sich auff den Thron / mit Blut trieffenden Haenden / gewaltig geschwungen hat; und / weilen ihm wohl bewust / daß der Juden eintziges Verlangen seye / einen Koenig wiederumb zu haben ihres Stammens / und Glaubens / bevorab jenen / welchen das Goettliche Wort so vielfaeltig verheissen / wie sie es dann mit eigenem Finger in dem Propheten *Michæa* zeigten / daß der *Messias* wurde zu Bethlehem *Judæ* gebohren werden. [*Michaa*] Ursach dessen erschracke *Herodes* ob dieser von denen drey Weisen ueberbrachten Zeitung / und ware seine Meynung vielmehr das Kind zu toedten / als anzubetten / umb dardurch seinen Trohn fest und unwanckbahr zu stellen. Was *Herodes* auß falschem Hertzen zu denen drey Weisen auß Morgen=Land gesprochen / das haben sich viel Koenig / Voelckes und Laender / auß wahr= und ungefaerbten Gemueth / gegen unsern zwey Weisen *Cyrillum* und *Methudium*, verlauten lassen. Was jeder auß Teufflischen / daß haben diese auß Goettlichen Antrib eyfferigst verlanget: *Renunciate*, verkuendiget uns / O ihr getreue Maenner / und eyffrige Lehrer / den wahren Sohn GOttes / und Heyland der Welt / damit auch wir denselben anbetten / und im wahren Glauben verehren koennen. Was verlangten die *Gazari*ensische / und die *Cheronesi*sche Halb=Insul bewohnende Voelcker / welche / auff bittliches Ansuchen / *Cyrillum* und *Methudium*, von der frommen Kayserin *Theodora*, und dem Patriarchen von Constantinopel erhalten / was verlangten / sag ich / diese Voelcker anderst / als *Renunciate*: Verkuendiget uns JEsum Christum / unterweiset uns / O ihr weise Maenner / in wahren Glauben / damit wir auch mit euch den Koenig aller Koenigen moegen anbetten. Getroest ihr *Gazarien*ser! euer Verlangen wird erlangen / sehet / die zwey Weisen seynd schon auff der Reise begriffen / ihre Laenden seynd umbguerdet / und ihre Haende mit Liechtern angefuellet; sie fliehen daher / wir traechtige Wolcken / Heyl und Seegen mit sich fuehrende: *Brevi totam cum Populo & Principibus terram illam ab erroribus, quos tam de Saracenorum, quam de Judæorum persidia tenebant, ad viam veritatis reduxerunt*: Also eyfferig bearbeiteten sich allda diese Heilige Maenner / schreibt *Bollandus*, daß sie in kurtzer Zeit / Volck und Fuersten (welche mit dem Irrthumb der

Sa=[11]

Saracener und Juden befangen waren) zum Weeg der Wahrheit gebracht haben. Was verlangten die Bulgarer mit ihrem Koenig *Bogor*, welcher her-

nach vom Heil. *Cyrillo* die Heil. Tauff / und den Nahmen *Michaël* ueberkommen hat / was verlangten sie anderst / als *Renunciate*, daß sie ihnen das heilige Evangelium verkuendigten / und das grosse Liecht Goettlicher Wahrheit auffsteckten / welches *Photius*, mit anderen Irr=Lehrern / durch den Dampff falsch=außgespyhener Lehre / zu verduncklen suchte. [*Bolland. cit. los.*] Eben dieses verlangte mit seinen Croaten und Dalmatiern / Koenig *Budimirus*, und nach ihm *Radislaus* Koenig in Maehren. [*Marulus in Regno Dalmatia n. 10.*]

Ich sage Koenig in Maehren / dann bevor Maehren / zur Zeit deß Kaysers *Henrici IV* und deß Boehmischen Koenigs *Wratislai II* umb das Jahr 1086. in ein Marggraffthumb verwandlet worden / ist es eines auß denen maechtigsten Reichen *Europæ* gewesen / welches Oesterreich / und ein grossen Theil von Hungarn in sich begriffen. [*Æneas Sylv. in Hist. Europa. c. 23.*] Lang vor Christi Geburt / bewohnten dieses Land die *Quadi*, Teutsche Voelcker / nach diesen die *Marcomanni*, und ware der in Roemishen Geschichten so bekannte *Moroboduus*, ein Stiffter deß *Marcomanni*schen Reichs / so in der Jugend zu Rom / am Hoffe deß Kaysers *Augusti*, erzogen worden. [*Chron. Gottefrid. Part. 4.*] Es liefferten diese Marck=Maenner denen Roemern grosse und blutige Schlachten / worunter jene merckwuerdig / die mit des Kaysers *Marci Aurelij* Feld=Obristen *Pertinace* geschehen / wo man auff der Wallstatt / unter den gebliebenen Maehrern / viel Weiber gefunden / welche in Maennlichen Kleydern nicht weniger / als die Maenner / wieder ihre Feinde gefochten hatten. [*Idem ibid.*] Da ich von den tapffern *Marcomanni*schen Weibern melde / ist nicht zu vergessen die erste Christliche Koenigin *Fridegildis*, welche sich eyfferigst befliessen / den Christlichen Glauben in Maehren einzupflantzen; dann als ihr im Jahr 396. der Tugend=Ruff deß Maylaendischen Bischoffs *Ambrosij* zu Ohren kommen / wurde ihr Hertz dardurch also eingenommen / daß sie sich gaentzlich beschlossen / jenen GOtt zu verehren / den dieser hoch=belobte Tugend=Mann dienete. [*S. Paulin. in vita S. Ambrosij*] Sie schickte ein Gesandschafft nach Mayland / und ersuchte *Ambrosium*: Er wolle ihr einen vollstaendigen Unterricht vom Christlichen Glauben (den sie anzunehmen bereit waere) uebermachen. Nach=

dem [12]

dem sie dieses / sambt etlichen vom Heiligen *Ambrosio* abgeordneten Christlichen Lehrern / erhalten / liesse sie sich tauffen / worzu sie auch ih-

ren Ehegemahl / Koenig *Rosemundum*, und viel andere / mit heylsamer Ermahnung und Beyspill / vermoeget hat.
Die Zeit gestattet mir nicht / von fernern Veraenderungen zu reden / welche sich in diesem Reiche / so in Staats= als *Religion*s=Sachen ereignet haben; gnug seye es / das selbiges / durch verschiedene Einfaell Barbarischer Voelckerschafften / mittler Zeit / in solche Dunckelheit deß Glaubens gerathen [*Bollandus Balbinus Pessina citati à Stred in S. Mor – Hist. 1. I. c. 12.*]; daß die zwey Weise / *Cyrillus* und *Methudius*, (nachdem sie im Jahr 856. auff Verlangen Koenigs *Radislai*, in Maehren angelanget) billich mit denen drey Weisen auß Morgen=Land fragen kunten: *Ubi est, qui natus est*? Wo ist / der da gebohren worden? nemblich Christus JESUS! *Ubi est*? Wo ist / liebe Maehrer / jener GOtt / den euch schon im ersten Jahr=hundert geprediget der *Laureacensi*sche Bischoff *Laurentius* [*Paul. Mesger in Hist. Salisb. 1. I. c. 14.*]. *Ubi est*? Wo ist er / welchen euch / sambt denen an der Donau wohnenden Voelckeren / so eyfferig vorgetragen die Nachfolger *Laurentij*, als ein Heiliger *Gerhardus, Eleutherius, Quirinus, Maximilianus* und andere [*Stred. cit. lib. I. c. 9.*]. *Ubi est*? Wo ist er / welchen euch verkuendiget die fromm= und gelehrte Bischoeffe / *Fratella* zu Ollmuetz / und *Sunnias* zu Neutra / die von dem Heiligen *Hieronymo* selbst hochgeschaetzet / und von Bethlehem auß / durch den Priester *Firmum*, mit Brieff / wegen rechten Verstand deß *Davidi*schen Psalter=Buchs / seynd beehret worden? [*Aventin. Annal. Bojor. Pdg. in vulgari edit. 482. S. Hier. tom. 3.*] *Ubi est*? Wo ist jener GOtt / dessen Lehr und Gebott / ein Heiliger *Severinus*, in [*Eugippius*] damahl vornehmen Maehrischen Stadt *Asturo*, (anjetzo Stockerau) [*Abbas in*] so nachdruecklich gelehret hat? [*Epist. 1352 Eugippius Abbas in Vita S. Severini. cap. I.*] *Ubi est, qui natus est*? Wo ist / der da gebohren worden / fuer uns am Creutz gestorben / und die gantze Welt erloeset? welchen eure Koenige *Samoslaus*, und *Mogemirus*, nachdem sie / durch eyfferige Bewuerckung Carl deß Grossen / Tauff und Glauben angenommen / knyefaellig angebettet [*Christian. Hirssmenzel. in M. S. Wellebrad. 1. I. S. I.*]; dessen Ehre *Arno, Godvinus, Yrolphus*, und andere Heilig=Apostolische Maenner / geschuetzet / und erbeitet haben [*Bucelin in Annal. Bened. Avent. lib. 4.*]? *Ubi est*? Wo ist er? Zu Bruen ware er nicht zu sehen / dann da stunde / in *Monte Lusorio*, auff dem sogenannten Spiel=Berg / das bey denen Sclavoniern beruehmte Goetzen=Bild *Pierun*, durch

welches [13]
welches der Teuffel lange Zeit zu seinen Vortheil gespillet. Auff dem Berg Radhost / warr er nicht anzutreffen. Dann da herrschte der boese Feind durch das auffgestellte Goetzen=Bild *Radagost.* Zu Wellehrad / der damahligen vornebmen Koeniglichen Sitz=Stadt / muste man wenig von ihm /dann der viergesichtigte Asfter Gott *Witislaus,* hat das armseelige Volck erbaermlich verblendet.

Die Weisen auß Morgen=Land haben neben den Jesu=Kind auch seine Mutter gefunden: *Invenerunt Puerum cum Matre ejus.* Die Mutter der schoenen Liebe *Mariam*; *Cyrillus* und *Methudius* funden neben denen Kindern und Mißgeburten der Hoellen / verstehe die falschen Goetter / auch eine Mutter/ aber nicht Der schoenen / sondern garftig und verderblichen Liebe / nemblich das Goetzen=Bild *Veneris*, deme zu Brún wo jetz und die Collegial Kirch bey St Peter und Paul ist geopffert worden. Diese waren die fuernehmste Gottheiten bey denen Måhrern und Sclavoniern/ nebst welchen sie noch viel andere/ als Halb=Goetter und Goettinen vereh-ret: Sonn / Mond / den Kriegs=Gott *Mars*, *Mercurium, Saturnum, Typhon, Dianam, Cererem, Plutonem, Proserpinam, Eumenidem* neben vielen andern / dero Nahmen sich das Papier nicht würdiget zu tragen. Und dieser der Hoellen fortheilhaffte Goetzen=Greul daurete durch viel Jahrhundert / biß derselbe endlich durch unermiedten Fleiß *Cyrillij* und *Methudiji* unterdrucket worden. Ich sage / durch unermiedten Fleiß / dann / kaum diese Apostolische Maenner / durch eine harte und weite Reiß von Conftantinopel / in der Maehhrischen Haupt=Stadt *Wellehrad* angelanget / liessen sie ihnen nichts mehrers angelegen seyn als die wahre *Religion*, welche Synesius [*Synes.tact.de Regno ad Arcad.Imp.]* die Grund=Beste des Reichs nennet / einzupflanzen / und den abscheulichsten Goetter Dienft außzureutten. Sie stunden wie eine Mauer /für die reine Lehre / und suchten die Ehre der anbetten=würdigsten Majestät aller Orthen außzubreiten; GOTT liesse die Wuerkungs feines Gewalts recht wunderbarlich/ unter Anführung dieser Apoftolischen Männern/ erscheinen: Wo ste ihren Fuß hinsetzten muesten die Feinde Deß Glaubens den Platz raumen / die Wahrheit trunge wie ein heller Stern / auß ihren Mund herfür/ wel=

chen[14]
chen die Goetzen=Diener / wie gewaltig sie auch suchten / diefelbe Krebs=gångig zu machen / nicht widerfiehen kunten: *Viri DEI*, schreibet

ein gelehrte Feder auß Mähren/ *Viri DEI constantiam sane raram, & ausu gencroso, cuncta Dæmonum simulacra conculcaeruntque:* [*Godef. Stirzenwager in Discurs. Praedicab. Disc. 2.]*[224] Diese Männer GOttes - haben mit trefflicher Beständigkeit und kühner Unternehmung / die Hoellische Goetzen=Bilder zertretten und germalmet. Zu Brün auff dem Spiel=Berg endete sich das Seel= stürtzende Spiel mit dem *Pierun*, dann *per SS. Cyrillum & Methudium Episcopos Wellehradenses*, *idolo comminuto posita est Hyperduliæ Signum B. Virginis cum Jesulo sedentis figura :* Nach zerschmetterten Goetzen=Bild wurde vom Heiligen *Cyrillo*, und *Methudio, Wellchradensi*schen Bischoeffen / auffgestellet die Bildnuß der seeligsten Jungfrauen mit dem Jesu=Kindlein : *Ecce Magi*, sihe die Weisen: *Invenerunt Puerum cum Matre*, welche das Bind mit der Mutter gefunden / oder klärer zu reden / verursachet daß sie von denen neubekehrten Mährern seynd gefunden / mit Andacht besuchet und angebettet worden. Der Berg Radhost welcher vorhero ware *Mons pinguis*[225] . EIn fetter Berg / wegen den Opfter=Thieren / welche dem Abgott Radagoft abgeschlachtet worden / veränderte sich: *In Montem Sanctificationis:* In einem Berg der Heiligkeit / [Psal. 77]bald *Cyrillus* und *Methudius* mit Abstürtzung deß Hoellen=Bilds / die Ehre deß GOites Himmels und Erden eingeführet. Gleicher Weiß wurden zerschmissen und unter den Staub ewiger Vergessenheit vergraben das Goetzen=Bild Witislaw zu Wellehrad/ und Brasopani oder Venus zu Brún.

Diesen / dem Himmel angenehmften Beyspiel / folgten bald nach die Häupter und Reichs=Großen auß Mähren und Boeheimb / worunter mit Ruhm zu zehlen die Heilige *Ludmilla*, welche / nachdeme sie / durch Himmlische Stimme / zum Heil. Tauff eingeladen worden / auch vom Heil. *Methudio* denselbigen empfangen/ [*Hagec.Chron Boh. Ad Ann* 898 *qui debet esse 868]* vorher verehrte Goetzen=Bildnuß *Crofinam* zerbrechen lassen/ auß welchen hernach / wie auch andern zerstuckten dergleichen Metalen / die Bildnuß der Seeligften Jungfrauen (welche noch heuntiges Tags zu Alt=Bungel verehret wird) folle seyn gefertiget worden.

Eß [15]

---

[224] Stritzenwager 1678.

[225] *Mons Dei, mons pinguis: mons coagulatus, mons pinguis (Ps. 67:16-18,* Vulgata*)*

Eß waren aber diese hohe Tugend=Maenner mit diesem nicht zu frieden / daß sie die leblose Bildnussen außgerottet; sondern ihr Fleiß trachtete dahin / die lebendige Bilder / die Ebenbilder GOttes / welche von dem Goetter=Dienst abscheulich verstaltet worden / außubessern / und durch besondere Kunst=Strich heylsammer Lehren / eyffriger Predigen / nachdruecklicher Beyspiellen zu GOtt=gefaelligen Bildern zu machen; Der gewinschte Erfolg zeigte sich / Maehren und Boeheimb ueberkahme in kurtzer Zeit ein gantz anders Außsehen: *Sicut tenebræ ejus, ita & lumen ejus*: [*Pfal. 135.*] So groß vorhero die Finsternuß / so groß ware hernach das Liecht; man sahe dort und da herrliche Tempel und Altaer auffbauen; aufferbaeuliche Andachten einfuehren; die eingefuehrte fortpflantzen; die fortgeflantzte vermehren; die vermehrte mit dem Edelgestein schoener Beyspillen ziehren und außschmucken; der Paebstliche Stuhl hatte seinen Gehorsamb; die Priesterschafft ihre Hochschaetzung; *Cyrillus* und *Methudius* wurden / als zwey vom Himmel gestigene Maenner / verehret; dem ersten wurde der Ertz=Bischoeffliche Sitz zu Wellehrad / dem anderen der zu Olmuetz eingeraumet / allda waren sie / wie die zwey zusamm=sehende *Cherub* auff der Bunds=Lad: *Unus Spiritus, & una fides erat in eis*: Ein Geist / und ein Glauben ware in ihnen. Sie waren wie zwey hellschimmerende Stern / von welchen jedermann reichen Seegen / und Einfluß zu nehmen hatte; und / obwohlen einige Neyder diesen reinen Sternen / bey dem Paebstlichen Stuhl / Flecke andichteten / und destwegen verschiedenes mahl nach Rom beruffen wurden / seynd sie doch allzeit wiederumb glorwuerdig / mit Beschaemung ihrer Feinden / zuruck kommen. Endlich hat GOTT diese zwey Weise / durch den Stern seines allmaechtigen Schluß / nach viel und schwaeren Reisen / nach außgestandener Hitz / Kaelte / Angst / Truebsall / Verfolgung / Widerwaertigkeit / Muehe und Arbeit / zur Rhue in das Himmlische Jerusalem beruffen. Beede seynd / nach Zeugnuß meines *Beronij*, zu Rom / als in dem Hertz der Christenheit / obwohl zu unterschiedener Zeit / gestorben; von dannen / *Reversi sunt in Regionem suam*, seynd sie in ihr Land / welches ihnen GOtt / zum Lohn ihrer Arbeit / vorbereitet / gereiset. O glueckseelige Reise / O herrliches Land: *Mors ultrà non erit,*

neque[16]

neque luctus: Wo kein Todt / noch Traner mehr seyn wird! Wer kann den Glantz deiner grossen Herrlichkeit abmahlen? koennen wir doch nicht ein-

mahl recht abbilden die sichbahre Pracht deines Vorhanges. Verstehe deß mit so viel tausend funcklenden Sternen besetzten Himmels. Sehe einer doch nur diesen weit=außgespanten Saphier=blauen Teppich! wie kuenstlich / und hochpraechtig derselbe von der All=vermoegenden Hand hoechster Majestaet gewuercket seye? Wer kann doch diese / deß Nachts von so vielen Stern=Liechtern glantzende / deß Tags von der unvergleichlichen Sonne strallende / Welt=Decke mit vernuenfftigen Augen anblicken / daß er nicht von ihr in Verwunderung und Liebe / ihres unvergleichlichen Meisters / gezogen werde? Wann nun diß gestirnte Ober=Schatz=Hauß der Natur so voll Schmucks / Zier und Schoenheit: Wie schoen und lieblich muß doch seyn die Wohnung der Außerwoehlten / die hohe Ehren=Burg der Gerechten / in welcher unsere zwey Weisen Gebrueder auß Morgen=Land / mit allen Engeln und Seeligen Geistern / dem Koenig aller Koenigen anbetten / loben und preisen ohne Ende.

Ich habe bißhero nur allein von zweyen Weisen geredet / wo bleibt dann der Dritte? Auff drey Weise ziehlet das Evangelium / worauß ich meinen Cantzel=Spruch gezogen; Gemaeß desselben demnach solt ich auch den dritten anziehen; freylich / aber wo ist derselbe zu finden? Was vor Augen stehet / braucht nicht viel suchens. Gehet nur auff das herrlich=gefertigte Bild / welches eine Hochloebliche Nation auß Maehren anheunt / neben ihren zweyen grossen Aposteln / auffgestellet hat. *Cujus est hæc imago*? Wessen aber ist diese Bildnuß? Der auff das Hertz gemahlene Schluessel / entschluesset allen Zweiffel: *Joannes est nomen ejus*: Sein Nahmen ist *Joannes*. *Joannes Sarcander* der herrliche Blut=Zeug Christi JEsu / welcher vor hundert Jahr 1620. Den 17. Mertzen zu Olmuetz in der Gefaengnuß / nach viel außgestandenen Peinen / sein Leben geschlossen hat. Zwey *Silentiarios*, oder verschwiegene *Joannes* hat die Welt gezehlet / einen *Palestina*, einen Boeheimb; damit die Zahl vollkommen seye / hat den Dritten dargegeben daß Marggraffthumb Maehren / nemblich *Joannem Sarcandrum*; diesen sahe Schlesien in der

Wie= [17]

Wiegen; Prag in Schulen; Ollmuetz im Kercker; Er ware Adelichen Stammens auß Schlesien / dessen Vatter *Gregorius Matthias Sarcander*, die Mutter *Helena* gebohrne von Aarniez Erblickte das Tagliecht am Vor=Abend deß Heil. Apostels *Thomæ* im Jahr 1576. sein Gemueth ware von Jugend auff zum Geistlichen=Stand geneiget / welchen er auch angetretten / und

sich mit gantzen Fleiß auff das Heyl der Seelen begeben / ingedenck der Worten deß grossen Kirchen=Vatters *Gregorij*: *Nullum omnipotenti DEO est tale sacrificium, quale est zelus animarum*: Es seye GOTT kein angehmers Opffer / als der Fleiß und Eyffer / Seelen zu gewinnen. [*S. Greg. hom. 12. in Ezecls.*] Es wurde ihm in Maehren erstlich die Pfarr Zauneck / und Boßkowitz / hernach aber die zu Holeschau / anvertrauet. Als im Jahr 1620. Pfaltz=Graff Friederich / *Ferdinando II* die Boehmische Cron / mit Beystand deren untreugewordenen Boehmischen Land=Staenden / entzukken wolte / schlugen sich auch zu den Hauffen der Segen=Glaubner die auß Maehren / und verfolgten alles / was Catholisch und Kayserlich ware [*Pessina in Prodromo Moravogr. d. 2. 6. 5.*]; da aber auß Pohlen etlich tausend dem Kayser zu Huelff geschickte Cosacken die Herr= und Dorffschafften der Abgefallenen mit Feuer und Schwerdt straffeten / fielen dieselbe in Argwohn / als haette der dasige treue Herr Lands=Hauptmann *Ladislaus* von Lobkowitz / die Huelffs=Voelcker ins Land gebracht / wurde also von ihnen gefaenglich bewahret / umb ihm / als Lands=Verraether / den *Process* zu machen; Hierzu eine Prob zu stellen / wurde dessen Beicht=Vatter *Joannes Sarcander* auch gefangener nach Ollmuetz in offentlichen Kercker gezogen / und ernstlich angehalten: Alles vom Herrn Lands=Haubtmann ihm Bewust=Vertraut= und Gebeichte / alsobald zu offenbahren; widrigens wurde er die groeste Peyn= und *Tortu*ren zu gewarten haben; Unschriftliches Beginnen! ob welchen *Sarcander* mehr / als von den ihm angedroheten *Tortu*ren erschrocken; Sein festes Tugend=Gemueth verlangte allda keine Erstreckungs=Zeit / sich dessen zu besinnen; sondern sein Schluß geschahe: *Stante pede*: Er wolle lieber auff der Folter außgestrecket werden / alle Peynen leyden / ja tausendmahl sterben / als in so GOtt= und Ehr=vergessenes Begehren einwilligen [*Rubin. Morav. in Append. S. 7.*]. So erfolgten nun drey unmenschliche *Tortu*ren:

Die [18]

Die erste geschahe den 13. Hornung / die andere den 17. die dritte den 18. In der ersten wurde er so grausamb gestrecket / daß die Strick zarrissen. In der andern auffgezogener durch zwey Stund / auff unterschiedene Weiß / erschroecklich gepeiniget. In der dritten / mit angehaltenden Fakkeln gebrennet / und da diese verzehret / wurde sein entbloester Leib / mit zerschnittenen Wein=Einschlag=Pflastern / wie auch mit in Bech / Hartz / und Schweffel eingedauchten Federn behenget / angezuendet / und so

erbaermlich gebrennet / daß man / unter gleichsamb glienden Rippen / das Ingeweyd sehen kunte; Diese *Tortur* deurete ueber drey Stund / und ware von ihm nichts zu hoeren / als allezeit: *JESUS, MARIA, ANNA*. Es wolte nemblich dieser herrliche Blut=Zeug lieber alles Brennen außstehen / als ihm / durch Entdeckung der Beicht / an seine Seele ein unaußloeschlichen Schand=Fleck einbrennen. Vier Wochen lage *Sarcander* noch in Schmertzen / Wunden und Banden / im Kercker. Wobey zu mercken / daß / als er nach der dritten *Tortur* abgeloeset / gegen der Wand ohnmaechtig hingesuncken / und als ein Todter alldort eine Zeitlang gelassen worden / GOtt eine frische Brunn=Quell bey seinem Haupt erwecket / wordurch er den Durst geloeschet [*Rubinns Morav. Radio.*]; welches Wasser noch biß heuntigen Tag in verschiedenen Gepresten / besonders in hitzigen Fiebern / heylsamb angewendet wird. Wohl ein Wunder=Sach / daß zu Loeschung jenes Feuers / mit welchem die trutzige Peyniger *Sarcandrum* gepeyniget / die Erden selbst geweinet habe. Es hat dieser weise Mann / der seelig=maessige *Sarcander*, seine Reiß in die Ewigkeit angetretten den 17. Mertzen deß obangezogenen 1620. Jahrs / zwischen 10. Und 11. Uhr Nachts / nachdem er vorhero von dem Teinicensischen Pfarrer mit denen Heiligen Sacramenten versehen worden / und ihm selbst die Wort auß dem 114. Psalm zugesprochen: *Convertere anima mea in requiem tuam, &c*. [*Psal. 114.*] Kehre wieder umb / mein Seel / in deine Ruhe / dann der HErr hat wohl bey dir gethan; Er hat meine Seel vom Todt erloeset; meine Augen von Thraenen / und meine Fuesse vom Fall. Ich will dem Herrn Wohlgefallen im Land der Lebendigen.

Wer [19]

Wer haltet *Joannem* nicht fuer einen weisen Mann / als welcher den Spruch ewiger Weißheit so weißlich beobachtet: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere*: Foerchtet nicht die jenige / so den Leib toedten / die Seele aber koennen sie nicht toedten / welcher in allen das Ewige den Zeitlichen vergesetzet / so eine auß dem fuernehmsten *Lectio*nen Christlicher Weißheit ist. [*Matth. 10.28*]

Ecce Magi, so siehest du nun deine Weisen / beliebt= und belobtes Marggraffthumb Maehren! gedencke aber nicht / als waeren mir eben nur diese bekannt; viel andere in Tugend / Wissenschafften / Staat= und Kriegs=Erfahrenheit / dapffer= und weiseste Maenner / kunte ich noch anrucken / wann nicht schon bereit der 11hr=Zeiger / von der mir vergoenten

Stunde / abgerucket waere; solte mir aber auch fernere Zeit erlaubet seyn / den Glantz derselben auffzuweisen / so wurde doch derselbe nothwendiger Weiß zu dem Liecht / von welchen sie ihn empfangen / als ein schuldiger Zins / zuruck schlagen muessen / nemblich auff *Cyrillum* und *Methudium*; Diese seynd eure Vaetter / O Maehrer! welche euch in Christo gebohren / und auß der Finsternuß in solches Liecht gesetzet haben / worueber sich nunmehr gantze Christenheit erfreuet. Diesen saget / nach GOtt / Lob und Danck; diese ehret und liebet; auff diese trauet und bauet; und obwohlen ihr das Glueck nicht habt / den gaentzlichen Schatz ihrer heiligen Leibern zu besitzen / so seynd doch ihre bey GOTT grosse Seelen eure gaentzliche Beschuetzer im Himmel / von dannen werden sie euch die schoensten Gnaden=Blicker / gleich der lieblichsten Morgen=Roethe / zuwerffen / werffet nur auch zu ihnen / in allen Anliegenheiten / eure kindliche Bitt=Seufftzer; Dann diese seynd der suesseste Nachklang ihres hochverdient und unersterblichen Ehren=Ruhms. Eure Zungen sprechen nichts so Liebliches auß / als ihren Nahmen; Eure Gemuether haben nichts Koestlichers / als ihre Tugenden / nach etwas Staerckers / als ihre Beyspill / und eure Hertzen nichts Durchleuchtigers / ausser ihrer Verehrung. AMEN.

[20]

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Ангелов 1958 — А н г е л о в, Б. Ст. Канон на Климент Римски. – В: А н г е л о в, Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. София, 1958 [Angelov, B. St. Kanon na Kliment Rimski. – V: Angelov, B. St. Iz starata balgarska, ruska i srabska literatura. Sofia, 1958].

Ангелов 1969 — А н г е л о в, Б. Борба за делото на Кирил и Методий. София, 1969 [Angelov, B. Borba za deloto na Kiril i Metodiy. Sofia, 1969].

Ангелов 1984 — А н г е л о в, Б. За два преписа на „Солунската легенда“. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 1. София, 1984, 9–20 [Angelov, B. Za dva prepisa na „Solunskata legenda“. – V: Kirilo-Metodievski studii. Kn. 1. Sofia, 1984, 9–20].

Балан 1934 — Б а л а н, Ал. Т. Кирил и Методи. Т. 2. София: Университетска печатница, 1934 [Balan, Al. T. Kiril i Metodi. T. 2. Sofia, 1934].

Библия 1992 — Библия, сиреч книгите на Свещеното Писание на Ветхия и Новия Завет. София, 1992 [Biblia, sirech knigite na Sveshtenoto Pisanie na Vethia i Novia Zavet. Sofia, 1992].

Бильбасов 1871 — Б и л ь б а с о в, В. А. Кирилл и Мефодий по западным легендам. Ч. 2. Санкт-Петербург, 1871 [Bil'basov, V. A. Kirill i Mefodiy po zapadnym legendam. Ch. 2. Sankt-Peterburg, 1871].

Божилов 2011 — Б о ж и л о в, Ив. Българската архиепископия XI–XII в. София, 2011.

Бърлиева 1987 — Б ъ р л и е в а, Сл. Пространното гръцко житие на Наум Охридски. Увод, превод и бележки. – Старобългарска литература, 20, 1987, 129–144 [Barlieva, Sl. Prostrannoto gratsko zhitie na Naum Ohridski. Uvod, prevod i belezhki. – Starobalgarska literatura, 20, 1987, 129–144].

Бърлиева 1991 — Б ъ р л и е в а, С. Новооткрити преписи на латински агиографски творби за Кирил и Методий в полската Legenda aurea. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 8. София, 1991, 264–278 [Barlieva, S. Novootkriti prepisi na latinski agiografski tvorbi za Kiril i Metodiy v polskata Legenda aurea. – V: Kirilo-Metodievski studii. Kn. 8. Sofia, 1991, 264–278].

Бърлиева 1992 — Б ъ р л и е в а, С. Преписи на латински извори за св. Кирил и Методий от сбирката на Библиотека Vallicelliana в Рим. – Palaeobulgarica, 26, 1992, № 3, 41–54 [Barlieva, Sl. Prepisi na latinski izvori za sv. Kiril i Metodiy ot sbirkata na Biblioteka Vallicelliana v Rim. – Palaeobulgarica, 26, 1992, № 3, 41–54].

Бърлиева 1995 — Б ъ р л и е в а, С. Италианска легенда. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1995, 140–146 [Barlieva, S. Italianska legenda. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 2. Sofia, 1995, 140–146].

Бърлиева 1998 — Б ъ р л и е в а, С. Латински агиографски творби за св. Кирил и Методий в Legenda aurea на Яков Ворагински. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 11. София, 1998, 7–120 [Barlieva, S. Latinski agiografski tvorbi za sv. Kiril i Metodiy v Legenda aurea na Yakov Voraginski. – V: Kirilo-Metodievski studii. Kn. 11. Sofia, 1998, 7–120].

Бърлиева 1998а — Б ъ р л и е в а, С. Кратката редакция на Италианската легенда в късната латинска книжовна традиция – Мартин от Опава, Бернар Ги, Пиер Кало, Хуан от Замора, Готфредо да Бусеро, Пиетро де Натале. – В: Кирило-Методевски студии. Кн. 11. София, 1998, 38–52 [Barlieva, Sl. Kratkata redaktsia na Italianskata legenda v kasnata latinska knizhovna traditsia – Martin ot Opava, Bernar Gi, Pier Kalo, Huan ot Zamora, Gotfredo da Busero, Pietro de Natale. – V: Kirilo-Metodevski studii. Kn. 11. Sofia, 1998, 38–52].

Бърлиева 1998б — Б ъ р л и е в а, Сл. Латинско стихотворение от XII в. – още един кирило-методиевски извор. – В: Старобългарска литература, 30, 1998, 3–15 [Barlieva, Sl. Latinsko stihotvorenie ot XII v. – oshte edin kirilo-metodievski izvor. – V: Starobalgarska literatura, 30, 1998, 3–15].

Бърлиева 2000 — Б ъ р л и е в а, Сл. Московският препис на Дюканжовия списък. – Palaeobulgarica, 24, 2000, № 3, 50–65 [Barlieva, Sl. Moskovskiyat prepis na Dyukanzhovia spisak. – Palaeobulgarica, 24, 2000, № 3, 50–65].

Бърлиева 2000 — Б ъ р л и е в а, Сл. Московският препис на Дюканжовия списък. – Palaeobulgarica, 24, 2000, № 3, 50–65 [Barlieva, Sl. Moskovskiyat prepis na Dyukanzhovia spisak. – Palaeobulgarica, 24, 2000, № 3, 50–65].

Бърлиева 2003 — Б ъ р л и е в а, Сл. Сплитски събори. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 726–729

[Barlieva, Sl. Splitski sabori. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 3. Sofia: BAN, Institut za literatura, 2003, 726–729].

Бърлиева 2009 — Б ъ р л и е в а, Сл. "Et inventi sunt viri fortissimi" Бароковите проповеди за св. Кирил и Методий от Клостернеубург. – Доклад на Международната конференция „Библейските преводи в славянската традиция и кирило-методиевските извори", Варна, септември 2009 г. [Barlieva, Sl. "Et inventi sunt viri fortissimi" Barokovite propovedi za sv. Kiril i Metodiy ot Klosterneuburg. – Doklad na Mezhdunarodnata konferentsia „Bibleyskite prevodi v slavyanskata traditsia i kirilo-metodievskite izvori", Varna, septemvri 2009 g.].

Бърлиева, Наумов 2005 — Б ъ р л и е в а, Сл., А. Н а у м о в. Мощите на св. Кирил и тяхната прослава през вековете. – Старобългарска литература, 33–34, 2005, 126–144 [Barlieva, Sl., A. Naumov. Moshtite na sv. Kiril i tyahnata proslava prez vekovete. – Starobalgarska literatura, 33–34, 2005, 126–144].

Генов, 2016 — Г е н о в, Я. Латински песнопения за светци, почитани в Източната и Западната църква. София, 2016 [Genov, Y. Latinski pesnopenia za svetci, pochitani v Iztochnata i Zapadnata cyrkva. Sofia, 2016].

Гергова 1991 — Г е р г о в а, Е. Агиографските произведения за Наум – литературни източници и текстови взаимоотношения. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 8. София, 1991, 165–177 [Gergova, E. Agiografskite proizvedenia za Naum – literaturni iztochnitsi i tekstovi vzaimootnoshenia. – V: Kirilo-Metodievski studii. Kn. 8. Sofia, 1991, 165–177].

Глумац 1968 — Г л у м а ц, Д. Нешто о животу Наума Охридског. – Зборник Филозофског факултета Универзитета у Београду, 10, 1968, 1, 129–138

Грашева 1985 — Г р а ш е в а, Л. Брегалнишка мисия. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, 237–243 [Grasheva, L. Bregalnishka misia. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 1. Sofia, 1985, 237–243].

Гюзелев 2014 — Г ю з е л е в, В. Никола Българина – учител по славянска писменост в Дубровник в края на XIV в. – В: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-ата годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов. В.Търново, 2014, 177–181 [Gyuzelev, V. Nikola Balgarina – uchitel po slavyanska pismenost v

Dubrovnik v kraya na XIV v. – V: Srednovekovniyat chovek i negoviyat svyat. Sbornik v chest na 70-ata godishnina na prof. d.i.n. Kazimir Popkonstantinov. V.Tarnovo, 2014, 177–181].

Динеков 1996 — Д и н е к о в, П. Константин-Кирил Философ. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1996, 388–423 [Dinekov, P. Konstantin-Kiril Filosof. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 2. Sofia, 1996, 388–423].

Добрев 2003 — Д о б р е в, Ив. Солунска легенда. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 2003, 707–715 [Dobrev, Iv. Solunska legenda. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 1. Sofia, 2003, 707–715].

Дуйчев 1966 — Д у й ч е в, Ив. Краткото Климентово житие от Димитрий Хоматиан. – В: Климент Охридски. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му. София, 1966, 161–172 [Duychev, Iv. Kratkoto Klimentovo zhitie ot Dimitriy Homatian. – V: Kliment Ohridski. Sbornik ot statii po sluchay 1050 godini ot smartta mu. Sofia, 1966, 161–172].

Дуйчев 1969 — Д у й ч е в, Ив. Пространно гръцко житие и служба на Наум Охридски. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. София, 1969, 261–279 [Duychev, Iv. Prostranno gratsko zhitie i sluzhba na Naum Ohridski. – V: Konstantin-Kiril Filosof. Yubileen sbornik po sluchay 1100-godishninata ot smartta mu. Sofia, 1969, 261–279].

Жития 1986 — Жития Кирилла и Мефодия XII–XV вв. [Текст]: факсимильное воспроизведение рукописей. Вступ. статьи и ред. П.Н. Динеков, Д.С. Лихачев, И.С. Дуйчев. Москва, 1986 [Zhitia Kirilla i Mefodia XII–XV vv. [Tekst]: faksimil'noe vosproizvedenie rukopisey. Vstup. Stat'i i red. P.N. Dinekov, D.S. Lihachev, I.S. Duychev. Moskva, 1986].

Заимова 1995 — З а и м о в а, Р. Мартинов, И. М. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1995, 625–626 [Zaimova, R., Martinov, I. M. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 2. Sofia, 1995, 625–626].

Иванов 1931 — И в а н о в, Й. Български старини из Македония. София, 1931 (фототип. изд. София, 1970) [Ivanov, Y. Balgarski starini iz Makedonia. Sofia, 1931 (fototip. izd. Sofia, 1970)].

Иванов 1982 — И в а н о в, Й. Избрани произведения. Т. 1. София, 1982 [Ivanov, Y. Izbrani proizvedenia. T. 1. Sofia, 1982].

Иванова 1992 — И в а н о в а, Кл. Неизвестна служба за св. Кирил в състава на празничен миней от XVII в. – Palaeobulgarica, 16, 1992, № 2, 16–32; № 3, 37–40 [Ivanova, Kl. Neizvestna sluzhba za sv. Kiril v sastava na praznichen miney ot XVII v. – Palaeobulgarica, 16, 1992, № 2, 16–32; № 3, 37–40].

Иванова, Николова 1995 — Тържество на словото. Златният век на българската книжнина. Съставителство, редакция и научен коментар Кл. Иванова, Св. Николова. София, 1995 [Tarzhestvo na slovoto. Zlatniyat vek na balgarskata knizhnina. Sastavitelstvo, redaktsia i nauchen komentar Kl. Ivanova, Sv. Nikolova. Sofia, 1995].

Клаић 1967 — К л а и ћ, Н. Historia Salonitana Maior. Београд: 1967 [Klaiћ, N. Historia Salonitana Maior. Beograd, 1967].

Климент Охридски 1970 — К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. Т. 1. София, 1970 [Kliment Ohridski. Sabrani sachinenia. T. 1. Cofia, 1970].

Климент Охридски 1973 — К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. Т. 3. София, 1973 [Kliment Ohridski. Sabrani sachinenia. T. 3. Cofia, 1973].

Лавров 1911 — Л а в р о в, П. А. Памятники христианского Херсонеса. Вып. 2. Памятники херсонскьгх святых в греко-славянской письменности. Москва, 1911 [Lavpov, P. A. Pamyatniki hristianskogo Hersonesa. Vyp. 2. Pamyatniki hersonskyh svyatyh v greko-slavyanskoy pis'mennosti. Moskva, 1911].

Лавров 1928 — Лавров, П. Кирило та Методій у давньослов'янському письменстві. Київ, 1928 [Lavrov, P. Kirilo ta Metodiy u davnyoslov'yans'komu pis'menstvi. Kiiv, 1928].

Лавров 1930 — Л а в р о в, П. А. Материали по истории возникновения древнейшей славянской письменности. Ленинград, 1930 [Lavrov, P. A. Materiali po istorii vozniknovenia drevneyshey slavyanskoy pis'mennosti. Leningrad, 1930].

ЛИБИ 2 — Латински извори за българската история. Т. 2. София, 1960 [Latinski izvori za balgarskata istoria. T. 2. Sofia, 1960].

Меловски 1995 — М е л о в с к и, Х. Св. Наум во Мосхополскиот сборник (1741/2 год.) – В: Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура. Скопје, 1995, 245–

254 [Melovski, H. Sv. Naum vo Moshopolskiot sbornik (1741/2 god.) – V: Svetite Kliment i Naum Ohridski i pridonesot na Ohridskiot duhoven tsentar za slovenskata prosveta i kultura. Ckonje, 1995, 245–254].

Мечев 1996 — М е ч е в, К. Климент Римски. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1996, с. 346 [Mechev, K. Kliment Rimski. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 2. Sofia, 1996, s. 346].

Милев 1966 — М и л е в, Ал. Гръцките жития на Климент Охридски. София, 1966 [Milev, Al. Gratskite zhitia na Kliment Ohridski. Sofia, 1966].

Милтенова 2003 — М и л т е н о в а, А. Франко Иван. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 315–318 [M i l t e n o v a, A. Franko Ivan. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 3. Sofia, 2003, 315–318].

Начева 1995 — Н а ч е в а, М. Quemadmodum, De sancto Cyrillo et Metudio legenda. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1995, 237–240 [Nacheva, M. Quemadmodum, De sancto Cyrillo et Metudio legenda. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 2. Sofia, 1995, 237–240].

Николова 1993 — Н и к о л о в а, Св. За един непознат препис на Службата на св. Наум Охридски. – В: Хиляда и осемдесет години от смъртта на св. Наум Охридски. София, 1993, 31–57 [Nikolova, Sv. Za edin nepoznat prepis na Sluzhbata na sv. Naum Ohridski. – V: Hilyada i osemdeset godini ot smartta na sv. Naum Ohridski. Sofia, 1993, 31–57].

Николова 1995 — Н и к о л о в а, Св. Охрид като център на богослужебната прослава на св. Наум Охридски. – В: Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура. Скопје, 1995, 261–271 [Nikolova, Sv. Ohrid kato tsentar na bogosluzhebnata proslava na sv. Naum Ohridski. – V: Svetite Kliment i Naum Ohridski i pridonesot na Ohridskiot duhoven tsentar za slovenskata prosveta i kultura. Skopje, 1995, 261–271].

Николова 2001 — Н и к о л о в а, Св. Установяването на датите за честване на св. Наум Охридски и архиепископ Йоасаф. – Palaeobulgarica, 25, 2001, № 3, 5–29 [Nikolova, Sv. Ustanovyavaneto na datite za chestvane na sv. Naum Ohridski i arhiepiskop Yoasaf. – Palaeobulgarica, 25, 2001, № 3, 5–29].

Нихоритис 1989 — Н и х о р и т и с, К. Теофилакт Охридски – автор на първичната гръцка служба в чест на Климент Охридски. – Год. СУ. Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 3, 1989 (1991), 163–178 [Nihoritis, K. Teofilakt Ohridski – avtor na parvichnata gratska sluzhba v chest na Kliment Ohridski. – God. SU. Nauchen tsentar za slavyano-vizantiyski prouchvania „Ivan Duychev“, 3, 1989 (1991), 163–178].

Нихоритис 1990 — Н и х о р и т и с, К. Византийски химнографски цикъл в чест на Климент Охридски. – В: Н и х о р и т и с, К. Атонската книжовна традиция в разпространението на кирило-методиевските извори (= Кирило-Методиевски студии, 7). София, 1990, 140–181 [Nihoritis, K. Vizantiyski himnografski tsikal v chest na Kliment Ohridski. – V: Nihoritis, K. Atonskata knizhovna traditsia v razprostranenieto na kirilo-metodievskite izvori (= Kirilo-Metodievski studii, 7). Sofia, 1990, 140–181].

Памятники 1895 — Памятники древней письменности и искусства. Т. 107. Санкт-Петербург, 1895 [Pamyatniki drevney pis'mennosti i iskusstva. T. 107. Sankt-Peterburg, 1895].

Попруженко 1928 — П о п р у ж е н к о, М. Синодик царя Борила. София, 1928 [Popruzhenko, M. Sinodik tsarya Borila. Sofia, 1928].

Снегаров 1924 — С н е г а р о в, Ив. История на Охридската архиепископия. Т. 1. София, 1924 [Snegarov, Iv. Istoria na Ohridskata arhiepiskopia. T. 1. Sofia, 1924].

Снегаров 1972 — С н е г а р о в, Ив. Манастирът „Св. Наум“ при Охридското езеро (Произход, развитие и културно значение). София, 1972 [Snegarov, Iv. Manastirat „Sv. Naum“ pri Ohridskoto ezero (Proizhod, razvitie i kulturno znachenie). Sofia, 1972].

Сотиров 1985 — С о т и р о в, Г. Beatus Cyrillus. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1. София, 1985, 166–169 [Sotirov, G. Beatus Cyrillus. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 1. Sofia, 1985, 166–169].

Сотиров 1995а — С о т и р о в, Г. Кристианова легенда. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1995, 460–468 [Sotirov, G. Kristianova legenda. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 2. Sofia, 1995, 460–468].

Сотиров 1995б — С о т и р о в, Г. Моравска легенда. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 2. София, 1995, 728–732 [Sotirov, G. Moravska legenda. – V: Kirilo-Metodievska entsiklopedia. T. 2. Sofia, 1995, 728–732].

Станчев 1989 — С т а н ч е в, Кр. Образите на св. Кирил и Методий във византийската и гръцката литература (XI–XIX в.). – В: Международен симпозиум 1100 години от блажената кончина на св. Методий. 2. София, 1989, 154–156 [Stanchev, Kr. Obrazite na sv. Kiril i Metodiy vav vizantiyskata i gratskata literatura (XI–XIX v.). – V: Mezhdunaroden simpozium 1100 godini ot blazhenata konchina na sv. Metodiy. 2. Sofia, 1989, 154–156].

Стойкова 1995 — С т о й к о в а, А. Първоучителят Методий. София, 1995.

Стойкова 2008 — С т о й к о в а, А. Култът към св. Кирил и Методий през Българското средновековие. Идеологически параметри и литературни рефлекси [Stoykova, A. Kultat kam sv. Kiril i Metodiy prez Balgarskoto srednovekovie. Ideologicheski parametri i literaturni refleksi]. – В: Slavia Meridionalis. Studia Slavica et Balcanica, 8. Warszawa, 2008, 309–326.

Trapp 1974 — T r a p p, E. Die Viten des hi. Naum von Ochrid. – Byzantinoslavica, 35, 1974, 161–185.

Trapp 1981 — T r a p p, E. Die Akoluthie des HI. Naum von Ochrid (Eine Analyse). – Byzantine Studies, 8, 1981 (1984–1985), 403–404.

Теодоров-Балан 1934 — Т е о д о р о в - Б а л а н, А. Кирил и Методи. Т. 2. София, 1934 [Teodorov-Balan, A. Kiril i Metodi. T. 2. Sofia, 1934].

Tobo1ka 1931 — T o b o l k a, Z. Missale Pragense of 1479. – In: Monumenta Bohemiae Typographica. T. 9. Prague, 1931.

Тъпкова-Заимова 2000 — Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В. Дюканжов списък. Palaeobulgarica, 24, 2000, № 3, 21–49 [Tapkova-Zaimova, V. Dyukanzhov spisak. – Palaeobulgarica, 24, 2000, № 3, 21–49].

Франко 1902–1908 — Ф р а н к о, Ів. Святый Климент у Корсунї. – Записки Наукового товариства імени Шевченка, 48, 1902, 1–48; 56, 1906, 145́–180; 59, 1904, 181–208; 66, 1905, 257–281; 68, 1908, 281–310 [Franko, Iv. Svyatiy Kliment y Kopcyni. – Zapiski Naukovogo tovaristva imeni Shevchenka, 48, 1902, 1–48; 56, 1906, 145́–180; 59, 1904, 181–208; 66, 1905, 257–281; 68, 1908, 281–310].

Хоргоши 1987 — Х о р г о ш и, Э. Упоминание о последователях Мефодия в труде св. Геллерта, венгерского епископа-мученика XI в. „Deliberatio supra Hymnum trium puerorum“. – В: Кирило-Методиевски студии. Кн. 4. София, 1987,

383–388 [Horgoshi, E. Upominanie o posledovatelyah Mefodia v trude sv. Gellerta, vengerskogo episkopa-muchenika XI v. „Deliberatio supra Hymnum trium puerorum“. – V: Kirilo-Metodievski studii. Kn. 4. Sofia, 1987, 383–388].

Цоневски 1946–1947 — Ц о н е в с к и, Ил. Св. Климент Римски и посланието му до коринтяните. – Год. СУ. Богосл. фак., 24, 1946–1947, 235–240 [Tsonevski, Il. Sv. Kliment Rimski i poslanieto mu do korintyanite. – God. SU. Bogosl. fak., 24, 1946–1947, 235–240].

Чешмеджиев 2001 — Ч е ш м е д ж и е в, Д. Кирил и Методий в българската историческапамет през средните векове. София, 2001 [Cheshmedzhiev, D. Kiril i Metodiy v balgarskata istoricheska pamet prez srednite vekove. Sofia, 2001].

Чешмеджиев 2018 — Ч е ш м е д ж и е в, Д. Култът към св. Климент Охридски в средновековна България. – В: Св. Климент Охридски в културата на Европа. София, 2018, 333 – 349 [Cheshmedzhiev, D. Kultyt kym sv. Kliment Ohridski v srednovekovna Bylgaria. - V: Sv. Kliment Ohridski v kulturata na Evropa. Sofia 2018].

Чифлянов 1996 — Ч и ф л я н о в, Б. Литургика. София, 1996 [Chiflyanov, B. Liturgika. Sofia, 1996].

Ширяев 1864 — Ш и р я е в, Г. Краткое житие просветителей славян, святителей Христовых святых равноапостольных Кирилла и Мефодия. Санкт-Петербург, 1864 [Shiryaev, G. Kratkoe zhitie prosvetiteley slavyan, svyatiteley Hristovyh svyatyh ravnoapostolynyh Kirilla i Mefodia. Sankt-Peterburg, 1864].

Acta Sanctorum 1668: — Acta Sanctorum martii. A Godefrido Henschenio et Daniele Papebrochio aucta, digesta & illustrata. T.2. Antverpiae, apud Jacobum Meursium, 1668.

Alker 1958 — A l k e r, H. Katalog der Inkunabeln der Universitätsbibliothek Wien. Wien, 1958.

Andreas von Caesarea 2014 — A n d r e a s von C a e s a r e a. Kommentar zur Apokalypse des Johannes. Bertb. von Makedos, Georgios. Wachtendonk, 2014.

Aventinus 1554 — A v e n t i n u s, Johannes. Annalium Boiorum Libri Septem. Ingolstadij. Weissenhornii, 1554; (http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11303901_00502.html?zoom=0.55).

Badalić 1952 — B a d a l i ć, J. Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj. Zagreb, 1952.

Barlieva 2007 — B a r l i e v a, S. Un verso latino dal XII secolo – un fonte Cirillometodiano sconosciuto. – In: Liturgia e agiografia tra Roma e Costantinopoli. Atti del I e II Seminiario di Studio Roma-Grottaferrata 2000-2001" a cura di Kr. Stantchev e St. Parenti (=Analekta Kryptoferris, 5). Grottaferrata, 2007, 70-86.

Barlieva 2008 — B a r l i e v a, S. "Nationalisierung" der Heiligenverehreung. Bulgarische, tschechische und polnische Parallelen der Entwicklung des Kyrillo-Methodianischen Kultes. – Slavia Meridionalis, 8, 2008, 297-307.

Baronius 1606 — Martyrologium Romanum auctore B a r o n i o S o r a n o. Venetiis, 1606.

Baronius 1738 — Annales Ecclesiastici auctore B a r o n i o S o r a n o. T.14. Lucae, 1738. 312.

Belotto 2015/2016 — Cronaca dello "Pseudo-Petrarca". Edizione secondo il codice BNCF Magl. XXII. 28. Università degli Studi di Padova. Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari. Tesi di Laurea. Anno Accademico 2015 / 2016. 352 p.

Biblia 1983 — Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem. Stuttgart, 1983.

Bohonos, Szandorowska 1970 — B o h o n o s, M., E. S z a n d o r o w s k a. Incunabula, quae in bibliothecis Poloniae asservantur. T. 2. Wratislaviae–Varsaviae–Cracoviae, 1970.

Boom 1986 — B o o m, U. Introitus. – In: Lexikon für Theologie und Kirche (LfThK). T. 5. Freiburg, 1986, col. 24.

Boyle 1978 — B o y l e, L. Dominican Lectionaries and Leo of Ostia's Translatio S. Clemen tis. – In: San Clemente Miscelany. T. 2. Romae, 1978, 195–204.

Bretholz 1923 — Die Chronik der Boehmen des Cosmas von Prag. Ed. B. Bretholz. Berlin, 1923.

Breviarium 1929 — Breviarium Romanum. Romae, 1929.

Carey 2002 — C a r e y, S. Undivided Loyalties.Is National Identity an Obstacle to European Integration? – European Union Politics, 3, 2002, № 4, 387– 413.

Cassirer 1925 — C a s s i r e r, E. Sprache und Mythos – Ein Beitrag zum Problem der Götternamen. Leipzig–Berlin, 1925 (wieder abgedruckt in: Wesen und Wirkung des Symbolbegriffs. Wissenschaftliche Buchgesellschaft WBG, Darmstadt, 1994, 71–158).

Cassirer 2007 — C a s s i r e r, E. Versuch über den Menschen. Hamburg, 2007.

Chadraba 1975 — C h a d r a b a, R. Apostolis Orientalis. Poselstvá Jana z Marignoly [Apostolis orientalis. Die Botschaft von Giovanni di Marignola]. – In: Z tradic slovanské kultury v Čechách. Sázava a Emauzy v dějinách česky kultury [Aus den Traditionen der altkirchenslavischen Kultur in Böhmen. Sázava und Emmaus in der Geschichte der böhmischen Kultur]. Hrsg. v. J. Petr. Praha, 1975, 127–134.

Chesne 1641 — C h e s n e, A. du. Historiae Francorum scriptores. T. 3. Opera et studio F. Duchesne. Lutetiae Parisiorum, 1641, 544–554.

Copinger 1926 — C o p i n g e r, W. A. Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum. T. 1–2. Berlin, 1926.

Dacherius 1611 — D a c h e r i u s, L. (J.-L. d'A c h é r y). Veterum aliquot scriptores Spicilegium. T. 5. Parisiis, 1611, 361–531.

Dokoupil 1970 — D o k o u p i l, Vl. Soupis prvotoskoù z fondù Universitní knihovny v Brní. Praha, 1970.

Dolezel 1975 — D o l e z e l, H. Die Gründung des Prager Slavenklosters. – In: Petr, J. (Hrsg.) Z tradic slovanské kultury v Čechách – Sázava a Emauzy v dějinách české kultury. Praha, 1975, S. 131.

Donavin 2004: — D o n a v i n, G. (ed.) Speculum sermonis. Interdisciplinary reflections on the medieval sermon. Turnhout, Brepols, 2004. 416 p.

Dreves 1889 — D r e v e s, G.-M. Liturgische Reimoffizien des Mittelalters. Erste Folge. Leipzig, 1889.

Dudik 1879 — D u d i k, B. Historische Forschungen in der Kaiserlichen Öffentlichen Bibliothek zu St. Petersburg. – In: Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Phil.- Hist. Kl., 95. Wien, 1879, 341–350.

Dujcev 1938 — D u j c e v, I. Un manuscrit grec inconnu avec l'acolouthie et la Vie de St. Naoum d'Ochrid. – Studia historico-philologica Serdiciensia, 1, 1938, 121–124.

Dujcev 1963 — D u j c e v, I. Le testimonialize bizantine sul SS. Cirillo e Metodio. – Miscelanea Francescana, 63, 1963, 3–14.

Dujcev 1965 — D u j c e v, I. Due scritti del P. Antonio Rocchi in onore dei SS. Cirillo e Metodio. – Bolletino della Badia Greca di Grottaferata. N. S., 19, 1965, 25–38.

Evangelou 2007 — E v a n g e l o u, I. The Notitia Archiepiscoporum of Bulgaria (according to codices Paris Gr. 880, Mosq. Syn. Gr. 286 and Tyrnavo 18). – Scripta & e-Scripta, 5, 2007, 63–72.

Evans 1991: E v a n s, G. R.. The Language and Logic of the Bible: The Earlier Middle Ages. Cambridge University Press, 1991, 8-10.

Flacius Illyricus 1597 F l a c i u s I l l y r i c u s, Matthias. Catalogi testium veritatis. 2. Luguduni, 1597.

Flacius Illyricus 1624 F l a c i u s I l l y r i c u s, Matthias. Ecclesiastica historia. Basiliae, 1624.

Fritz 1720 Grosse zwey Weiße | Auβ | Morgen=Land | Cyrillus, | Und | Methudius, | Einer Hochloebl. Maehrischen | Lands=Genossenschafft/ | Jn kurtzer Ehren=Rede | Fuᶜrgestellet/ | Da dieselbe das jaehrliche Kirchen=Fest Hoechst= | gedacht=Heilig=Maehrischen Aposteln/ in der Kayserl. Hoff= | Pfarr= Kirchen bey St. Michael in Wienn den 10. Martij/ als am | Sonntag Lætare, feyerlichst begienge. | Abgeredet | Von R.P.Gregorio Fritz, der Versamblung deβ Oratorij | S. Philippi Nerij bey der Heiligsten Dreyfaltigkeit ordinari | Sonntag=Predigern. | [Linie 126 mm] | Gedruckt in Wienn/ bey Maria Eva Schmidin/ Buchdr. 1720.

Fritz 1721: F r i t z, G. Der wohlversehene Sonntags-Prediger, oder Sonntägliche Predigten auf das ganzeJahr, Wien, 1721.

Geary 2013 G e a r y, P. J. Language and Power in the Early Middle Ages. Watham, Massachusets, 2013.

Goebl 2004 G o e b l, H. Vorsoziolinguistische Entwicklungen in der Erforschung von Sprache und Gesellschaft. – In: Ammon, U. & alii (eds). Sociolinguistics /Soziolinguistik. T. 1. Berlin–New York, 2004(2).

Goff 1964 G o f f, F. Incunabula in American Libraries. A third Census of 15 century books recorded in North American collections. New York, 1964.

Graus 1971 G r a u s, F. Die Entwicklung der Legenden der sogenannten Slavenapostel. Konstantin und Method in Bohmen und Mahren. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, N. F., 19, 1971, 180–181.

Gregorius Florentinus 1885 G r e g o r i i F l o r e n t i n i Gregorii Episcopi Turonensis Libri octo miraculorum. Ed. B. Krusch (= Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum merovingicarim.1). Hannoverae, 1885.

Haubrichs 1975: H a u b r i c h s, W. Veriloquium nominis: zur Namensexegese im frühen Mittelalter, nebst einer Hypothese über die Identität des ‚Heliand'-Autors. – In: Verbum et signum : [Friedrich Ohly zum 60. Geburtstag

überreicht, 10.Januar 1974] / hrsg.von Hans Fromm. München, Bd. 1.1975, S. 231-266.

Hellgardt, Kleiber 2008 — H e l l g a r d t, E., W. K l e i b e r. Edition der Heidelberger Handschrift P (Codex Pal. Lat. 52) und der Handschrift D (Codex Discissus: Bonn, Berlin/Krakau, Wolfenbüttel). Walter de Gruyter, 2008.

Jungmann 1953 — J u n g m a n n, J. A. Missarum solemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe. T. 1. Wien, 1953.

Kalhous 2007 — K a l h o u s, D. Granum Catalogi Praesulum Moraviae jako pramen k děnám Moravy v 10. Století? – Mediaevalia Historica Bohemica 11, 2007, 24-37.

Kennedy 2010 — K e n n e d y, R. Supranational identity, democratic attitudes, and political participation. – European Union Politics, 11, 2010, № 4, 511–532.

Kopecký 1965: — K o p e c k ý, M.. Staročeské rukopisy a tisky. Praha, Statni Pedagogicke Nakladatelství, 1965.

Kotvan 1963 — K o t v a n, I. Inkunábuli archívov, múseí a niektorých historických knižníc na Slovensku. Martin, 1963.

Kotvan 1979 — K o t v a n, I. Inkunábuly na Slovensku. Matica Slovenská [Martin], 1979.

Krafl 2016 — K r a f l, Pavel, "Granum catalogi praesulum Moraviae". – In: Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Edited by: Graeme Dunphy, Cristian Bratu. Consulted online on 08 January 2017 http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_000190

Kunz 1986 — K u n z, L. Gloria in excelsis Deo. – In: Lexikon für Theologie und Kirche. T. 4. Freiburg, 1986, col. 967.

Lošek 1997 — Lošek, F. (ed.). Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg (= Monumenta Germaniae Historica: Studien und Texte, 15). Hannover, 1997.

Loserth 1892 — L o s e r t h, J. Granum catalogi praesulum Moraviae. – In: Archiv für Österreichische Geschichte, 78, 1892, 43–97.

Louda 1956 — L o u d a, J. Soupis prvotisků Univerzitní knihovny v Olomouci a j. pobočky v Kroměříži. Praha, 1956

Lovenberg 1986 — L o v e n b e r g, B. Oktav. – In:Lexikon für Theologie und Kirche.T. 7. Freiburg i Br., 1986.

Ludvíkovský 1965 — L u d v í k o v s k ý, J. Great Moravian Tradition in 10th CenturyBohemia. – In: Magna Moravia. Praha, 1965, 525–566.

Lukić 2009 — L u k i ć, M. Popularizacija ćirilometodske ideje u drugoj polovici 19. stoljeća na hrvatskome nacionalnom

prostoru (Korpus ćirilometodskih književnih tekstova). – Lingua Montenegrina, 4, 2009, 85–124.

Leroy 1976 — L e r o y, J. Les types de réglure des manuscrits grecs. Paris, 1976.

Magnae Moraviae 1969 — Magnae Moraviae fontes historici. T. 2. Textus biographici, hagiographici, liturgici. Brno, 1969.

Martin 1886 — M a r t i n, E. Otfrid. – In: Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Bd. 24. Leipzig, 1886, 529–535; Digitale Volltext-Ausgabe, URL: http://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Otfrid_von_Wei%C3%9Fenburg&oldid=1693654

Martinov 1884 — M a r t i n o v, J. La Légende italique des SS. Cyrille et Méthode. – Revue des questions historiques, 36, 1884, 125–134.

Martinus 1877 — M a r t i n i Oppaviensis Chronikon Pontificim et Inperatorum. – In: MGH, Scriptorum tomus XII. Hannoverae, 1877. Unveränd. Nachdruck, Stuttgart, 1976, 377–475.

Meyvaert, Devos 1955 — M e y v a e r t, P., P. D e v o s. Trois énigmes cyrillo-méthodiennes de la „Légende Italique“ résolues grace a un document inédit. – Analecta Bollandiana, 73, 1955, 375–461.

Meyvaert, Devos 1956 — M e y v a e r t, P., P. D e v o s. Autour de Léon d’Ostie et de sa Translatio de S. Clementis (Légende Italique des SS. Cyrille et Méthode). – Analecta Bollandiana, 74, 1956, 189–240.

MMFH 1967 — Magnae Moravicae Fontes historici. T.2. Brno, UJPB, 1967.

Mohrmann 1968 — M o h r m a n n, Chr. Sakralsprache und Umgangssprache (=Archiv für Liturgiewissenschaft, 10, n. 2). Regensburg, 1968.

Mohrmann 1986 — M o h r m a n n, Chr. Altkristlichen Latein. – In: Lexikon für Theologie und Kirche. Bd. 6. Freiburg i. Br., 1986, 808–810.

Muratori 1726 — Chronicon casauriense, sive historia monasterii casaurensis Ordinis S. Benedicti, a Ludovico II imperatore anno D. 866 conditi auctore Iohanne Berardi. – In: M u r a t o r i, A. L. Rerum Italicarum Scriptores. T. 2, 2. Mediolani, 1726, 767–1018.

Nagy, Seibt 2001 — Karoli IV imperatoris Romanorum vita ad eo ipso conscripta et "Historia nova de sancto Wenceslao Martyre". Ed. BY B. Nagy and F. Seibt. Bidapest–New York, 2001.

Naumow 2000 — N a u m o w, A. Europa benedyktyńska i Europa cyrylometodiańska. – In: Studia z historii literatury i kultury Słowian. Ed. B. Czapik-Lityńska, Z. Daraß. Katowice, 2000, 33–41.

Nejedlý 1955 — N e j e d l ý, Z. Dějiny husitského zpěvu. T. 5. Praha, 1955.

Nichoritis 1986 — N i c h o r i t i s, K. Cyril and Methodius in the Greek Literary Tradition. – Cyrillomethodianum, 10, 1986, 11–50.

Oreus 1623 — H e i n r i c h O r e u s. Idee reformandi Antichristi. Officina Caroli Uncelii, 1623.

Otfrid 2010 — O t f r i d von W e i ß e n b u r g. Evangelienbuch. Althochdeutsch/Neuhochdeutsch. Hrsg., übers. und kommentiert von G. Vollmann-Profe. Stuttgart, 2010.

Panova 1995 — P a n o v a, S. Ehrung der Heiligen Kyrill und Methodij im XVIII Jh. – Palaeobulgarica, 19, 1995, № 2, 63–93.

Peyfuss 1989 — P e y f u s s, M. Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769. Buchdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum von Achrida (= Wiener Archiv fiir Geschichte des Slawentums und Osteuropas, 50). Wien, 1989.

PG 138 — M i g n e, J.-P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. T. 138. Parisiis, 1865.

PL 94 — M i g n e, J.-P. Patrologiae cursus completus. Seriae latina. T. 94. Paris, 1882.

Podlaha, Šittler 1903 — Chrámový poklad u Sv. Víta v Praze. Podávali A. P o d l a h a, E. Š i t t l e r. Praha, 1903.

Polkowsky 1885 — P o l k o w s k y, I. CzéśćŠŠ. Cyrilla i Metodego w Polsce. Kraków, 1885.

Pratesi 1982 — Chronicon Casauriense". Amministrazione provinciale dell'Aquilla. Comitato per il V° centenario della introduzione della stampa in Abruzzo 1482–1982. Consulenza scientifica A. Pratesi. Teramo–Firenze–L'Aquilla, 1982.

Radó 1973 — R a d ó, P. Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae. Budapest, 1973.

Riedl 1974 — R i e d l, M. Katalog prvotisků jihočeských knihoven. Praha, 1974.

Rubricae Generales Missalis 1914 — Rubricae Generales Missalis. – In: Missale Romanum. Romae–Tornaci–Parisiis, 1914.

Sajó, Soltész 1970 — S a j ó, G., E. S o l t é s z. Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. T. 1. Budapest, 1970.

Schenk 1982 — S c h e n k, W. Kult liturgiczny świętych Cyryla i Metodego w Polsce. – Zeszyiy naukowe Uniwersytetu Gdańsiego. No 3. Slawistyka, 1982, 57–61.

Scheumann 1986 — S c h e u m a n n. A. Interdikt. – In: Lexikon für Theologie und Kirche. Bd.5, Freiburg in Br. 1986, 726-727.

Schmid 1955 — S c h m i d, J. Studien zur Geschichte des griechischen Apokalypsetextes. München, 1955.

Scho1z 1978–1979 — S c h o l z, F. Die Korsuner Legende. – Anzeiger für Slavische Philologie, 10–11, 1978–1979, 147–161.

Schulz 1986 — S c h u l z, H.-J. Kirchensprachen. – In: Lexikon für Theologie und Kirche. Bd. 6. Freiburg i. Br., 1986, 257–260.

Schurr 1986: — S c h u r r, V. Systematik [der Predigt]. - In: Lexikon für Theologie und Kirche. T. 8. Freiburg i. Br., 1985, 713-718.

Silagi 1978 — Silagi, G.l (ed.). Deliberatio supra Hymnum trium puerorum. Gerardi Moresenae Aecclesiae seu Csanadiensis Episcopi (= Corpus Christianorum: Continuatio Mediaevalis. T. 49). Turnholti, 1978.

Soleiman pour Heshemi 2010 — S o l e i m a n p o u r H e s h e m i, M. Sondy do cyrilometodějské německy psané barokní homiletiky. – W: Slovesné baroko ve středoevropském prostoru, red. M. Janečková, J. Alexová, V. Pospíšilová, Praha, Nakladatelství ARSCI, 2010, 217-227.

Stanchev 1980 — S t a n c h e v, K. Greek-Bulgarian Relations in the Field of Hagiography XVth–XIXth Centuries. – In: Πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς σχέσεις ἑλλήνων καὶ βουλγάρων ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ‘ ἕος τὰ μέσα τοῦ ΙΘ‘ αἰώνα. Α‘ ἑλλήνο-βουλγαρικὸ συμπόσιο. Πρακτικά. Thessaloniki, 1980, 267–272.

Stradomski 2003 — S t r a d o m s k i, J. Spory o „wiarę grecką” w dawnej Rzeczypospolitej, Kraków 2003.

Stradomski, 2008 — S t r a d o m s k i, J. Z historii literacko-kulturowych związków państwa polsko-litewskiego z południową Słowiańszczyzną. – Slavia Meridionalis, 8, 2008, 255–296.

Stritzenwager 1678 — S t r I t z e n w a g e r, B. V. Discursus Praedicabiles In Honorem Sanctorum Moraviae Apostolorum Cyrilli et Methudii, ac S. Bernardi, Doctoris melliflui Olomucii, 1675.

Stu1ber 1986 — S t u 1 b e r, A. Commune Sanctorum. – In: Lexikon für Theologie und Kirche. T. 3. Freiburg i Br., 1986.

Szwat-Gyłybowa 2008 — S z w a t-G y ł y b o w a, G. Nasze pismo – ich księgi – nasze słowo. Funkcjonalizacje tradycji cyrylometodejskiej w Bułgarii. - Slavia Meridionalis, 8, 2008, 343–362.

Theodosius 1898 — T h e o d o s i u s, Archidiaconus. De situ terrae sanctae (= Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. T. 39). Wien, 1898.

Tkadlčík 1977 — T k a d l č í k, V. K datování hlaholských služeb o sv. Cyrilu a Mtoději. – Slovo. 27, 1977, 96–124.

Trapp 1974 — T r a p p, E. Die Viten des hl. Naum von Ochrid. – Byzantinoslavica, XXXV, 1974, 164–185.

Trapp 1982 — T r a p p, E. Die sieben Slavenapostel in der liturgischen Dichtung. – Analecta Bollandiana, 100, 1982, 469–484.

Trulář 1905 — T r u l á ř, J. Catalogus codicum manu scriptorum Latinorum qui in C. R. Bibliotheca asservatur Publica atque Universitatis Pragensis asservatur. Pars 1. Pragae, 1905.

Ughe11i 1659 — U g h e l l i, F. Historia de fundatione monasterii S. Clementis Insulae Piscariae. – In: Italia Sacra. T. 6. Romae, 1659, 1291–1320.

Ulmann 1762 — U l m a n n, M. Alt-Mähren, das ist geographisch-chronologisch-historische Beschreibung des zweeten in Mähren gewesten Königreichs der Slawen. T. 2. Ollmüz, 1762.

Ussher 1660 — U s s h e r, J. Historia dogmatica. Controversiae inter Orthodoxos et Pontificos de Scripturis et Sacris Vernaculis. – In: The whole works. T. 12. Ch.R. Erlington, 1660, p. 300.

Vaillant 1963 — V a i l l a n t, A. Quelques notes sur la Vie de Méthode. – Byzantinoslavica, 24, 1963, № 2, 229–235.

Vaillant 1969 — V a i l l a n t, A. Constantin-Cyrille et le Pseudo-Theophylacte. – Slavia, 38, 1969, p. 517–520.

Vašica 1948 — V a š i c a, J. Slovo na prenesenie moštem preslavnago Klimenta, nebolî legenda Chersonská. – In: Acta Academie Velehradensis. T. 19. Praha, 1948, 38–80.

Večerka 1964 — V e č e r k a, R. Cyrilometodějský kult v české středověké tradici. – Československý časopis historický, 12, 1964, № 1, 40–43.

Weale 1928 — W e a l e, W. H. I. Bibliographia liturgica. Catalogus missalium ritus latini ab anno MCCCCLXXIV impressorum. Collegit W. H. Iacobus Weale, iterum edidit H. Bohatta. London, 1928.

Welzig 1989: W e l z i g, W. Lobrede: Katalog deutschprachiger Heiligenpredigten in Einzeldrucken; aus den Beständen der Stiftsbibliothek Klosterneuburg (= Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften : Philosophisch-HistorischeKlasse . 518). Wien, 1989. 802 S.

Welzig 1995 W e l z i g, W. Predigten der Barockzeit. Texte und Kommentar. Wien, 1995.

Wright 1991 Wright, R. (ed.) Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages. London, 1991.

Zlámal 2008: Z l á m a l, B. Příručka českých církevních dějin. T. 5. Doba barokní katolicity (1650-1750); Doba osvícenská (1750–1848). Olomouc, Matice Cyrilometodějská, 2008, 173–179.

Zvinger 1586 Z v i n g e r, Th., J. Z v i n g e r. Theatrum humanae vitae. Basileae, 1586.

Αγιορείτης 1989 Ἀ γ ι ο ρ ε ί τ η ς, Ν. Μέγας Συναξαριστής. Θεσσαλονίκη, 1989. p. 394;

Νιχωρίτης 1999 Ν ι χ ω ρ ί τ η ς, Κ. Νέα στοιχεία στην Κυριλλο-Μεθοδιανή παράδοση. – In: Θεσσαλονίκη – Μεγάλη Μοραβία. Πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου, Θεσσαλονίκη, 16–19 Οκτωμβρίου 1997. Θεσσαλονίκη, 1999, 225–251.

Νιχωρίτης 2000 Ν ι χ ω ρ ί τ η ς, Κ. Οι άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος (οι αγώνες τους για την ένταξη των σλάβων στον βυζαντινό πολιτισμό και τα ελληνικά γράμματα). Θεσσαλονίκη, 2000, ρ. 204-215;

Φουντούλης 1986 Φ ο υ ν τ ο ύ λ η ς, Ι. Οί άγιοι Κύριλλος καρ Μεθόδιος στό εορτολόγια καί ύμνογραφία τής Έλλαδικής ‘Εκκλησίας. – In: Πρακτικά συνεδρίου, εορταστικαί εκδηλώσεις προς τιμή και μνήμη των αγίων αυταδέλφων Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων. Θεσσαλονίκη, 1986, 199–200.

ЦИТИРАНИ РЪКОПИСИ

АВСТРИЯ

Wien, Österreichische Nationalbibliothek:	Cod. Lat. 423 от края на XII – началото на XIII в.
	Cod. 4206 от 1416 г.
	Cod. 3044 от 1475 г.
	Cod. Hist. Gr. 47 от края на XIII/началото на XIV в.
Klosterneuburg, Stiftsbibliothek:	BK II 633.1-103
	BK III 19.1-45
	BK II 633.76 Adl.2

БЪЛГАРИЯ

София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий, Исторически архив	Cod. II A 7793

ВАТИКАН

Archivio Segreto Vaticano:	Lettere di vescovi e prelati, vol. 10, fol. 111
	Lit. Principium, vol. 35 (fol. 36 от 1580 г.)
	Reg. Vat. 2020, Reg. Grigorii papae XIII, ep. 97(fol. 382 от февруари 1581 г.)
Bibliotheca Apostolica Vaticana:	Cod. Urb. Gr. 80 от края на XIII/ началото на XIV в.

ВЕЛИКОБРИТАНИЯ

Oxford, Bodleian Library:	Cod. Roe 13 от 1284/1285 г.
	Cod. Roe 7 от 1278/1279 г.

ГЕРМАНИЯ

München, Bayerische Staatsbibliothek:	Clm 17234 (Scheftl.234), XV в.
	Cod. Slav. 32 от XVI в.
Heidelberg, Universitätsbibliothek:	Cod. Pal. Lat. 52, около 870 г.

ГЪРЦИЯ

Αθήνα, Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος:	Cod. 827 от 1646 г.
Αὐτόνομος Μοναστικὴ Πολιτεία Ἁγίου Ὄρους / Света гора Атон:	
ман. Ватопед:	Cod. 1134 от края на XIV началото на XV в.
	Cod. 717 от 1869 г.
Πράσινο (Тірновο), Δημόσια βιβλιοθήκη:	Cod. 18

ЕГИПЕТ

دير سيناء سانت كاترين Синай, манастир „Св. Екатерина“:	Cod. 508 (976), XVI–XVII в.

ИТАЛИЯ

Firenze, Biblioteca nazionale Centrale:	Cod. Magliabechiano XXII. 28, XIV в.
Roma, Archivio generale dell'Ordine dei Frati Predicatori di S. Sabina:	Cod. XIV L1, 1246-1259 г.

ПОЛША

Kielce, Biblioteka Kapitulna:	Cod. 11, XV в.
Kórnik, Biblioteka PAN:	Cod. 52, XV в.
Kraków, Biblioteka ojców paulinów na Skałce:	Cod. B6, от XV в.
Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej:	Cod. 29, XV в.
	Cod. 2, XIV в.
	Cod. 7, XV в.
Warszawa, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego:	Z 1759, вж. Санкт Петербург
Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka:	Cod. IF 609, XV в.
	Cod. 5439 II, XV в.

РУСИЯ

Москва, Государственный исторический музей (ГИМ):	Син. Гр. 286 (архим. Владимир 324: 286/CCLXXIII), XIII в.
	Син. Гр. 283, XIII в.
Москва, Российская государственная библиотека:	ф. 304, № 669 от 1420 г.
	ф. 178, № 3170
Санкт-Петербург, Российская национальная библиотека:	Cod. Z 1759 (Theol., in 4o) Sign. 4., XV в. (Erratum "Cod. 2.1759 (Theol., in 4o) Sign. 4.")

СЛОВАКИЯ

Bratislava, Biblioteka Universitetska:	Ink. 393 от 1499 г.
	Старопечатна книга 22 B, 62902 (от 1507 г.)
Bratislava, Slovenský národný archív:	Cod. 82 от XIV в.
Kremnica, Archív mesta:	Cod. V от XV в.

ТУРЦИЯ

Kudüs'teki Rum Patrikliği hakkında İstanbul'a gittim (Метох на Йерусалимската гръцка православна патриаршия в Истанбул/ „Божигробски метох":	гръцки ръкопис с неизвестна сигнатура от XVI в.

УНГАРИЯ

Budapest, Szecheni Konyvtar:	Cod. 1. m. ae 92, XIV в.
	Cod. 1. m. ae 218, XV в.

ФРАНЦИЯ

Paris, Bibliothèque Nationale:	Cod. Paris. Lat. 5411, от XII в. Cod. Paris. Gr. 880 (olim Reg. 2423; Mazarin - Reg. 1994), XIII в.

ХЪРВАТИЯ

Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica:	Cod. R 3575 от XIV/XV в.

ЧЕХИЯ

Praha, Národní knihovna Ceské republiky:	
	Cod. VIII A 28 от XIV/нач. XV в.
	Cod. XVI A 17
Praha, Knihovna Národního muzea v Praze:	Cod. XIV E 18 от XIV в.
Praha, Pražský hrad, Kancelář prezidenta republiky – Archiv:	Inv. 260/1-7 от XIV в.
	Cod. F XLII от XIV в.
Brno, Archiv města Brna:	Cod. N22/S30 от XV в.
	Cod. S34 от XV в.
	Cod. RB–15 от XV в.
	Cod. L261 от XV в.
Brno, Knihovna univerzitního kampusu MU:	Cod. R 419 от XV в.
	Cod. R 612 от XV в.
	Cod. R 625 от XV в.
	Cod. Mk 116 от XV в.
Opava, Slezská vědecká knihovna (Univerzitní knihovna SU v Opavě?):	R-A3
Opava, Zemský archiv, pobočka Olomouc:	Cod. CO.205, f. 203’ от XV в.

ПОКАЗАЛЕЦ

А

Аарон 126
Абруцо 83
Августин 44
Авентин, Й. Т. 107, 109
Австрия 58, 109, 169
Агноандники, 16
Адалберт 50
Адриан II, 15, 17, 24, 85, 86, 90, 95, 122
Адриатика 10
Аквила 83
Албания 73
Александрия 26, 35, 36, 36
Александров 71
Александър III 84
Алексий Комнин 17
Алкуин 99
Алфа и Омега 103
Ангеларий 77
Ангелов 27, 48, 91, 92, 151
Андрей Кесарийски 103
Андрей, ап. 34
Антиохия 97
Антонио Роки 80
Аполинарий 125
Арицийски манастир 16
Армаг 110
Армения 97
Атанасий Пароски 78
Атон 3, 78, *вж. и* Света гора
Африка 97
Ахрида 16, *вж. и* Охрид

Б

Бавария 109
Баварски анали 107
Баварско кралство 108
Балан *вж.* Теодоров Балан
Балкани 73
Беда Достопочтени 93
Белоград 37
Бенедикт Нурсийски 5
Берат 73, 77
Бератска служба за св. Седмочисленици 77
Бернар Ги 81
Библия 13, 36, 56, 63, 121, 123, 151
Притчи Соломонови 36
Евангелие от Йоан 57, 65, 68
Евангелие от Лука 68, 103
Евангелие от Марк 103
Първо послание на ап. Павел до Коринтяните 37
Послание на ап. Павел до евреите 66
Откровение на ап. Йоан 103
Бильбасов 27, 151
Битоля 77
Богородица 41, 50
Богорус 47, *вж. и* Борис-Михаил
Божилов 10, 151
Бонавентура 44
Борживой 21, 28, 36
Борил 10
Борис – Михаил 3, 15, 125
Братислава 58, 59
Братя Макавеи 58
Брегалница 26, 27
Будапеща 62
България 3, 13, 14, 15, 47, 76, 77, 79, 95, 121, 159
Бърлиева 2, 8, 9, 13, 14, 29, 31, 35, 42, 48, 57, 81, 86, 105, 111, 132, 151

В

Вавилон 55
Василий II Българоубиец 11, 73
Ватикан 33, 169
Ватопед 169
Вашава 53
Вацлав 62
Велеград 37
Велехрад 21, 24, 28
Велика Моравия 101
Велика 15
Велико литовско княжество 42
Великобритания 169
Венеция 10
Верия 78
Виена 41, 42, 43, 44, 46, 109, 130, 132
Византия 10, 73
Вилхелм Оверски 44
Висла 24
Воден 15
Войнов 16
Вреде 53
Вроцлав 31

Г

Галгошч (Хлоховец) 61
Гелерт 4
Генов 58, 153
Герасим 80
Гергова 153
Герман - Гаврил 15
Германия 31, 169
Гиъри 98
Глумац 12, 153
Горазд 15, 77
Градът на Ромул 124, *вж, и* Рим
Грашева 153
Григорий Велики 34, 44
Григорий Доместик 129
Григорий Константинидис 77
Григорий Охридски 3, 76
Григорий Турски 93
Григорий XIII 33
Григорий, архиеп. 76
Гърция 78, 169
Гюзелев 153

Д

Давид 120
Далмация 3, 77, 103, 105, 106, 108, 109
Дамян Доростолски, патр. 15
Данбауер 47
Даниил Хилендарец 79
Даниил 120
Девол 126
Дерменджиева 2
Десимир Моравски 26, 27
Димитрий Ростовски 80
Димитър Хоматиан 3, 76
Динеков 104, 154
Диоклециан, имп. 91
Добрев 26, 27, 154
Доростол 15
Дристра 15
Дудик 51, 52
Дуйчев 11, 12, 76, 129, 154, 157
Дунав 24
Дюканжов списък 73, 74

Е

Ебендорфер 42
Евангелиар от Тринити Колидж 103
Еврип 16
Европа 5, 48
Евсевий Кесарийски 96
Египет 169
Екатерина II 53
Екатерина 34
Енциклопедия на Цвингер 109

З

Заимова 65, 154
Залцбург 101
Залцбургски меморандум 101
Западна Европа 34, 42
Збигнев Олешницки 50
Зламал 42

И

Иван Александър 27
Иван Асен II 27
Иванов 10, 14, 16, 17, 73, 74, 79, 79, 154, 155
Иванова 11, 27, 92, 155
Източна Европа 5
Иисус Христос 46, 55, 96, 103, 106, 124, 127, 129
Илирия 124
Илия 46
Институт по славистика – ПАН 8
Иоан Комнин (Адриан) 17
Ирина - Ксения 17, 98
Ириней Лионски. 98
Ирландия 110
Исак Комнин. 14, 17, 73, 76
Испания 97
Истрия 103
Исус Христос 46, 55, 96, 103, 106, 124, 127, 129
Италианска легенда 81, 82, 89, 91, 152
Италия 31, 108, 109, 169

Й

Йерихо 15
Йероним 50, 106
Йоан – Павел II 5, 57
Йоан VIII 104, 108
Йоан Берард 84, 85
Йоан Волк 50
Йоан Комнин 14
Йоан Конупка 61
Йоан Непомук 41
Йоан Турмайр Авентин 107
Йоан Цимисхи 15
Йоан Солунски 26,
Йоан, ев. 55, 57, 65, 103
Йоасаф 75
Йосиф, архим. 76
Йохан Саркандер 131

К

Климент V 50
Казаурийската хроника 82, 85, 86
Казаурия 4
Канина 15
Кападокия 26
Каринтия 103
Карл IV Люксембургски 4, 29, 33, 35, 49, 105, 107
Карл Велики 90, 98, 99, 109
Карлщейн 32
Квантоплут 36
Кватоплук 40
Квирил 106
Киети 83
Кирил и Методий 3, 4, 9, 11, 13, 14, 21, 25, 26, 28, 29, 31, 34, 35, 38, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 62, 65, 67, 71, 75, 77, 79, 80, 81, 92, 94, 95, 106, 107, 121, 130, 151, 153, 158, 159
Кирил Йерусалимски 31
Кирил Философ 9, 11, 14, 15, 26, 27, 35, 81, 82, 87, 91, 94, 154
Кирил 3, 4, 9, 11, 15, 21, 38, 40, 43, 45, 58, 62, 67, 71, 72, 73, 75, 77, 79, 82, 86, 87, 91, 92, 94, 95, 101, 106, 107, 121, 122, 124, 130, 132, 151, 155, 158, 159. *вж. и* Кирил Философ, и Константин – Кирил
Кирило-Методиеви ученици 11
Кирило-Методиевски научен център 8
Кисельова 52
Кицбюел 36
Климент V 50
Климент Охридски 12, 15, 73, 79, 92, 95, 126, 128, 154, 157, 159
Климент Римски 4, 9, 24, 36, 37, 42, 49, 80, 81, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 151, 156, 159
Климент 9, 24, 36, 37, 79, 82, 84, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 159
Клостернойбург 3, 41, 43
Кожухаров 10
Козма Дрячки 3, 76
Константин Кавасила 3, 12, 75, 76
Константин Преславски 9
Константин Философ 9, 24, 26, 81, 86
Константин-Кирил и Методий 80
Константин-Кирил 9, 10, 11, 21, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 49, 80, 81, 86, 87, 91, 92, 94, 95, 154
Константинопол 11, 74
Копецки 42
Коцел 95
Краковска легенда 30, 31
Кратка служба Кирилу и Методию 67
Кратко житие на Климент Охридски 76
Краткото гръцко житие на Наум Охридски 126
Кристианова легенда 52, 106
Кристиян 106
Курила и Метода 67
Курник 31

Л

Лавров 55, 64, 65, 71, 91, 155
Леонат 84, 85
Либурния 108
Лилиенфелд 131
Лион 97
Лиуфрам 101
Лихнида 16
Лотар I 85
Лудвиг II 82, 85, 86
Лудвиг Немски 101, 108
Лъв Мунг 16
Лъв Остийски 49
Лъв XIII 29
Лъв 16, 29, 49, 57, 80
Лъв XIII 80
Людмила 28, 40

М

манастири / църкви:
„Емаузи“ 50
„Малката св. Ана“ 80
„На словянех“ 105
„Сан Клементе ди Казауриа“ 81
„Сан Клементе“ 30, 31, 81
„Санта Мария ди Гротаферата“ 80
„Санта Сабина“ 49
„Св. Апостоли Петър и Павел“ 24
„Св. Богородица Перивлепта“ 75
„Св. Вит“ 3, 31, 33
„Св. Екатерина“ 73, 169
„Св. Йоан Продром“ 78
„Св. Кирил и Методий“ 80
„Св. Мартин“ 99
„Св. Михаил“ 131, 132
„Св. Мокий“ 16
„Св. Пантелеймон“ 76
„Св. Яков“ 61
Мария Аланска 17
Маркграфство Моравия 33, 42, 43, 46
Марк, патр. 97
Мартин от Опава 3, 8, 9, 81
Мартинов 3, 65, 71, 154
Матей 96
Матея Флаций 110
Меловски 155
Мелхиор, 131
Метафраст 74
Методий еретик 105
Методий Философ 102, 108
Методий 3, 4, 6, 8, 15, 21, 24, 38, 41, 65, 67, 71, 75, 77, 79, 80, 82, 92, 94, 95, 101, 102, 109, 121, 122, 124, 126, 130, 131, 132, 151, 152, 153, 158, 159
Метукий 36, 40
Мечев 92, 156
Мизия 24, 126
Милев 156
Милтенова 91, 156
Мирчева 2
Михаил - Максим 17
Михаил 125, *вж. и* Борис - Михаил
Михаил 43, 46, 131, 132
Михаил III 11
Михаил Дука 17
Михаил Комнин 73
Михаил Палеолог 73
Моисей 46, 92, 126
Моравия 2, 3, 14, 15, 24, 26, 28, 33, 36, 37, 40, 42, 43, 46, 49, 50, 52, 101, 103, 106, 109, 126
Моравска легенда 30, 51, 57, 157
Моравски апостоли 132
Моржибой 40
Мороз-Гржелак 8
Москва 14, 170
Мосхопол 73
Муха 2
Мюнхен 34
Мюнхенска служба на св. Кирил 26
Пантелеймон II Солунски 80

Н

Наум Охридски 3, 4, 10, 14, 73, 76, 77, 120, 122, 124, 126, 127, 130, 151, 153
Наум Чудотворец 77
Наумов 2, 29, 48, 153
Начева 28, 51, 156
Неапол 82, 84
Неделя Lætare 132
Никифор Вотаниат 17
Никодим Светогорец 79
Николай I 24, 81
Николай 15, 81
Николова 76, 77, 92, 155, 156
Нихоритис 75, 78, 157
Норбертински орден 46
Норик 108, 109
Нюрнберг 58

О

Оломоуц 28, 34, 50, 61, 109
Оломоуцки бревиар 52
Оломоуцки диоцез 50, 51, 52, 55, 61, 64, 107
Оломоуцки мисал 61
Опава 3, 8, 9, 23, 52, 81, 152
Орден на св. Павел 43
Ореус-Маул 110
Остия 49
Отфрид от Вайсенбург 4, 99
Охрид 11, 73, 74, 75, 126, 127

Охридска архиепископска катедра 73
Охридската архиепископия 14, 73
Охридската легенда 77

П

Павел 37, 90, 126, 131
Павол от Миличин 21
Палестина 92
Панова 43, 130
Панония 104, 105, 108
Папас 77
Папска хроника 42
Париж 82
Пасионал 35
Пескара 83, 86
Петър Коместор 33
Петър, ап. 80, 90, 101
Пий V 66
Пипин Къси 90
Полешовиц 24
Полковски 29
Полша 42, 53, 170
Понтий Пилат 121
Попруженко 11, 157
Похвално слово за Кирил и Методий 95
Похвално слово за Климент Римски 92, 93, 95
Прага 3, 31, 32, 34, 50, 51, 52, 105, 106
Пражки мисал 3, 71, 72
Празник на св. Кирил и Методий 107, 103
Пратези 83
Преспа 15
Прибина 101
Продължителят на Теофан 47
Прокоп 50
Прокопий 107
Проложно житие на Кирил 26
Пространно гръцко житие на Наум Охридски 111
Пространно житие на Константин-Кирил 94, 95
Пространно житие на Методий 95
Протоген Сердикийски 14
Псевдо-Петрарка 3, 8
Птоломей, кард. 33
Първо българско царство 73

Р

Радивой Преславски 26, 27
Ревен 27
Рим 9, 10, 13, 15, 24, 30, 36, 40, 43, 47, 49, 57, 74, 80, 81, 82, 84, 86, 90, 94, 95, 97, 102, 120, 122, 124, 125, 152
Римска империя 97
Римска църква 80, 81, 102, 104
Римски мартирологий 57
Римски мисал 57
Рифалд 101, 102
Рихуалда 109
Роман Лакапин 15, 15
Ростислав 95
Рудолф II 33
Русия 170
Рустик 84

С

Сава 77
Санкт Петербург 52
Сатаната 129
САЩ 58
Света гора Атон 169
Света гора 73
Светоплук 24
Светополк 21, 28, 35, 95, 95, 104
Северна Германия 108
Седмочисленици 3, 12, 77
Седмочисленици 73
Сигн. 22 B, 62902 69, 170
Силан 126
Симах 55
Син. гр. 286 18, 19, 20, 170
Синай, - 169
Сирия 97
Скявония/Искиявония 10
Славянските просветители 58
Словакия 24, 58, 109, 170
Служба за Климент Охридски 75
Служба за Наум Охридски 73, 77
Служба за св. Седмочисленици 77
Снегаров 73, 74, 76, 157
Солун 15, 26, 27, 35, 73, 79, 80
Солунска легенда 3, 26, 27, 151, 154
Солунски братя 8, 50, 86
Сотиров 51, 52, 157
Списък на българските архиепископи 74
Станислав Павловски 33
Станислав Соколовски 57
Станчев 75, 80, 158
Стефан V 104
Стефан 109
Стойкова 2, 8, 9, 47, 158
Страдомски 8, 42
Стукс 58
Събор
  Ватикански събор, II 96
  Никейски събор, II 98
  Сплитски събори 105
  Събор в Тур 99

Т

Тасипиат 15
театинци 43
Теодор Балсамон 97
Теодора 11
Теодоров-Балан 51, 55, 64, 65, 67, 71, 101, 151, 158
Теодул 16
Теофилакт Охридски 3, 12,16, 74, 75, 157
Терамо 81, 83
Тертулиан 91, 97
Тивериупол 15, 74, *вж. и* Велика
Тимотей 126
Тит 126
Тома Аквински 34
Тома 4
Трап 12, 122
Траян 93
Тридентския събор 57
Тулуза 49
Турция 170
Тълкование към Откровението 103
Тъпкова-Заимова 14, 17, 158
Търнава 61
Търнаво (Прасино) 14, 169

У

Унгария 58, 170
Успение Кирилово 10, 26, 57

Ф

ф. 178 170
ф. 304, № 669 170
Франко 82, 158
Фердинанд (Феранте) I 84
Филарет 80
Филип 16
Филипо Нери 132
Франко 66 1905 95
Франко 91
Франкската държава 98
Франкската империя 99
Франкфуртския събор 98
Франция 82, 170
Фриц 132

Х

Херсон 36, 36, 49, 81
Херсонската легенда 95
Хлоховец 61
Хоргоши 105, 158
Хризостом 131
Христа 121, 124
Хродберт (Руперт) 101
художника Методий 3
Хумберто де Романис 44, 49
Хърватия 58, 171

Ц

Цариградска патриаршия 74
Централна 5
Цоневски 1946–1947 95
Цоневски 159

Ч

Черноризец Храбър 9
Чехия 32, 33, 35, 40, 49, 50, 57, 58, 106, 171
Чешка хроника на Козма Пражки 107
Чешмеджиев 11, 159, 171
Чифлянов 64, 159

Ш

Шарл VIII Анжу 82, 84
Шват-Гълъбова 8
Шефтларн 34
Ширяев 80, 159
Шмид 132
Шчекна 3, 34, 35, 40, 41

Ъ

Ъшър 110

Ю

Юлиомонс 109

Я

Ягиелонския университет 34
Ян Хус 34
Ян Шчекна 3, 34
Янис Айн 16

A

'Αγιορείτης 79, 168

Acta Sanctorum 41, 93, 159
Adest dies gloriosa 35, 51, 52, 55, 64
Adrianisque 25
Alker 159
Allerheiligste Dreifaltigkeit Alser Vorstadt 132
Andreas von Caesarea 103, 159
Antverpia 93
Arnolphus imperator 22
Aventinus 107, 159, *вж. и* Авентин

B

Badalić 160
Barlieva 160
Baronius 29, 47, 57, 160
Beda 93
Belograd 35, 36
Belotto 160
Biblia sacra Vulgata 45, 54
BK II 633.1-103 169
BK II 633.76 Adl.2 169
BK III 19.1-45 169
Boemia 21, 40
Bogor 46Bohonos 160
Boom 160
Borziwoy 21
Boyle 160
Bretholz 160
Breviarium 160
Brno 29

C

Canticum graduum 55
Carey 7, 160
Cassirer 1925 96
Cassirer 2007 96
Cassirer 96, 160
Chadraba 161
Chiesa di San Chimento 10
Chiesa di San Piero 10
Ciersona 10
Cirillo 10
Cirillus 21, 25
Clemens 10, 21, 22, 25, 30, 37, 40, 82, 89, 92, 93, 140, 164, 167
Clm 17234 (Scheftl.234) 38
Clm 17234 34, 36, 169
Clm 17237 41
Cod. 1. m. ae 218 170
Cod. 1. m. ae 92 170
Cod. 11 170
Cod. 1134 78, 169
Cod. 18 14
Cod. 2 170
Cod. 2 53
Cod. 2.1759 52, 170
Cod. 29 51, 170, 170
Cod. 3044 169
Cod. 4206 41, 169
Cod. 508 (976) 169
Cod. 52 170
Cod. 5439 II 170
Cod. 7 53, 170
Cod. 717 80, 169
Cod. 82 170
Cod. 827 169
Cod. B6 41, 170
Cod. BK 52, f. 368a 31
Cod. CO.205 171
Cod. CO.205, f. 203' 23
Cod. D 52 28
Cod. F XLII 51, 171
Cod. Hist. Gr. 47 169
Cod. I.E.25 53
Cod. IF 609 41, 170
Cod. II A 7793
Cod. L261 171
Cod. Lat. 423 102, 169
Cod. lat. 5411 83
Cod. Magliabechiano XXII. 28 169
Cod. Mk 116 51, 171
Cod. N22/S30 52, 171
Cod. Pal. Lat.52 100, 169
Cod. Paris. Gr. 880 (olim Reg. 2423) 15, 170
Cod. Paris. Lat. 5411 86, 170
Cod. R 3575 53, 171
Cod. R625 51, 171
Cod. R–A3 52
Cod. RB–15 171
Cod. Roe 13 169
Cod. Roe 7 169
Cod. S34 51, 171
Cod. Sinaiticus 508 73
Cod. Slav. 32 169
Cod. Urb. Gr. 80 169
Cod. V 52, 170
Cod. VIIIA 28 36, 171
Cod. XIV E 18 51, 171
Cod. XIV L1 169
Cod. XVI A 17 171
Cod. Z 1759 170
Cod.11 41
Cod.Cod. R 419 52, 171
Cod.Cod. R 612 171
Cod.RB–15 52
Cod.Slav.32 27
Cologne 10, *вж. и* Colonia Agrippina
Colonia Agrippina 93
Completa 68
Constantinus Philosophus 25
Conversio 102
Copinger 161
Cyrillus 22, 29, 30, 32, 40, 51, 67, 71, 130, 166

D

Dacherius 82, 161
Danuvio 25
Deliberatio supra Hymnum trium puerorum 105
Devos 81
Diffundente sole 107
Dokoupil 161
Dolezel 106, 161
Donavin 44, 161
Dreves 53, 161
Du Cange 14
Duchesne 82, 161
Dudik 51, 161
Dujcev 76, 76, 80, 161

E

Ecclesia sancti Petri 22
Evangelou 161
Evans 33, 162
Excerptum de Karentanis 102

F

Flacius Illyricus 110, 162Fritz 44, 47, 131, 162

Φουντούλης 168

G

Gallia Togata 108
Gaudet plebs Christianorum 53
Geary 98, 162
Gloria in excelsis 55, 64Goebl 99, 162
Goff 162
Graus 49, 162
Gregorius Florentinnus, 92, 93, 162

H

Haubrichs 45, 162
Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium 105

I

II A 7793 76, 169
Inc. 393 59, 60, 67
Ink. 393 170
Inv. 260/ 1-7 31
Inv. 260/1-7 171

J

Joannes episcopus Moraviensis 22
Johanne papa VIII 22
Jungmann 54, 56, 163

K

Kalhous 163
Kennedy 7, 163
Kitzbuhel 34
Kleiber 99, 163
Kopecký 42, 163
Kotvan 58, 61, 163
Krafl 21, 163
Клаић 155
Kalhous 21
Kunz 55, 64, 163

L

L261 52
Legenda aurea 35, 36
Lett. di vescovi e prelati, vol. 10 33
Lettere di vescovi e prelati, vol. 10, fol. 111 169
Liber Evangeliorum 99, 100
Liber in Gloria martirum 92, 93
Lit. Principium, vol. 35 33, 169
Lodovicho inperadore 10
Lošek 101, 102, 163
Loserth 21, 163
Louda 163
Lovenberg 66, 163
Ludmilla 21
Ludvíkovský 50, 163
Lukić 48, 163
Leroy 83, 164
Lætare 132

M

Magnae Moraviae fontes historici 164
Magnum legendarium Austriacum 42
Martin 99, 164
Martinus Polonus 9, 164
Methodio 25
Methodius philosophus 102, 108
Metudius 22
Metukius 36, 40
Meyvaert 81
Meyvaert, Devos 81, 82, 164
Migne, J.-P. 165
Missale Olomucense 59, 60
Missale Possoniense 62
Missale Pragense 69
Mohrmann 96, 97, 164
Moravia 21, 23, 25, 30, 52, 64, 107, 163, 164, 166
Morsyboi 36
Muratori 82, 164
MMFH 35, 51, 164
Martinov 82, 164

N

Nagy 165
Naumow 48, 165
Nejedlý 165
Niccholaio papa 10
Nicholaio primo 10
Nichoritis 73, 77, 165
Nicolao primo 25
No 5439 II 31

Νιχωρίτης 168

O

Offerta 68
Oreus 1623 110
Oreus 110, 165
Otfrid 99, 165

P

Panova 43, 130, 165
PG 165
PL 165
Podlaha 31, 32, 165
Polesowicz 25
Polkowsky 30, 165
Polonia 29
Pontum maris 93
Pratesi 83, 84, 165
Pratesi 83
Peyfuss 165

Q

Quadnplut 40
Quatuplut 35, 40
Quemadmodum ex historiis 3, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 40, 41, 51, 52, 57, 156
Quirillus 107

R

R 612 51
R-A3 171
Radó 165
RB–7 52
RB–8 52
Reg. Vat. 2020 33
Reg. Vat. 2020, Reg. Grigorii papae XIII, ep. 97 169
Riedl 165
Riphaldus 109
Roma 10
Rubricae Generales Missalis 165

S

Sajó 166
San Piero 10
Schenk 50, 166
Scheuermann 24
Scheumann 166
Schmid 103, 166
Schulz 96, 97, 166
Schurr 166
Scho1z 166
Sclavina linqua 104
Secreta 68
Seibt 165
Shurr 1986 44
Silagi 166
Šittler 31, 32, 165
Soleiman pour Heshemi 166
Soltész 166
Stanchev 166
Stradomski 8, 42, 48, 166
Stritzenwager 166
Stu1ber 167
Swatoplug 35
Swatopluk 21, 22
Swetopluk 35
Syatopluko 25
Szandorowska 160
Szwat-Gyłybowa 167

T

Tempore Michaelis imperatoris 29
Theodosius 92, 167
Thiotisca lingua 99
Tkadlčík 50, 53, 167
Traiano 93
Translatio Pescariam 82
Trapp 12, 111, 158, 167
Trulář 53, 167
Tobo1ka 71, 158

U

Ughelli 82, 167
Ulmann 109, 167
Ussher 110, 167

V

Vago 25
Vaillant 73, 73, 167
Vašica 1948 94
Vašica 167
Večerka 50, 167
Velegrad 35
Velegradensem 25
Vistula 25

W

Weale 167
Welegrad 22, 35, 37
Welehrad 35
Wellegrad 35
Welzig 42, 45, 46, 47, 168
Wiener Zeitung 43
Wienerisches Diarium 4, 43, 44
Wright 98, 168

Z

Z 1759 52, 170
Zlámal 42, 168
Zvinger 109, 168